

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XV

Sa. 58

Nisan 1951

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

Makaleler, Etüdler :

WAECHTER, J., GÖĞÜŞ, SABAHAT, WILLIAMS, VERONICA SETON : The Sakce Gözü Cave Site 1949	193
AKARCA, AŞKIDİL : Aspendos'ta M. ö. V. yüzyıla ait bir mezar	203
DUYURAN, RÜSTEM : İzmit ve Silivri'de yapılan Arkeolojik araştırmalar : 1947—48	213
ÖZ, TAHSİN : Bizans İmparatorunun bir namesi	219
BURİAN, ORHAN : Türkiye hakkında dört İngiliz seyahatnamesi	223
ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN : Two cases of premature suture closure among the ancient inhabitants of Anatólia	247
UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI : Merhum Sadullah Paşa'nın Safvet ve Cevdet Paşalar ve Safvet Paşa-zâde Refet Beyle mektuplaşması	263

Haberler :

Türk Tarih Kurumu genel kurulunun 1951 toplantısı	301
---	-----

LEVHALAR

I - III — J. Waechter
IV - XI — A. Akarca
XII - XIX — R. Duyuran
XX - XXI — T. Öz
XXI - XXIII — İ. H. Uzunçarşılı
XXIV - XXV — M. Şenyürek

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1951
İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt : XV

Nisan 1951

Sayı : 58

THE SAKCE GÖZÜ CAVE SİTE 1949

By

J. WAECHTER, SABAHAT GÖĞÜŞ AND VERONİCA
SETON WILLIAMS

This site was called the cave site to avoid confusion with the site of Jobba Hüyük which had been extensively excavated earlier in the year. The present site lies at the foot of a small bluff about a quarter of a kilometre from the village of Sakje Gozu and on the track from the village to the cemetery. In this bluff are a series of small caves. It was not in these caves, however, that the soundings were made, but in the sloping ground below the cliff face.

The original purpose was to see if there was any Palaeolithic material in this deposit, but nothing earlier than the material to be described was found.

Three trenches were dug, "A., being the furthest from the village, trench "C., in the middle, and trench "B., nearest to it. Trench A measured 4 X 2 Metres, B 6 X 2 Metres and C 3 X 2 Metres.

Stratification. The deposit in the three trenches was the same, a light brown earth on top, and below, a more compact deposit. In all three trenches this extended down to a little over 1.50 metres and rested on rock. The lower deposit was slightly softer towards the rock face and as it did not contain either floors or extensive hearths, the placing of objects had to depend entirely on their position from the surface.

That some disturbance had taken place in antiquity, is clear enough from the material, but this could not be demonstrated during the actual excavation. In all cases, the material described below, is from the lower level.

The Pottery. (Fig. 1.)

The pottery from the trenches in the rock shelter above Sakce Gözü was predominantly Al 'Ubaid. There appears to be no stratification and there are a few wheel-made sherds mixed with the hand-made Chalcolithic wares which are mainly painted.

Painted Wares

There is a noticeable difference between the wares from Trenches A and C. Those from A, exhibit a greater range of colour, firing and design. The clay of those from C, is exceptionally light, buff to cream in colour and fired softer than those from A. Both are decorated in matt black paint, but that of C is of exceptionally poor quality. These differences do not, however, preclude them from belonging to the same Northern 'Ubaid period. The closest affinities are with the painted pottery found in the 'Amq plain at Tell es Sheikh¹ by Sir Leonard Woolley and his Turkish colleagues, Ahmet Dönmez and Baki Ögin. The vases which have the closest connections are the round based bowls (Fig. 1:4) and the high necked globular jar both from A. while designs in common are the low hung swags, rosettes and hatchings. The rosette at the Sakce Gözü site appears on the neck of a globular vase (Fig. 1:2). It is thus on a different form from that at Tell es Sheikh where it is represented on a footed bowl,² or from Mersin where it is illustrated on a barrel jug, and a small round-based cup.³ There is a tendency in the vases from B, to follow in shape and design though not in technique, the wares of the earlier Halaf period. The resemblance may well be accidental as the clay is not well worked or fired as in the earlier period, and the paint is matt and poor. This is well shown by the two jar-necks illustrated (Fig. 1:10,11)

¹ American Journal of Archaeology Vol. LIV. No. 1, p. 54.

² *ibid* Fig. I, bottom register.

³ A. A. A., Vol. XXVI Nos. 1-2 Pl. XXVII.

Wares: Buff, brown, soft, levigated with large white grits, hand-made. Brick red hard to medium firing, with white grits, hand-made.

Designs: In black, red or brown chocolate paint, in swags, chevrons, rosettes, stipples, running lozenges.

Shapes: Thin bowls with incurving rims. (Fig. 17) or straight sides (Fig. 1:3) or jars.

Cooking Pot Wares

These occurred all over the site, and the wares were very similar with only minor variations. The pots usually had knob-handles placed near the rim or on the bulge of the pot to facilitate lifting when hot.

Ware: Core black tempered with both straw and grits, black to grey outside, occasionally red outside.

Shape: Deep bowls, with straight or incurving or everted rims. (Fig. 1:13, 14, 16)

Handles: Knob, straight or upturned.

Chalcolithic Plain Wares.

There are some plain chalcolithic sherds usually in a soft fired ware.

Ware: Buff, soft, hand-made, straw tempered, self-smoothed.

Shapes: Bowls, small jars. (Fig. 1:5, 8)

Similarly shaped vases came from Arpachiyah in the 'Ubaid level.¹

Bronze Age Plain Wares.

The majority of the plain wares belong to a period after the end of the Chalcolithic period. They are wheel made and probably are to be dated to the second millennium B. C. Unfortunately, there is little comparable material. The most common fragments of large jars probably water pitchers (Fig. 1:22) Small jars, (Fig:1:17). A ring based pot (Fig. 1:19), a bowl with bead rim (Fig. 1:21) or roll rim (Fig. 1:20). The only piece likely to pre-date this, is the pierced lug handle (Fig. 1:12) which may be Early Dynastic in date.

¹ Iraq. Vol. II. pt. 1 Fig. 39]: 2, Fig. 40 : 2.

Pre-Hittite Cilician Painted Wares.

There are a few fragments of wares that resemble those from the Plain of Cilicia. Similar sherds come from Kazanlı,² and Mersin Levels. XIa, XIb, XIZ. c. 1950-1450 B. C.³ Those from the cave are wheel made and one may represent part of a bowl or chalice common in this period. (Fig. 1:18)

Ware : Pinkish-buff or orange, self smoothed, wheel made, hard to medium firing, wheel made.

Decoration : Light brown or red paint, in chevrons, or parallel lines.

Shapes : Bowls or chalices. (Fig. 1:9)

Conclusion :

It would seem that the pottery from the site is of two periods. It was first occupied during the middle Chalcolithic 'Ubaid Period, and then by the peoples who lived in the valley during the early part of the second millennium. There is no trace of a later occupation so that this particular site seems not to have been inhabited after about 1500 B. C.

FIGURE

1. (317) Cup or bowl. Ware buff, soft straw tempered, hand-made, unslipped decorated in matt chocolate paint outside and over rim. also second example not drawn decorated with rosette.
2. (52) Neck of jar. Ware buff, thin soft straw and grit tempered, hand made decorated in matt chocolate paint outside only.
3. (29,27) Water pink, tempered with straw and large grits, unslipped, decorated in matt chocolate paint. Cf. Coba Hüyük, Level IV. Iraq Vol. XII. Pt. 2. Fig. 17:6.
4. (28) Bowl. Ware pink, thin hard, few white grits. Cf. Arpachiyah Iraq Vol. II. Pt. 1. Fig 34:7.
5. (80) Neck, Ware soft buff, straw tempered, undecorated. Cf. Arpachiyah. Vol. II, Pt 1. Fig. 40:2.
6. (63) Neck. Ware soft buff tempered with straw and grits, decorated in matt chocolate paint.

² A. A. A. Vol. XXV. Nos. 1-2, Pl. LVIII : 1, 12.

³ A. A. A. Vol. XXVI. Nos. 3-4. Pl. LXVI : 1, 2, 7.

7. (54) Rim. Soft buff ware, straw and grit tempered, decorated in light brown paint outside and over rim.
8. (250) Bowl. Buff soft straw tempered, hand made, may have been decorated with bands of paint but now too worn to be certain. Cf. Arpachiyah, Iraq Vol. II, Pt. 1, Fig 39:2
9. (43) Rim. Pink-buff ware, medium firing, some grits, decorated in thick dark brown matt paint.
- 10.(301) Body and neck of jar. Pink gritty ware with some straw, covered in a cream slip, decorated in dark brown paint, hand made. Cf. Arpachiyah, Iraq Vol. II, Pt. 1, Fig. 34:4
- 11.(422) Neck and body of jar. Brown, medium firing, limestone grits and straw, brown slip, decorated in matt chocolate paint, hand made.
- 12.(404) Buff lug pierced, core grey, surface buff, straw tempered.
- 13.(257) Handle. Core black, outside surface grey, inside red hand-made, with large white grits, self smoothed.
- 14.(467) Rim and handle, Thick grey-black core, with grit and straw tempering, grey surface self smoothed, hand made.
- 15.(332) Rim. Coarse grey core, straw tempered, large grits, grey inside, buff outside, self smoothed.
- 15.(386) Rim and handle. Ware grey thick straw and grit tempering, small knob - handle.
- 17.(329) Neck and rim of jar. Buff medium fired with small limestone grits, cream slip out, wheel made.
18. Bowl or chalice. Buff ware, hard white limestone grits. base missing, self smoothed, wheelmade, decorated in light brown paint.
- 19.(391) Base. Core, pink with large white grits, surface very crackled, brown.
- 20.(109) Rim. Core sandy, straw tempered soft surface, light brown self smoothed.
- 21.(381) Bowl. Core grey, surface brown large limestone grits, self smoothed, wheel made.
- 22.(270) Jar rim. Brown large limestone grits, medium firing, surface orange, wheel made.

SMALL OBJECTS. FIG. 2

STONE.

Most of the stone objects found in the cave came from Trench A. The most interesting was a small adze in schist with a ground and polished surface. Length 3cm. (Fig. 2:14) This was from the top level.

Discs. There were several of these. One in serpentine with a scratched design on it. Width 1.5 cm. (Fig. 2:2) There was a similar disc of the same width in quartz. (Fig. 2:6) These discs were too small for spindle whorls, but may have been used as beads.

Beads. There was one quartz bead from the upper level, a standard barrel. (Fig. 2:5) And a typical barrel in marble. (Fig. 2:3) from the top level. Neither of these beads are of any assistance for dating purposes as they have a long range and occur at almost all periods. In addition there was an unfinished pendant in amber chalcedony, with a boring through the upper end. Length 2.25 cm. It showed slight signs of retouching down both edges. (Fig. 2:4) An irregularly pierced bead was found in C. Length 2 cm. (Fig. 2:10)

Whorl: An interesting specimen was the spindle-whorl made of limestone with a diameter of 3 cm. As there was a distinct curve on this object, it looked as if it had been part of a larger limestone vessel and had later been used as a spindle whorl. No traces of stone vessels were, however, found in the site. (Fig. 2:8) There was another from C, 1.3 cm. (Fig. 2:9)

Axe. From B came a serpentine axe broken at the butt. Length 4.5 cm. (Fig. 2. No. 13) In this trench was also a point of obsidian similar in shape to the bone points found with it and probably both made for the same purpose. The point is finely ground. (Fig. 2 No.) From C there was another axe of granite, with a ground and polished cutting edge. Judging by the state of the butt, this had been used as a pounder. Length 6.5 cm. (Fig. 2 No. 16)

Bone :

The bone tools of which there were several, all show signs of wear. The long spatulate-shaped implement from A, Length 11.5cm. is polished on both faces (Fig. 2:1) There is also a thicker type of tool made of horn or antler with a very worn surface, and shaped into a rough point with the tip missing. Length 10.5 cm. (Fig. 2:11)

In B there was a bone point. It was 5 cm. long, one end being blackened apparently by fire and the whole tool highly polished. (Fig. 2:7). In C there was part of a weaving tool with both ends broken. Remaining length 16 cm. (Fig. 2:12)

Flint Implements. (Fig. 3)

Material. The majority of the pieces are made on a very good quality grey tabular flint.

Arrowheads. 13. Nos. 1, 3, 4, 5, 8. Only two are complete. Nos 4 and 5. The majority of the remainder have the tang reduced by rather coarse steep retouch. One specimen however, though only the tang remains, is of a very different technique, the tang is delicately fluted on the upper face. (Fig. 3 No.) A second specimen, again a tang only, though wider than the former, has fluted retouch on the lower face as well at the very base of the tang, for the purpose presumably of reducing the bulb.

End-scrapers. 9. (Nos. 10, 11, 13) All are made on the ends of blade flakes, and all are rather rough.

Side-scrapers. No. 9. 1. A very rough specimen made on the side of a broad flake.

Burins. 1. A single faceted ordinary made on the end of a blade flake.

Borers. 10. No. 12. Not a very well made group, generally they are blades with the ends reduced from both sides, the retouch does not occur on the underside even at the tip.

Backed blades. 4. (Nos. 6, 7) One is a well made specimen with retouch up the back and across the end. (No. 6) One is pointed (No. 7) also with retouch up the back as is also the third, but in this case the end is rounded. The fourth is also retouched on the back, but only for three quarters of the way and not across the ends. None of these blades have lustre.

Sickle blades. 1. A parallel-sided blade without retouch, but with marked lustre.

Blade flakes 26. All are simple blade flakes without retouch or lustre.

Cores 12. No. 14. A large proportion are very shapeless, but some are flat blade cores, three of these have been struck from two directions.

Retouched flakes. 6. All are flakes with some retouch on some part of the edge.

Flakes. Only one was kept out of a large number of waste flakes ; this was a broad Levalloise flake with a prepared platform, but without either secondary working or patina.

Obsidian 13. Mostly small blade flakes without retouch and a few chips. The material ranges from light grey, almost transparent to black, but there is none with any green.

Core Picks. 2. No. 15. These are the residue from small blade cores which have subsequently been used either as a small pick or chisel. One specimen is broken and only one half remains.

Lames de degagement. 8. (No. 16) As the presence of blades and two directional cores suggest these are not uncommon. Several specimens are remarkably well defined and in two cases very long, 13 cms. None of them appear to have been utilised as fabricators as is sometimes the case.

In addition to the above there are two curious implements which do not fit into the usual classifications. Both are small flakes one wider than the other. In one case half and in the other case two thirds of the flake have been reduced and then polished, the remaining part having steep retouch on the sides, the total effect being a very small end scraper on the end of a polished stem ; the ends of these stems are not pointed. It is difficult to imagine what use these objects could have had, the labour of polishing seems unnecessary if only an end-scraper was required. The only possibility is that they are in fact unfinished, and it is likely that the original intention was to polish them all over, (No. 2)

Animal remains.

The majority of the bones were in a very fragmentary condition and were unsuitable for identification. There were, however, a number of teeth. The majority of these were either goat or sheep, and there was also a horn core of the former. Pig is represented by two molars, one of them still set in part of the lower jaw. Two human teeth were found, a pre-molar and a first molar, but there was no trace of the rest of the skeleton. Two extremely large canines were also found and were possibly from a bear, but the rest of the teeth were not found. Lastly there was a fragment of the left half of the lower jaw of a medium sized dog containing three teeth.

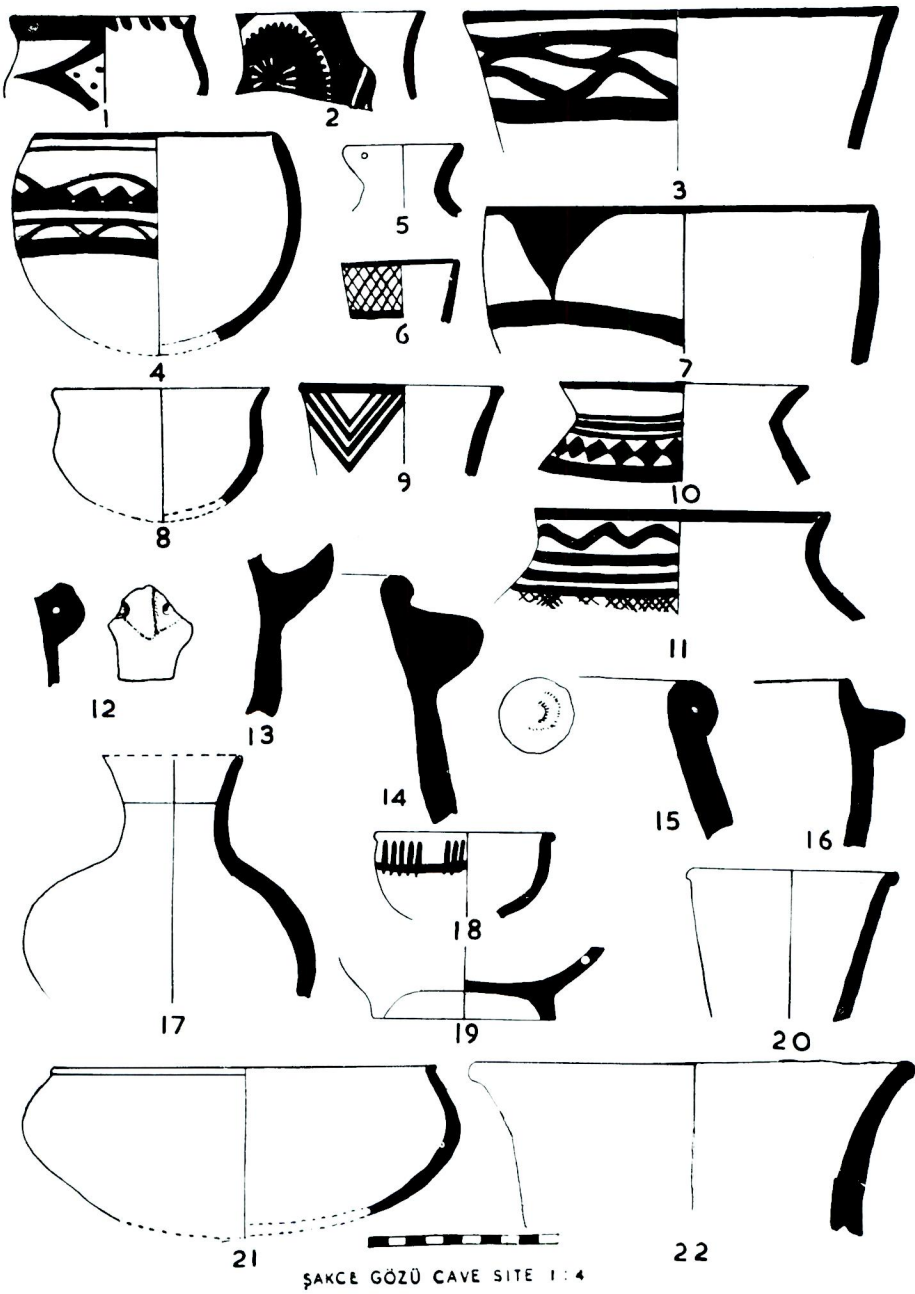
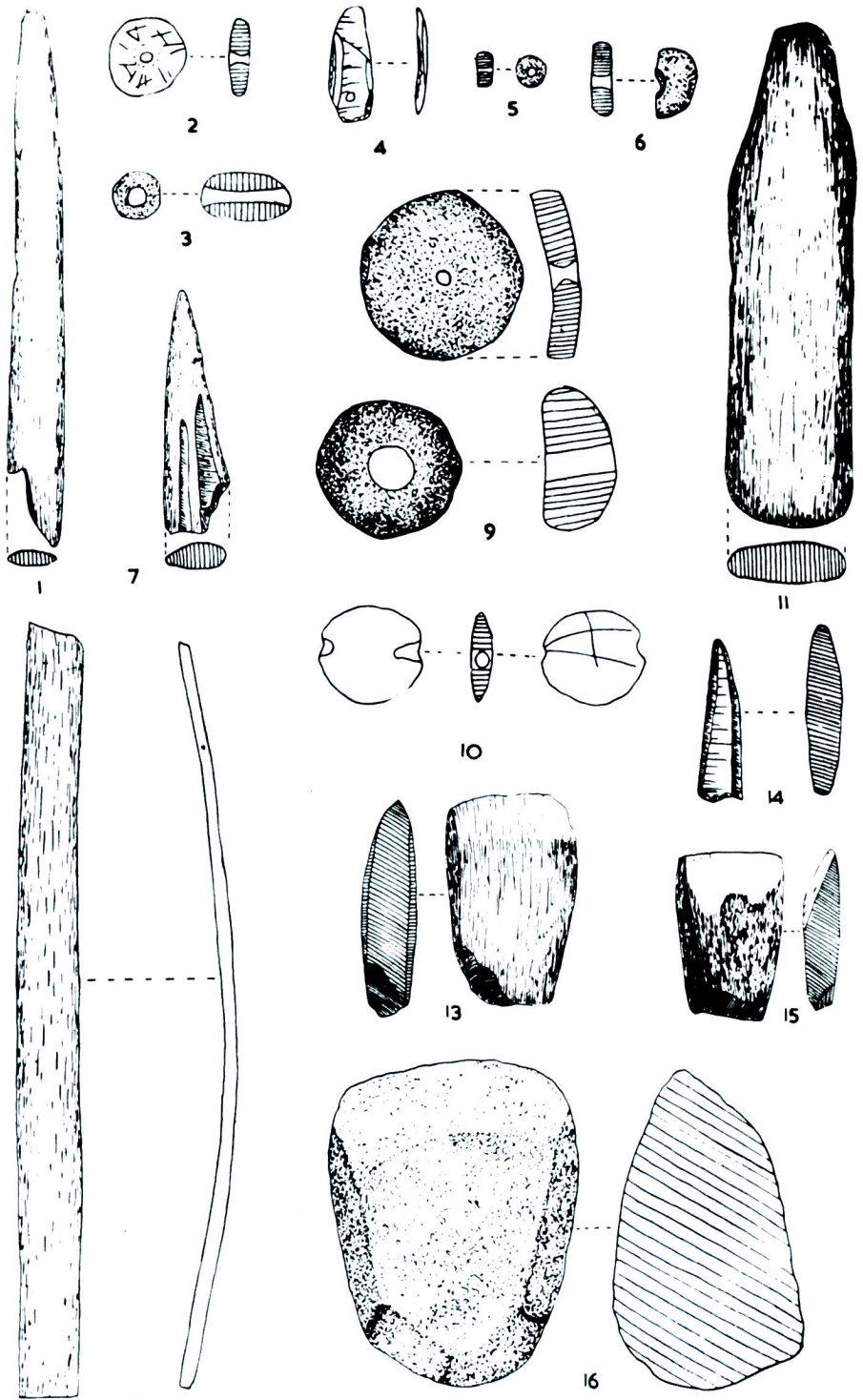
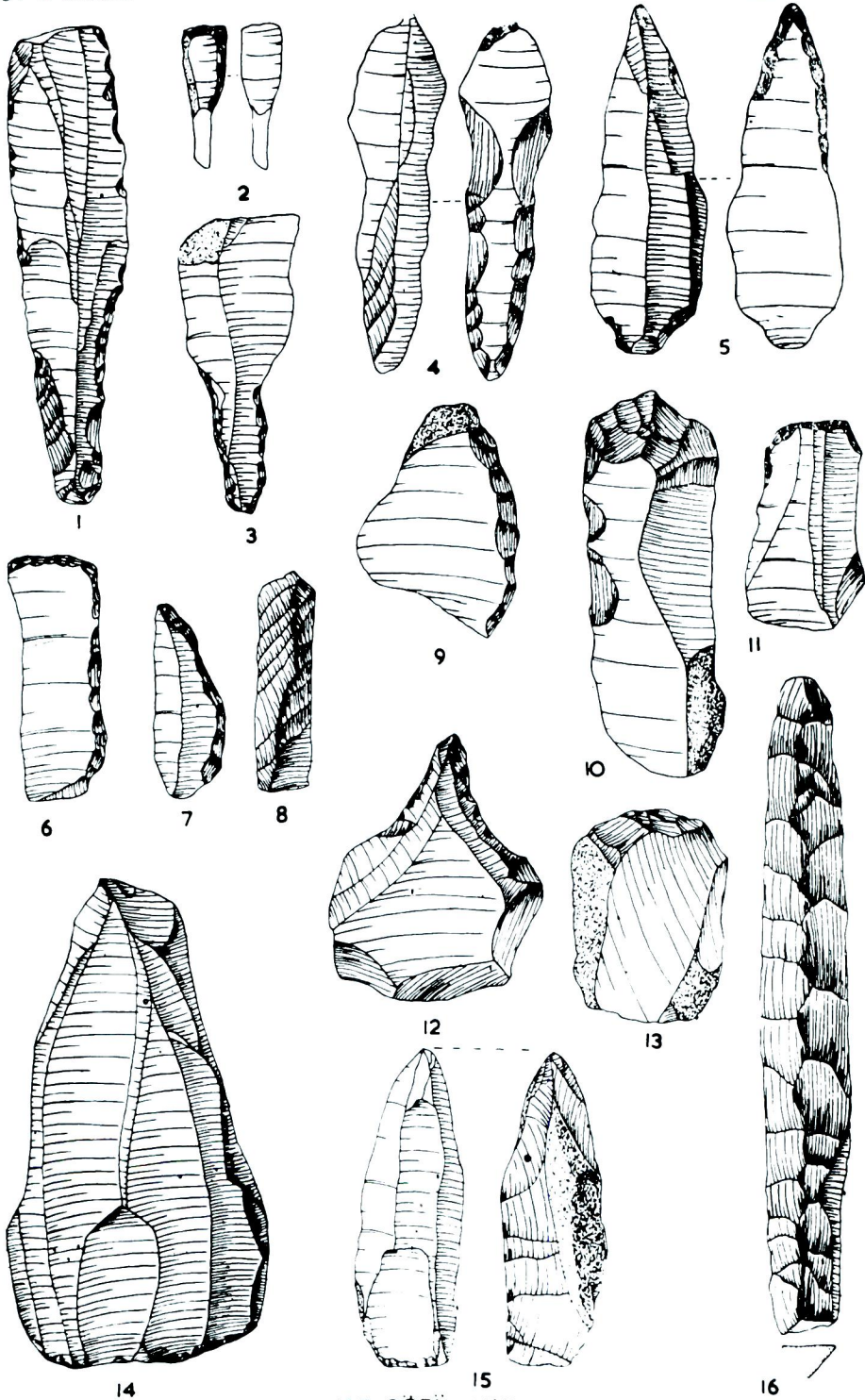

Fig. 1

SAKCE GÖZÜ CAVE SITE. X 2/3

Fig. 2

SAKCE GÖZÜ CAVE SITE, X 2/3

Fig. 3

CONCLUSION

In spite of the deposits being somewhat mixed, the larger part of the material seems to be a homogenous group, that is the Chalcolithic pottery, most of the flints and a greater part of the small objects.

In the flint industry, the apparently intrusive piece is the arrowhead with fluted retouch, Fig. 3 No. . The backed blades are very similar to those from Jobba Huyuk where they occur from the earliest level to the Al 'Ubaid, and sporadically later. The absence of sickle blades with lustre, is interesting and suggests that the occupation of the site was seasonal, and it was used only during hot weather as it is much higher than the plain and very much cooler. Therefore, as the occupation took place out of the harvesting season, the absence of sickle blades is not surprising.

ASPENDOS'TA M. Ö. V. YÜZYILA AİT BİR MEZAR

AŞKIDİL AKARCA

1946 kışında, Aspendos'un cenubunu çeviren tepelerin yama-cında, şehrin tam cenup batısında Palazlar burnu denen mevkide Pamphylia'nın en eski eserlerinden biri meydana çıkmıştır. Bu, içinde 5 inci yüzyılın üçüncü onyılına ait kırmızı figürlü bir Yunan vazosu bulunan bir mezardır. Pamphylia'da toprak üstü eserlerin hemen hemen hepsi Roma ve Bizans devirlerine ait olduğundan böyle bir keşif Pamphylia'nın arkeolojisi için önemlidir. Side kazısı ise henüz daha evvelki devirlere ait malzeme vermemiştir. Bir destekli krater olan bu vazo Pamphylia'da bulunan üçüncü ve en eski Attika vazosudur. Diğer iki vazodan biri gene Aspendos'ta, öbürü Antalya'nın şimalinde Varsak köyünde bulunmuştur.¹ Destekli kra-terden daha sonraya, fakat gene 5 inci yüzyıla tarihlenen Aspendos'un birinci vazosu çan biçiminde bir krater olup şimdi Ankara Müze-sindedir.^{1a} Bundan on onbeş sene evvel Eurymedon yakınlarında Kızıl Belen köyünde bulunmuştur. Aynı ayrı yerlerden çıkan bu iki Attika krateri Aspendos'un 5 inci yüzyıl nekropolünün yerini tayin hususunda ipuçları teşkil ettiği gibi, ilerde nekropolde yapılacak araştırmalar için de iki ayrı başlangıç noktası vermektedir.² Destekli

¹ Varsak varosu için bk. *Bellekten* XIV, 53, s. 31-36.

^{1a} Prof. R. O. Arık bir resmini hocam Prof. A. M. Mansel'e göndermiştir.

² Bugünkü belirtilere göre Aspendos'ta mezarlar üç sahada toplanmaktadır. Birinci topluluk Aspendos'u Antalya-Alanya şosesine bağlayan yol üzerinde ve kesif olarak da Kızıl Belen köyünde bulunmaktadır. Yolun batı tarafında tepelerden kopma konglomera kaya blokları içine oyulmuş oda şeklinde mezarlar vardır. Münferit buluntuların yanında, son senelerde Kızıl Beleni bataklıktan kurtarmak için açılan kanal bir çok lâhitler ve yapı kalıntıları (herhalde mezar abideleri) meydana çıkarmıştır. İkinci topluluk stadion'dan itibaren Aspendos akropolünün şimal doğu ve şimal çevresindedir. Lanckoronski heyeti doğu taraftaki mezarların bir hizada olmaları dolayısıyla bunların bir yol kenarında bulduklarını müşahade etmiştir (*Les Villes de la Pamphylie et de la Pisidie* I, 1890, s. 99). Bunlar tonozlu bir Roma mezarı, dış şekli Likya lâhitlerine benzeyen bir oda mezarı, kayalardan oyulmuş lâhitler ve teknelerden ibarettir. Yeri ancak yeni buluntularla tesbit edilen üçüncü nekropol akropolün cenup batısındaki tepelerin üzerinde ve yamacındadır.

kraterin keşfi haberini alan Prof. Beazley, Pamphylia'da meydana çıkacak Attika vazolarının Sir L. Woolley'nin El Mina kazısında çıkanlara güzel mukayese elemanları verebileceğine işaret etmiştir.³ İki seneden beri İzmir'de Bayraklı'da yapılmakta olan kazıda elde edildiğini öğrendiğimiz zengin keramik malzemesi içinden çıkacak bazı parçaların ise mukayese sahasını genişleteceği muhakkaktır.

Mezarın bulunduğu sırtlarda ziraat yapılmaktadır. Bu havalide taş az olduğu için, Palazlar burnundaki tarlanın sahibi Musa Durmaz yeni yapacağı eve taş temin etmek maksadiyle, sabanına takılan bir taşı çıkarmak teşebbüsünde bulunmuş ve böylece mezarı keşfetmiştir. Mezar köylüler tarafından açılmış, hadisenin resmi makamlara bildirilmesi üzerine, içinde bulunan eserlerin bir kısmı Antalya Müzesine nakledilmiştir.

Antalya bölgesindeki arkeoloji araştırmalarını, Türk Tarih Kurumu adına üzerine almış olan hocam Prof. Arif Müfid Mansel ile birlikte 1947 çalışmaları için Antalya'ya gittiğimiz zaman mezarda bulunan eserleri Müzede gördük. Buluntuların öneminden dolayı mezar çevresinde araştırma yapmağa karar verdik.⁴ Üç gün süren araştırmamız, mezarın açığa çıkarılması ve yanında başka mezarların bulunup bulunmaması etrafında toplanmıştır.

Mezar, bir lâhit ve bu lâhdin etrafını çeviren ve üstünü örten büyük bloklardan meydana gelmiştir⁵ (Res. 1-5). Lâhdin teknesi sarı kalker tüfünden, kapağı ve etrafını çeviren iki blok sırası ile üstünü örten büyük bloklar ise travertindir.⁶ Teknenin boyu 1.85

Yamaçta bulunan bu yazının mevzuu olan mezardan başka, geçen sene tepenin üzerinde köylülerin adak mezrası ihtiva etmeksizin meydana çıktıklarını bildirdikleri lâhitler ve taş levhalarla yapılmış mustatil basit mezarları bu sene Aspendos'u ziyaretimizde gördük.

³ İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü üyesi iken Antalya'ya yaptığı bir seyahatta bu vazo ile ilgilenen M. H. Metzger, Oxford'a gittiğinde resmini Beazley'e göstermiştir. M. Metzger, Beazley'nin bu mütealasını ve vazoyu Leningrad ressamına izafe ettiğini bana mektupla bildirmek lütfunda bulundu.

⁴ Prof. A. M. Mansel'e, burada, bu mezarı tetkik etmemi müsaade ettiği için teşekkür etmek isterim.

⁵ Bir lâhit ve bu lâhdin korunması için etrafını çeviren bloklar veya levhalardan ibaret mezar tipi Rhodos nekropollerinde de bulunmuştur. Bilhassa Ialysos'ta bulunmuş bir mermer mezara bk. *Clara Rhodos* VIII (1936), s. 15, res. 3.

⁶ Bu taş cinslerinin tesbitini Prof. Malik Sayar'a borçluyum. Side kazısı mimarı Bay Lem'i Merey arkeoloji talebelerinden Bay Adnan Pekman'ın yaptığı

m., genişliği 0.57 m., derinliği 0.38 m., kalınlığı 0.10 m. dir. Kapak semerdam şeklinde olup tekneyi kuşatan birinci blok sırasının üzerine oturmaktadır. Kapağın içi hafif bir kavis şeklinde oyulmuştur. Bu kavisin kapağın ortasındaki yüksekliği 0.07 m. dir. İkinci blok sırası, kapak tekne üzerine yerleştirildikten sonra konmuştur. Bu blokların iç yüzleri ve birbirine temas eden satırları düz olarak yontulmuş, toprağa gelen dış yüzleri ise işlenmeden bırakılmıştır.⁷

Mezarın bayır tarafında, ikinci blok sırasının ortasındaki blokun içine 0.40 m. derinlikte, 0.38-0.42 m. genişlikte bir höcre oyulmuştur. Köylüler mezar açıldığı zaman vazounun, bir tunç sürahi ile yuvarlak bir tunç tencerenin burada durmakta olduğunu söylediler. Mezarın üstünü, birbirine temas eden satırları ve alt yüzleri işlenmiş dört büyük blok örtüyordu. Höcrenin üzerine tesadüf eden blok, kenetle birbirine bağlı iki parçadan ibaret olup boyu 1.40 m. olan diğer bloklardan 20 cm. daha uzundur. Üst kapak vazifesi gören bu blokların genişliği 0.68m., kalınlıkları 0.70 m. dir. Mezarın üstünü örten toprak tabakası, sabanın burnu kapak bloklarını dokunacak kadar, ince idi.

Mezar aşağı yukarı doğu-batı istikametindedir. Bizim mezar etrafında yaptığımız araştırma neticesinde, bayır olan cenup cihetinde mezarın ortasından 3 m. mesafede başlayıp doğuda, kısa tarafı 2 m. den çeviren kavisli bir taş sırası meydana çıkmıştır (Res. 7). Bu sıra muntazam şekilleri olmayan, yanyana konmuş konglomera nevi taşlardan meydana gelmiştir. Yalnız doğu uçtaki taş, sıranın sona erdiğini gösterecek şekilde sivri olarak bitmektedir. Mezarın batı köşesinden 5 m. uzakta, yanyana duran aynı cinsten üç taş daha bulundu. Dış kenardaki taş, tıpkı doğu uçtaki son taş gibi sivridir. Bu taş sıraları toprak yüzünden 30-40 cm. kadar derindedir. Mezarı bir cihetten 2-3 m. den, öbür cihetten 5 m. den çevreleyen bu taş dizisi, herhalde, yağmurların ve sellerin indireceği toprakla mezarın örtülmesini önlemek maksadiyle yapılmıştı. Bu taktirde, mezarın tamamıyla yere gömülmüş olmadığını, hiç olmazsa üst blokların

müsveddelere dayanarak mezarın planını çizmiştir. Vazonun fotoğrafları Bay A. Pekman tarafından çekilmiştir.

⁷ Aynı yapı tekrârini gösteren bir mezar bugün İzmir Müzesinin bahçesinde durmaktadır (env. 1100). Menemen'de Kubilay anıtı inşasında temel kazısında Yıldız Tepede bulunan bu mezar Aspendos mezarı gibi dış satırları işlenmemiş iki sıra büyük bloklardan yapılmıştır. Fakat içinde lâhit ihtiva etmemektedir.

toprak üstünde kaldığını kabul etmek lâzımdır. Yahut da bunun tam aksine mezarı koruyan taş dizisinin toprağın yağmurla aşağı akmasına mani olmak suretiyle mezarın açığa çıkmasına karşı yapılmış olduğu düşünülebilir.

Mezarı haç şeklinde kesen, 0.85-1.20 m. derinliğinde dört yarma açtık. Yarmalar en fazla 12 m. uzatıldı. Toprak 0.25 m., hatta bazı yerlerde 0.85 m. derinliğe kadar çakılla karışık çıktı. Mezarın doğu tarafında konglomera tabakasına rastlandı. Batıda açılan yarmada, mezardan 5 m. uzakta, biraz önce işaret ettiğimiz yanyana duran üç taşın aşağısında, sathıtan az derinde üç Yunan vazosunun kırıkları bulundu. Kırıkların arasında siyah toprak, yakınlarında da kömür parçaları çıktı. Vazonun hiç birini tamamlayacak miktarda kırık bulunmamakla beraber, ikisinin şeklini verebilecek parçalar elde edildi. En büyüğünün bir destekli krater olduğu yuvarlak silmeli ayağı, ağız kenarından kalma bir parça ve kırık bir kulp desteğinden anlaşılıyor. Şekli tesbit edilebilen öteki vazo küçük ayaklı bir kyliks'tir. Şeklini belli edecek parçaları bulunmayan üçüncü vazonun kırıkları üzerinde siyah sırla yapılmış palmetler ve volütler vardır. Her üç vazonun parçaları üzerindeki siyah sır parça parça dökülmüştür. Mezardan 5 m. mesafede bulunan bu kırıklar defin töreninde kullanılmış, törenden sonra atılmış vazolara ait olsa gerektir.

Ölünün mezar içine, başı doğu tarafa gelmek üzere yatırılmış olduğunu köylüler müşahade etmişlerdir. İskelet mezardan çıkarıldıktan sonra muhafaza edilmemiştir. Fakat mezar sahibinin erkek ve mühimce bir şahsiyet olduğu adak eşyasının sadeliğinden ve itina ile seçilmiş olmasından hükmedilebilir.

Adak eşyasının en önemlisi mezarı tarihleyen kırmızı figürlü vazodur (Res. 8-9). Yukarıda bu vazonun mezarın cenup blokları içindeki höcrede bulunduğunu söylemiştik. Ayağının altındaki boşluğa bir bakır disk yerleştirilmiş olduğunu köylüler tesbit etmişlerdir. Mezardan çıkarıldıktan sonra yere düşürülmüş olduğu için ayağı kırılmış ve gövdesinde, A yüzündeki orta figürün sağ elinde tuttuğu para kesesi üzerinde bir delik açılmıştır. Ağız kenarından kopmuş küçük parçalar ve sıcraklar vardır. Sathı kısım kısım örten kireç tabakasının temizlenmesi esnasında tasvirler bir hayli çizilmiş ve zedelenmiştir. Şekli bir destekli krater olup yüksekliği 0.37 m., kutru 0.325 m. dir. Kili pembedir. Dış yüzünde kilin renginden daha koyuca,

çok parlak ince bir astar vardır. İçi ve dış yüzünün zemini kahverengimsi siyah sırla örtülüdür ; fakat kireç tabakasının kaldırıldığı yerler siyahtır. Diğer taraftan gerek içte, gerek dışta sır yer yer silinmiştir. Resimler çok dikkatle işlenmiş, kabartma çizgiler bilhassa B yüzündeki figürlerde kullanılmıştır. Elbiseler ve vücut hatları siyah çizgilerle gösterilmiş olup vücutta yalnız boyun, göğüs ve kalça hatları çizilmiştir. Başlar eğik ve profildendir. Saçlar kıvrıkcık olup alnı, şakakları ve enseyi örtmektedir. Gözler kavisli iki çizgi ile çizilmiş ve içine, burnuna doğru siyah bir nokta konmuştur.

Vazonun önünde ve arkasında, üst tarafında dil motifi, yanlarda iki dizi sarmaşık yaprağı, altta boyasız bırakılmış zemin hattı ile çerçevelenmiş iki resim vardır. Zemin hattının altına, vazoyu dolanan kırmızı iki şerit çizilmiştir.

A. Bir komos sahnesi tasvir edilmiştir. Üç genç ellerinde içki kapları ile dans etmektedirler. Ortada, yukarı kaldırmış olduğu sol elinde bir skyphos, sağ elinde ise bir para kesesi tutan geniş pelerinli bir genç vardır. Sağdaki genç pelerinini, öne uzatmış olduğu sağ kolunun ve sağ omuzunun üzerine atmıştır. Soldaki tamamiyle çıplaktır ; bir elinde bir skyphos tutmakta, öbür elini yukarı kaldırmaktadır. Sağ ayağı ve sol eli sahneyi tahdit eden çerçevenin kısmen gerisine çizilmiştir.

B. Bu sahneyi kendisine bir resmini gönderdiğim Prof. E. Haspels bir harb oyununa hazırlık olarak izah etmiştir. Üç çıplak genç tasvir edilmektedir. Sağdaki yerde duran kalkanı almak üzere eğilmiştir. Ortadaki kalkan istikametinde ilerlerken dönüp arkasına bakmaktadır. Soldaki figür elinde bir bacak zırhı ile⁸, arkasına baka baka sahneden uzaklaşmaktadır. İleri atılmış sağ bacağı ile sağ kolunun bir kısmı, sahneden çıkmış olacağı için, resmedilmemiştir.

Tezyinat olarak, ağzın üst sathında sapları birbirine geçmiş bir dizi lotüs goncaları, kulpların üstünde bir palmet ve iki spiral vardır. Ağzın yan kenarı, üç ince şerit arasında iki sarmaşık yaprağı dizisi ile bezenmiştir. Boynun arka tarafında bezeme yoktur. Ayağın üstünde gövdeye doğru açılan şualar yer alır.

Beazley resmini gördüğü bu vazoyu, faaliyetleri 480-470 arasına rastlayan "yapmacıklı,, resamlardan Leningrad ressamına izafe etmiştir. Bu ressamın eserlerinin Beazley'in *Attic Red-Figure Vase-*

⁸ Bu eşyanın teşhisinde uğradığım güçlüğü Prof. Bosch halletmiştir.

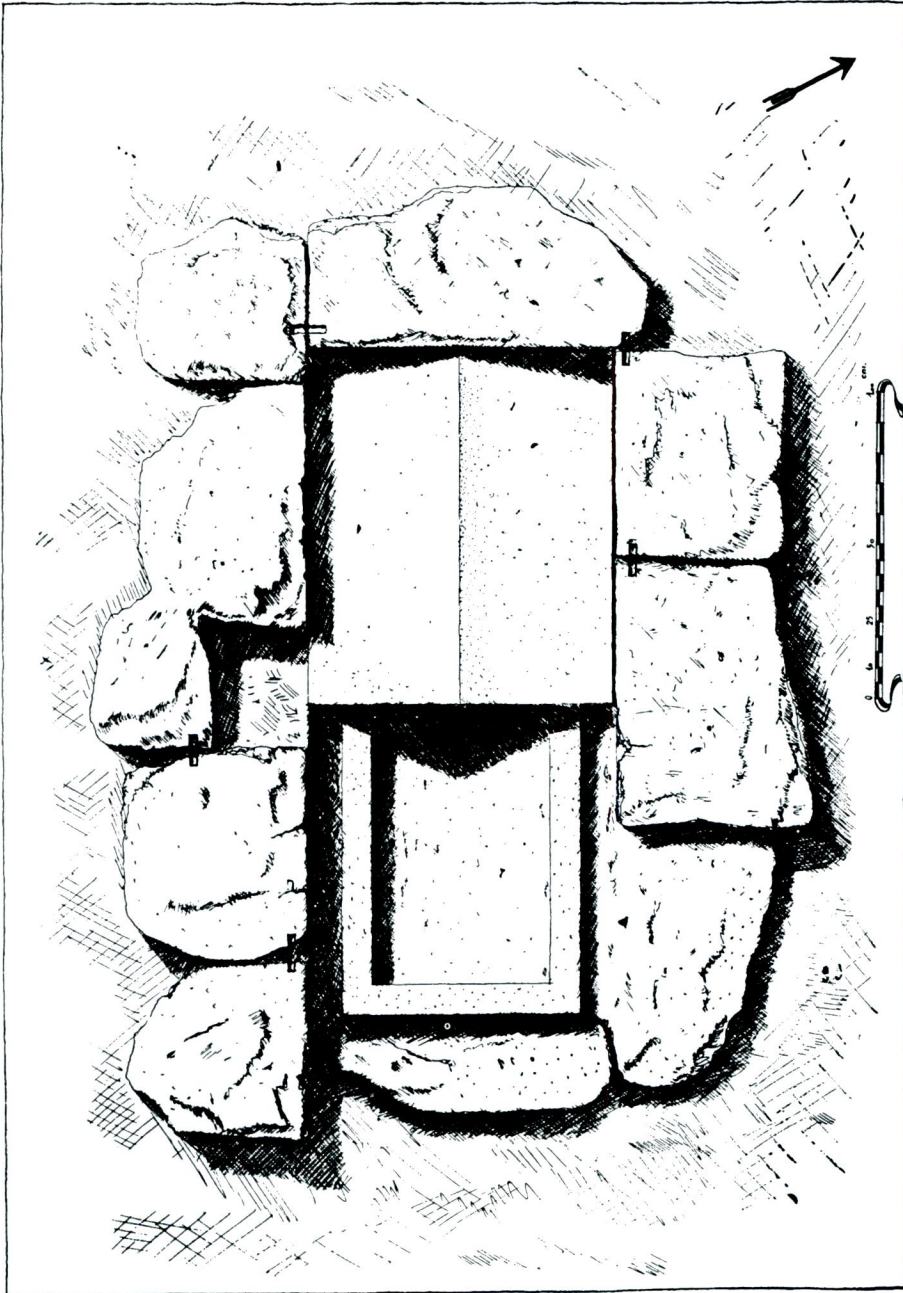
Painters adlı kitabındaki listesinden⁹ resimlerini görebildiklerim arasında bizim vazoya benzeyen üç destekli krater vardır : *Corpus Vasorum* Hoppin and Gallatin Collections, III I d, lev. 23, 3-4 ; *Corpus Vasorum* Bologna, III I c, lev. 26, 3-4 ; *Corpus Vasorum* Lecce, III I c, lev. 25, 2. İlk iki vazonun her iki yüzü üç kişilik birer komos sahnesi, Lecce'dekinin bizi ilgilendiren B yüzü bir palaistra sahnesi ile süslüdür. Bu resimlerde ortada oldukça sakin duran bir figür, iki yanlarda yapmacıklı hareketlerle dans eden, yürüyen, veya idman yapan figürler tasvir edilmiştir. Lecce kraterinin B yüzünde palaistrada atletlere nezaret eden, bol himation giymiş bir antrenör vazomuzun A yüzündeki pelerinli genç gibi sahnenin ortasını doldurmaktadır. Komos sahnelerinden ve genç erkekleri tasvir etmekten hoşlanan ressamımız bazı hareket motiflerini aynı vazoda yahut başka vazolar üzerinde bir kaç defa tekrarlamaktan çekinmez.¹⁰ Bilhassa pek çok kullandığı bir hareket, dans veya yürüme esnasında kollar yapmacıklı şekiller alırken başın arkaya döndürülmesidir. Bu motif vazomuzda üç def'a tekrar eder : A yüzünün sol figüründe, B yüzünün sol ve orta figüründe. Gallatin kraterinde gene üç def'a, Bologna ve Lecce kraterlerinde birer def'a kullanılmıştır (Bologna kraterinin A yüzünün sağ figüründe, Lecce kraterinin B yüzünün sağ figüründe). Aspendos kraterinin A yüzündeki sağ figürün üst kısmı aynı motifi tekrarlarken bacakların vaziyeti Lecce kraterinin B yüzünün solunda elinde halterlerle atlıyan atlete ve Gallatin kraterinin A yüzünün solunda omuzunda şarap amphora'sı, kolunda pelerini ile içki meclisine giden genç erkeğe benzemektedir. Yalnız bizim kraterin figürü dans eder halde olduğu için, hareketi daha mübalâğalıdır.

Aspendos kraterinin, Leningrad ressamının eserleri arasında işgal ettiği yeri tesbit edebilmek ancak bütün neşriyatın el altında bulunması ile mümkündür. Fakat mukayese için ele aldığımız vazo resimleri arasında, figürleri birbirine en sıkı bağlanmış olan resim bu kratere aittir. Kompozisyon matematik hatlara dayanmaktadır.

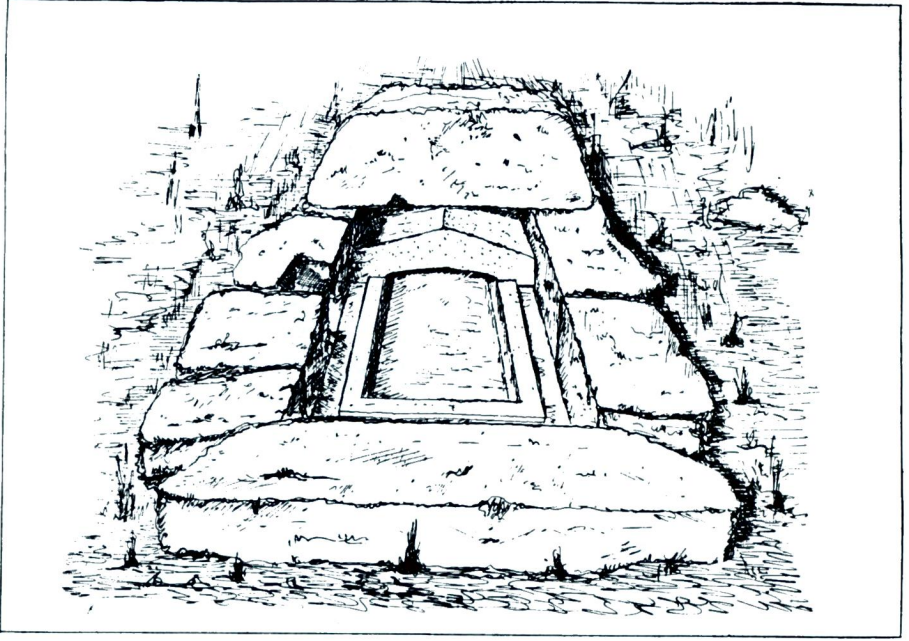
⁹ İstanbul kütüphanelerinde mevcut olmayan bu eserin, İngiliz Arkeoloji Enstitüsündeki nushasını göndermek lütfunda bulunan Enstitü direktörü Mr. Seton Lloyd'a teşekkür ederim.

¹⁰ Beazley'nin bu ressamın üslûbu hakkında incelemelerini ihtiva eden *Attische Vasenmaler des rotfigurigen Stils* ile *Greek Vases in Poland* adlı eserlerini, burada mevcut olmadıkları için göremedim.

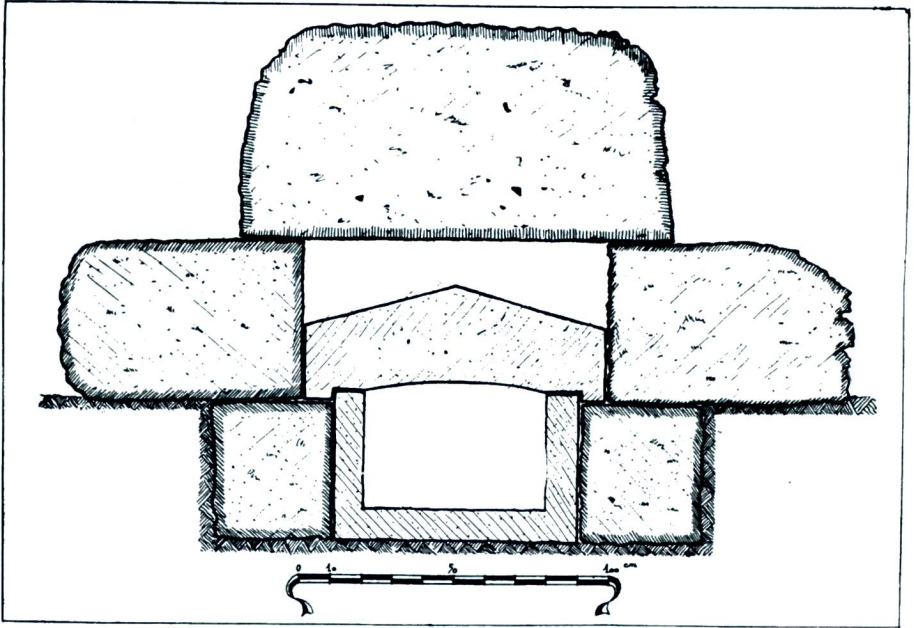

Res. 1 — Mezarm plan.

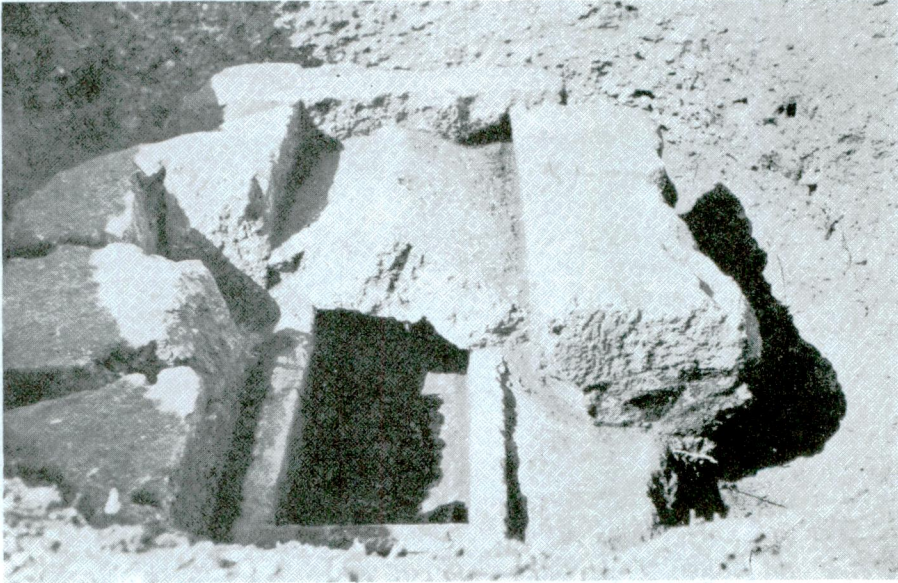
Res. 2 — Mezarın umumî görünüşü.

Res. 3 — Mezarın genişliğine kesiti.

Res. 4 — Mezar (Lahdin üzerinde kapak taşı görülüyor).

Res. 5 — Mezarın, içindeki lâhitle birlikte, resmi.

Res. 6 — Mezarın etrafını çeviren taş dizisi.

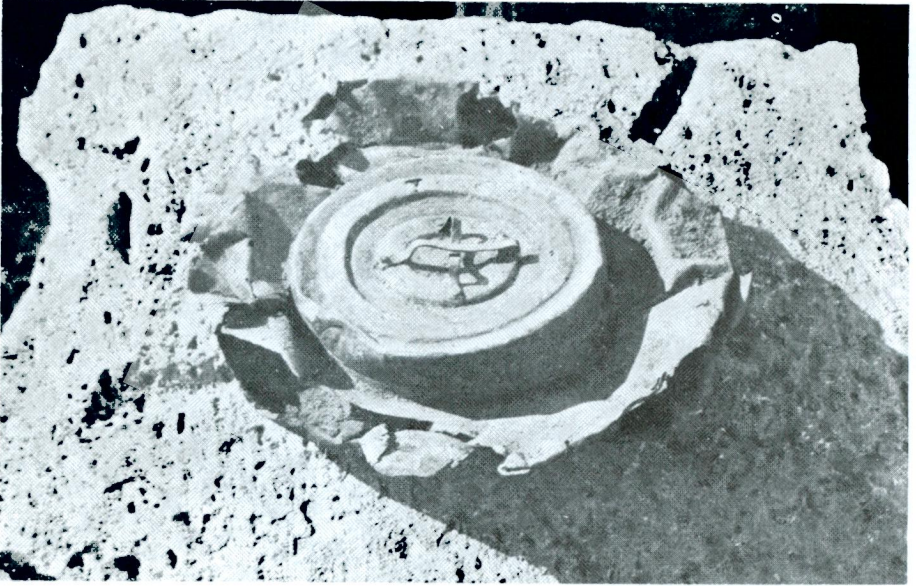
Res. 7 — İzmir Müzesinde Menemen'den gelme mezar.

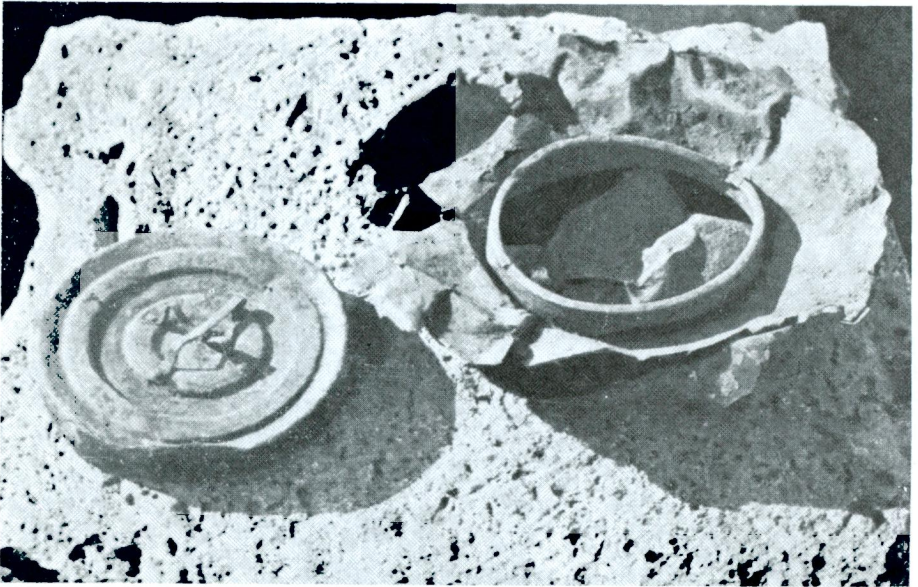
Res. 9 — Aym kraterin B yüzü.

Res. 8 — Kırmızı figürlü destekli kraterin A yüzü.

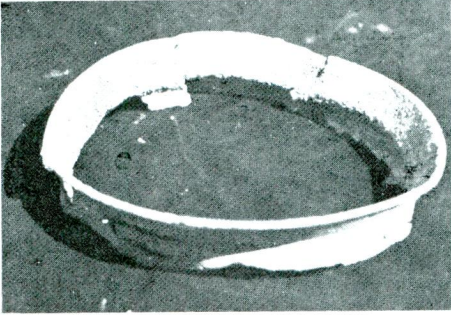
Res. 10 — Kapaklı tunc tencere.

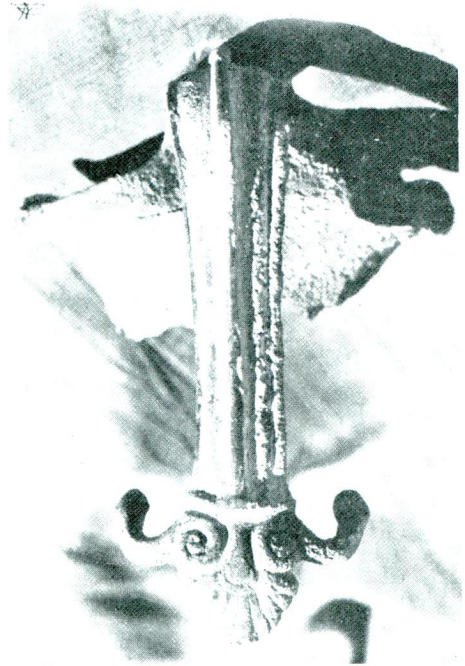
Res. 11 — Aynı tencere, Kapağı yanında.

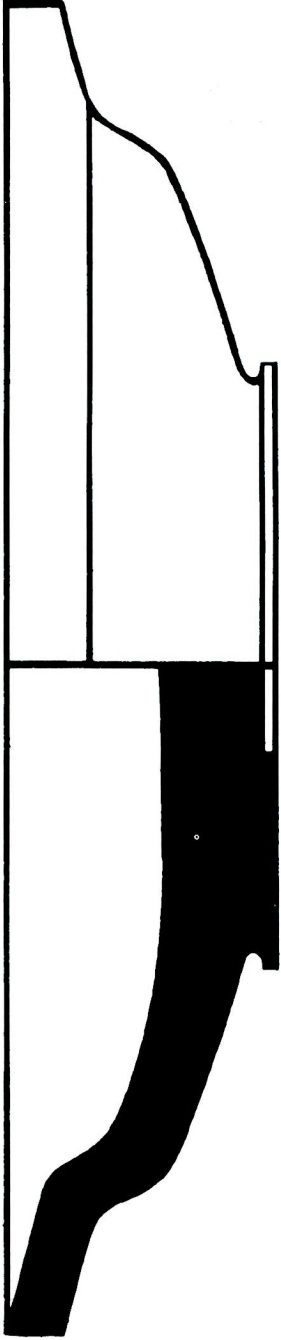
Res. 12 — İki kulplu tunç kap.

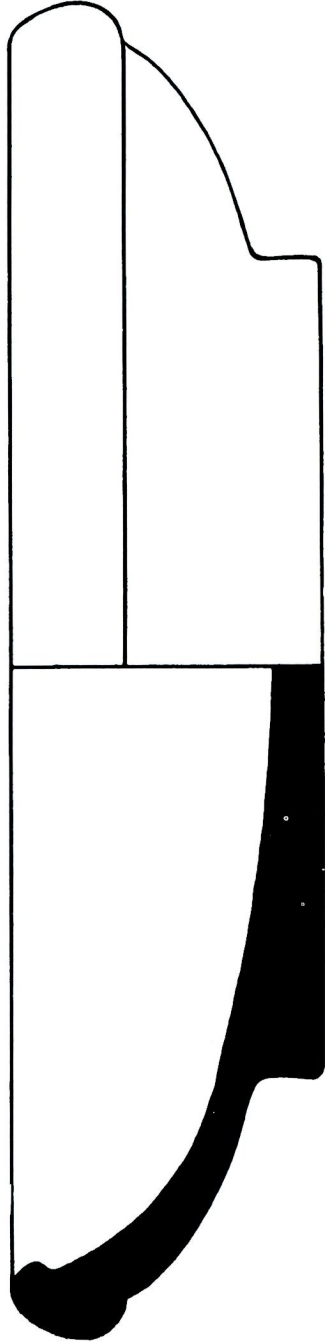
Res. 13 — Bakır kâse ağzı.

Res. 14 — Tunç oinokhoe kulpu

Res. 15 — Küçük çanağın profili

Res. 16 — Büyük çanağın profili.

Diagonallerin sertliği, bir yandan kol ve bacakların meydana getirdiği açılar, öbür yandan her iki sahnenin sol tarafında iki bacağı birbirini kesmesi ile parçalanmıştır. İki bacağın çarpı işareti şeklinde birbirini çapraz kesmesi Gallatin kraterinde bir bacakla bir bastonu getirmek suretiyle, gene vazunun her iki yüzünde, tekrarlanmıştır. Vazomuz üzerindeki sahneler kompozisyon bakımından Gallatin kraterinin A sahnesi ile karşılaştırılırsa Gallatin vazosu bizimkinin yanında çok serbest kalır. Kompozisyonu itibariyle bizim A sahnesimiz en çok Lecce'deki kraterin B sahnesine yaklaşmaktadır.

Tunç eserler hayli yıpranmış durumda meydana çıkmıştır. Kraterle birlikte höcrenin içine konmuş olan tunç oinokhoe dağılmış, sadece kulpu ve ağız kenarında kulpun tuttuğu bir parça kalmıştır (Res. 14). Fakat bu kalan parçalar, bu eserin kulpları kabartmalı, tırfıl ağızlı tunç oinokhoeler serisinden olduğunu kolayca gösteriyor. Kulp 0.135 m. uzunlukta bir şerit şeklindedir. Vazunun ağız seviyesine kadar dik olarak çıktıktan sonra yüksek bir kavis yaparak ağız kenarında iki yanlara döner, dörder santim uzayıp etrafı tırtıklı birer diskle nihayetlenir. Kulpun vazunun içine bakan tarafında ağız açık kabartma bir arslan başı, ortasında boydan boya uzanan bir yılan, alt ucunda bir palmet ve iki volüt vardır. Volütler iki yanlara açılır, yukarı doğru kıvrılarak bir yılan başı şeklini alır.¹¹

Höcrenin içinde bulunan üçüncü eser, kapaklı büyük bir tunç tenceredir (Res. 10-11). Ezilmiş ve ufki olarak iki parçaya ayrılmışsa da, aşağı yukarı 0.40 m. kutrunda, 0.20 m. yüksekliğinde yuvarlak bir kap olduğu anlaşılıyor. Şekli itibariyle muhtelif devirlere ait Trakya tümülüslerinde bulunmuş tencereler tipine girer.¹² Ağız

¹¹ Geniş bir seri teşkil eden bu çeşit tunç oinokhoe'lerden bizimkinin kulp tezyinatına benzeyenler arasında şunları sayalım : büyük tarih ve üslup farklarına rağmen arslan başları ile süslü olan *Catalogue des Bronzes de la Bibliothèque Nationale* No. 1395 ve 1397 ; *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* 1916-1918, res. 168 ; aynı dergi 1928-1929, res. 10-12 ; *Belleten* V, 17-18, 1941, lev. XX ; *La Turquie Kemaliste* No. 21-22, 1937, s. 43, res. 16. Tunç vazo kulplarının alt kısmında palmet ve kıvrılan yılan motifi için iki misal : Philippe Magi, *La Raccolta Benadetto Guglielmi nel Museo Gregoriano Etrusco* II, lev. 65 ; *Arch. Anz.* 48, 1933, s. 479, res. 18. Plastik olarak aynı motife keramikte de rastlanır, bk. *Clara Rhodos* IV, 1931, res. 209. Bu motifin palmet ve spirallerden ibaret bir çeşidi bir çok vazolar üzerinde kulplar altına boya ile resmedilmiştir.

¹² Bk. Fiov, *Die Grabhügelnekropol bei Duvanlij*, res. 89 ; *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* VI, 1916-1918, s. 25, res. 22 ; aynı dergi XI, 1937, s. 136, res.

0.035 m. yüksekliğinde bir silindir şeklindedir. Ağız kenarı, içe doğru bir girinti yaptıktan sonra, yuvarlak olarak dış tarafa döner. Kapak ağzın silindir şekline uyacak bir tarzda şekillendirilmiş ve üstü 0.02 m. genişliğinde iki kabartma daire ile süslenmiştir. İç dairenin üstünde birbirini haçvari kesen iki ince şerit kulpu teşkil eder. Kulplar kapağa birer çivi ile perçinlenmiştir.

Dibi tamamiyle çürümüş iki kulplu bir tunç kap, köylülerin söylediğine göre, mezarın dışında, höcrenin arkasında bulunmuştur (Res. 12). Şekli bugün Anadolu'da "kaynatma,, denen küçük kazanların şeklindedir. Bazı kaynatmalarda olduğu gibi gövdesi içe doğru hafif bir kavis yapar. Dibinin düz olması lâzımdır. Mevcut yüksekliği 0.15 m., ağız kutru 0.27 m. dir. Ağız kenarı ufki olarak dışa doğru 0.013 m. genişler. İki yanlarda ağız kenarının altında, gövdeye iki çivi ile perçinlenmiş konsollar ve bu konsolların içindeki deliklerden rahatça geçen kesimi dörtköşe, halka şeklinde iki kulpu vardır. Konsolların üst kenarı tırtıklı olarak tezyin edilmiştir. Gerek tencere, gerek iki kulplu "kaynatma,, döğme suretiyle yapılmış ve sonra tornaya çekilmiştir.

Çürümüş iki bakır kapdan, kutru 0.135 m., bir ağız parçası (Res. 13) ile ortası göbekli bir disk kalmıştır. Birinci eserin ağız gövdeden keskin bir açılı ile ayrılır ve gövdesinden kalan küçük parçanın profili kavilidir. Disk 0.11 m. kutrunda. İhtimal büyük bir göbekli tasın (phiale mesomphales) dibidir. Yahut da tarihöncesi devirlerden beri mezarlarda bulunan, fakat ne oldukları tam bilinmeyen ortaları çukuntulu diskler nevinden bir eserdir.¹³

Lâhdin kapağı üstünde, yani kapakla bloklar arasındaki boşlukta iki toprak çanak ile büyük hayvan kemikleri bulunmuştur (Res. 15-16)¹⁴. Kemikler herhalde kurban edilen hayvanların kemikleridir. Çanakların üzeri kalın bir kalker tabakası ile örtülüdür. Büyüğünün ağız kutru 0.37 m., dip kutru 0.22 m., yüksekliği 0.09 m. dir. Kenarındaki kırıktan başka kusuru yoktur. İçinde büyücek

128. Aynı biçimde, fakat çok daha geç bir devire ait bizimki gibi kapaklı bir örnek Vize A tümüsünde çıkmıştır : *Bulleten* IV, 13, 1940, lev. I., res. 46.

¹³ Bk. *Lindos* I. Les Petits Objets (1931), lev. 12, no. 299 ; *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* II, 1923-1924, res. 54 A ; Filov, *Die Grabhügelnekropol bei Duvanlij*, res. 184.

¹⁴ Bu profilleri arkeoloji talebelerinden Pay Aziz Kansu çizmiştir.

taş ve kiremit parçaları olan sarı bir kilden yapılmıştır. Hafifce konkav disk şeklinde bir kaidesi vardır. Ağız kenarı kalınlaştırılmıştır. Şekli muntazam değildir ; daha fırınlanmadan önce çarpılmıştır. Kalker tabakasının kaldırıldığı yerlerde kahverengi bir astara batırılmış olduğu görülüyor.

Küçük çanağın kaidesinde iki küçük, ağız kenarında da büyücek bir kırık vardır. Ağız kutru 0.22 m., dip kutru 0.10 m., yüksekliği 0.04 m. dir. Küçük taş ve kiremit parçaları ile karışık açık kiremit kırmızısı bir kilden yapılmıştır. İçi ve dışı kırmızı boyalıdır. Üzerini tamamiyle örten kalker tabakasının içteki kısmı kaldırılınca boyanın büyük bir kısmı da beraber kalkmıştır. Kaidesi disk şeklinde olup ortası 0.025 m. kutrunun ortasında oyulmuştur. Kullanılmadığı zamanlar bir iple duvara asılmak için kenarında küçük bir delik vardır.

Ekim 1949

İZMİT VE SİLİVRİ'DE YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR : 1947-48 ¹

RÜSTEM DUYURAN

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdür Yardımcısı

1947 yılı haziran ayı içinde İzmit'in "Bekir dere köprüsü,, mevkiinde, Yakup Yıldırım'a ait tarlada, bazı eski eserlerin bulunmuş olduğu ve bunların yerli yerinde incelenmeleri gerektiği hakkında Milli Eğitim Bakanlığından gelen emir üzerine, İzmit'e gidilerek buluntu yeri gözden geçirildi.

Bekir dere köprüsü, İzmit şehrinin takriben 3 km. kuzey-doğusunda, Kandıra şosesi üzerindedir. Köprünün ancak 100 m. doğusundaki hafif meyilli tarlada ve şose kenarında ev inşa etmek maksadıyla zemin tesviye edilirken 50-80 sm. arasında tehalüf eden sert bir mil tabakası altında mermerden mamul bazı arşitektür parçalarının meydana çıkmış olduğunu gördük (Res. 1). Buluntunun mahiyeti hakkında iptidai bir fikir edinebilmek için, tarla sahibinin yardımıyla, yaptığımız küçük bir araştırmada, takriben 60-70 sm. kalınlığında olan moloz tabakası altında beyaz mermer plâklarla döşeli bir zemine tesadüf edildi. Bu arada eski Yunanca ve Lâtince bir takım kitabe parçaları ve bir sütun kaidesi de ele geçti. Fakat görevimiz burada bir kazı yapmak olmadığından ve esasen elimizde yeter derecede ödenek de bulunmadığından, keyfiyeti Milli Eğitim Bakanlığına arz ederek buluntu yerinde ufak çapta bir kazı yapılmasının lüzumunu belirttik.

Bir müddet sonra gerekli müsaade ve ödeneğin gönderilmesi üzerine İzmit'e gidilerek faaliyete geçildi. İlk çalışmalarımızda açılmış olan zemin kısmının, kalıntının hangi tarafına ait olduğunu tespit etmek tabii imkânsızdı. Zaman ve paradan tasarruf etmek maksadıyla bu noktadan hareket ederek muhtelif istikametlerde küçük tranşeler açtık ve böylece yıkının sınırlarını tayin ettikten sonra peyderpey mil ve moloz tabakasını uygun bir yere naklettik (Res. 2). Umumi heyeti itibariyle meydana çıkardığımız bina,

¹ Bu yazı IV. T. T. Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur.

7,20 x 10 m. yüz ölçümünde bir dikdörtgen şeklinde olup üç nefli ve üç absitli bazilikal bir plân arz etmektedir (Res. 3 ve plâna bak.). Kuzey ve güneydeki yan uzun duvarların kalınlıkları 67-70 sm. arasında değişiyor. Kuzey duvarı boydan boya 65-80 sm. yüksekliğe kadar muhafaza edilmiş olmasına mukabil, güney duvarı orta kısımda temamiyle sökülmüştür. Batı tarafındaki duvar kalıntısı sözü geçenlere nazaran bir kaç sm. daha ince olup büyük tahribata uğramıştır. Giriş kapısını, in situ vaziyetinde duran bir kaç taşla tespit edebildik ; genişliği 98 sm. dir. Doğu tarafındaki absit'lerin ortada bulunanı, diğerlerine nazaran daha büyüktür. Küçük absit'lerin dış ve içe bakan yüzleri yuvarlak olduğu halde, ortadakinin-ki kutru 1,50 m. dir- içi yarım daire, dışı da poligonal olarak inşa edilmiştir. Duvarların genişlikleri 65-75 sm. arasında değişiyor. Hâlen 0,60-1,20 m. yükseklik arz etmektedirler. Meydana çıkarılan bütün duvar aksamı âdi moloz taşından ve kireci az bir harçla inşa edilmişlerdir. İlk araştırmalarımızda ve sonraki kazımızda bulunan kitabe parçalarının yapı taşı olarak kullanılmış oldukları anlaşıldı. Hatta bu parçalardan bir kaç danesini ayakta bulunan duvar aksamı içinde tespit ettik. Kitabe parçaları üzerinde gerek şahsan, gerekse Prof. E. Bosch ve Prof. L. Robert gibi kıymetli epigrafistlere yaptırdığımız incelemelerde, bunların Roma imparatorluğu devrine ait muhtelif mezar kitabelerinin parçaları oldukları ve maalesef birbirlerine eklenmek suretiyle bir mana çıkarılmasına imkân bulunamadığı anlaşıldı (Res. 4).

Absitleri orta ve yan neflerden ayıran korkuluğun üç direği evvelce dikili oldukları yerin hemen yakınında, zemin üzerinde bulundu. Bunların ön yüzleri sofit ve üst tarafları da helezonî motiflerle süslü küçük başlıklarla tezyin edilmişlerdir (Res. 5 ve 6). Daha batıdaki moloz tabakası arasında, yine beyaz mermerden mamul bir korkuluk levhası ele geçti, ki ön yüzü sarmaşık yapraklarıyla müzeyyen monogramatik bir haç, arka yüzü de uçları yanlara doğru taşmış diğer bir haç kabartmasıyla süslüdür. İşleniş tarzı itibariyle bu parçanın M. S. 6. veya 7. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmaktadır (Res. 7 ve 8). Binanın zemini beyaz mermerden mamul büyük mermer plâklar ve "opus sectile,, tekniğinde işlenmiş kırmızı, yeşil ve beyaz levhacıklarla örtülüdür. Çeşitli jeometrik motifler arzeden bu döşemenin benzerlerini bilhassa Rhegion kazılarında meydana çıkarılmış

olan 6. Yüzyılın büyük salonunda² ve Korykos'taki beşinci yüzyıl kiliselerinde³ bulmak kabildir. Bununla beraber, Rhegion hâfirlerinin haklı olarak belirttikleri gibi, bu kabil jeometrik motifler yüzyıllarca şekillerini muhafaza ettiklerinden, motif benzerliğine bakılarak, döşemelerin yapılış tarihlerini tespit etmek oldukça tehlikeli bir usuldür.

Korkuluğun 2,5 m. batısında, in situ vaziyetinde, iki sütun kaidesi bulundu. Bunlardan kuzeydekinin alt tarafında apokalyptik harfleri ihtiva eden bir Signum Christi hâkedilmiştir (Res. 9). Ancak M. S. 4. yüzyıla tarihleyebileceğimiz bu eserin sütun kaidesi şekline girmeden evvel başka bir maksatla kullanılmış olduğu şüphesizdir. Bu iki sütun kaidesiyle korkuluk arasındaki moloz tabakası temizlenirken daha iki sütun kaidesine rastlandı ise de, bunların -in situ vaziyetinde bulunmadıklarından- yerlerini kesin olarak tespit etmek mümkün olamadı.

Doğu tarafındaki moloz tabakası arasında rastladığımız bazı tuğla parçaları (2,5-3 sm. kalınlığında), birkaç kiremit parçası ve 11-12 sm. boyunda beş adet büyük demir çividen başka binanın üst kısımlarına ait hemen hiç bir malzeme ele geçmedi. Dikkate şayan bir nokta da çanak çömlek parçaları veya sikke gibi küçük objelerin mefkudiyetidir.

Orta absit'in ant'lariyle in situ vaziyetinde bulunan iki sütun kaidesi arasındaki mahallin tam bir kare teşkil etmesi, orta nefin doğu tarafının, meselâ Meryemlikteki kubbeli Basilika'da⁴ olduğu gibi, absit'e bitişik olarak bir kubbe ve batı tarafının da bir beşik tonoz ile örtülü olduğu zehabını uyandırıyor da kubbe ve tonozun mevcudiyetine delâlet edecek kalıntıların ele geçmeyişi, tavan ve çatının ahşap olduğu kanaatını kuvvetlendirmektedir. Bu takdirde binamızın, İznikteki Ayasofya Basilikasında olduğu gibi⁵ ahşap bir beşik çatı ile örtülü bulunduğunu kabul edebiliriz.

² A. Ogan - A. M. Mansel : Rhegion-Küçük Çekmece hafriyatı, 1940—41 çalışmalarına dair ilk rapor (T. T. K. Belleten, sayı 21—22, sah : 14).

³ E. Herzfeld-S. Guyer : Meiramlik und Korykos, Manchester, 1930, sah. 104.

⁴ Haşiyeye 2. de adı geçen eser. Karşılaştır. A. M. Mansel : Silifke Kılavuzu, İstanbul, 1943, sah. 14.

⁵ A. M. Schneider : Die röm. und byzantinischen Denkmäler von Nicea-Iznik, 1943.

Yukarda pek kısaca arzettiğimiz üzere, kazı esnasında bulunmuş olan muhtelif arşitektür parçalarını oldukça erken bir devre tarihlileyebilmekle beraber, bilhassa dış duvarların arzettikleri pek âdi inşa tekniğini göz önünde tuttuğumuz takdirde, binamızın eski malzemeneden faydalanmak suretiyle daha geç bir devirde inşa edildiği veya hiç olmazsa tamamen restore edildiğini söyleyebiliriz. Nitekim son zamanlarda Olynthos'ta meydana çıkarılmış olup gerek plân gerekse duvar inşa tekniği bakımından binamız ile büyük bir benzerlik arzeden domikal basilika⁶ onbirinci yüzyıl eseri olarak tarihlenmiş bulunuyor.

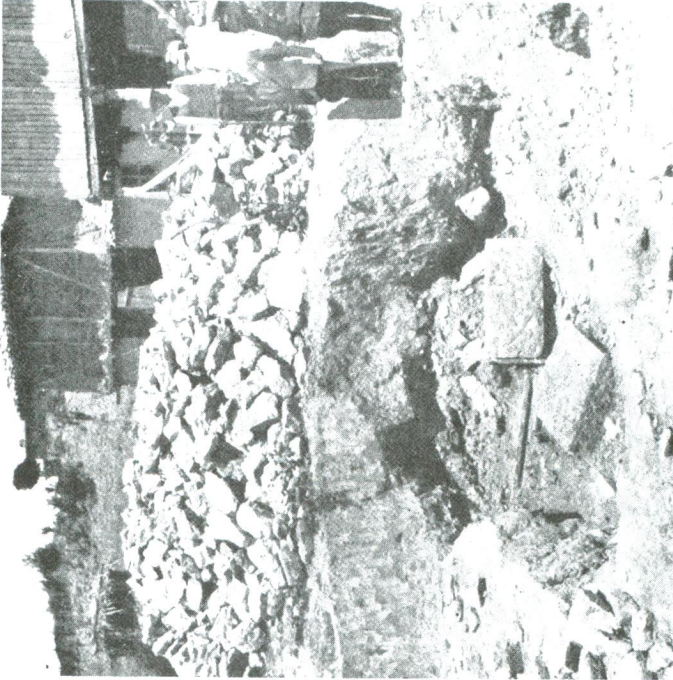
İzmitte yaptığımız küçük kazı hakkındaki maruzatımı burada bitirirken Milli Eğitim Bakanlığının emriyle İstanbul Arkeoloji Müzelerine naklettiğimiz kıymetli arkeolojik malzeme hakkında bir kaç söz söylemek isterdim :

Bahis konusu olan bu malzemenin bir kısmını İzmitte kâğıt fabrikası kurulurken temel kazılarında bulunmuş olup yıllardanberi fabrikanın bir deposunda yığılı olarak duran arkeolojik eserler, diğer kısmını da İzmit ilinin muhtelif yerlerinde muhtelif zamanda bulunarak il merkezine getirilen ve Milli Eğitim müdürlüğünün bahçe ve deposunda toplanmış olan eşya teşkil ediyordu. Pek çeşitli tip ve stilde mermerden mamul kadın ve erkek heykelleri, portreler, steller, eski Yunanca ve Lâtince kitabeler, bronzdan mamul satyr, atlet ve hayvan heykelcikleri, aplik gorgon ve diğer mitolojik mahlûk kabartmaları, pişmiş topraktan yapılmış kandil, gözyaşı hokkası, vazo ve çeşitli kaplar.. gibi değişik ev ve mezar eşyası, altundan mamul yüzük, diadem, pandantif ; vs. gibi ziynet eşyası ve nihayet altın ve bronz sikkelerden terekküp eden bu eserlerin bir çoğunun buldukları mahal, buluntu vaziyetleri ve birbirleriyle olan münasebet dereceleri sarîh olarak bilinmemekle beraber -yani eserler bir araya toplanırken gerekli arkeolojik müşahade yapılmamış olmasına rağmen- umumî heyeti itibariyle Bithynia'nın klâsik devir tarih ve arkeolojisi bakımından büyük bir kıymet taşımaktadırlar. Nakledilen eserlerden bir kısmını Fr. Dörner⁷ tanıtmış, bazıları da tarafımızdan incelenmiştir. Henüz bilim dünyasına arz edilmemiş bulunan malze-

⁶ D. M. Robinson-G. M. Mylonas : The fourth campaign at Olynthos, A. J. A., 1939, sah : 48, res. 1.

⁷ Fr. Dörner : Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Berlin 1941.

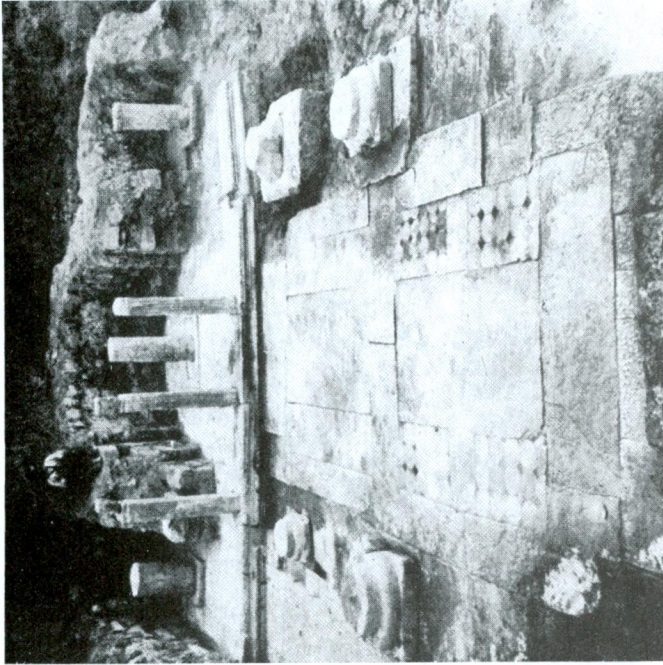
Res. 1 — Buluntu yerinin ilk görünüşü.
(Arka plândaki taşlar yapı için başka yerden nakledilmiştir.)

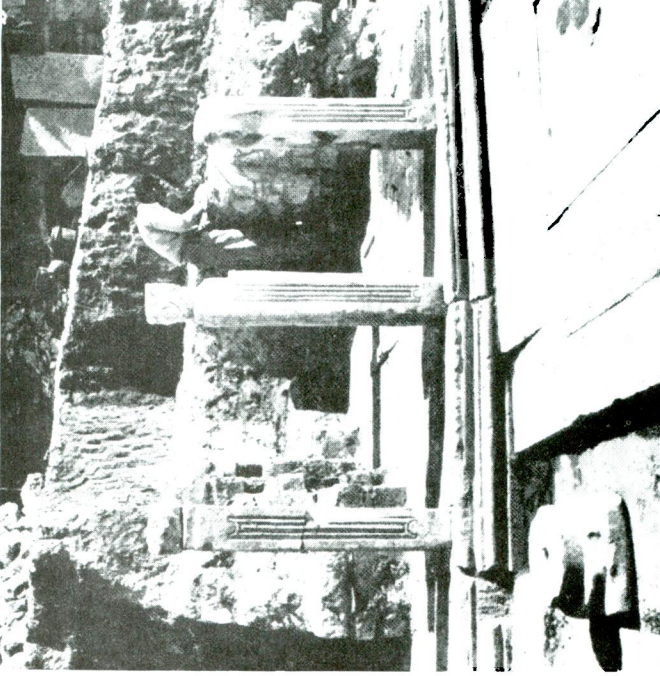
Res. 2 — Kazadan bir görünüşü.

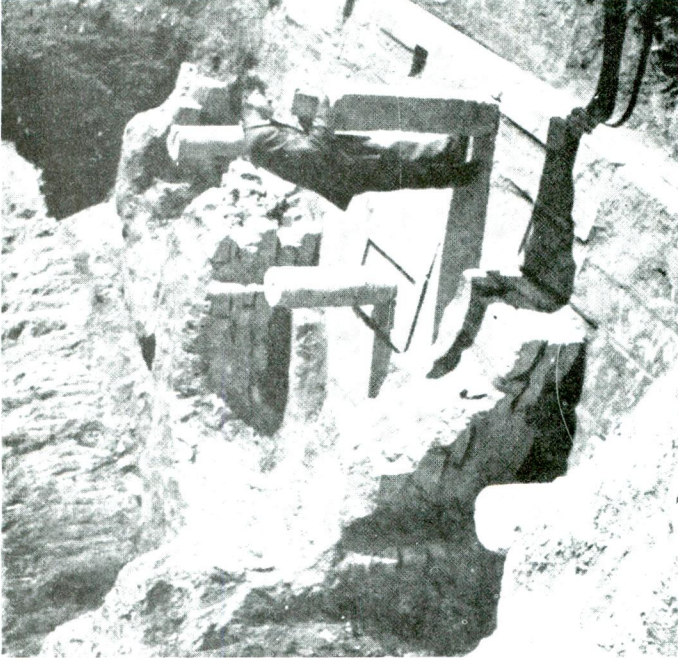
Res. 4 — Kitabe parçaları.

Res. 3 — Yıkıntı Genel durumu.

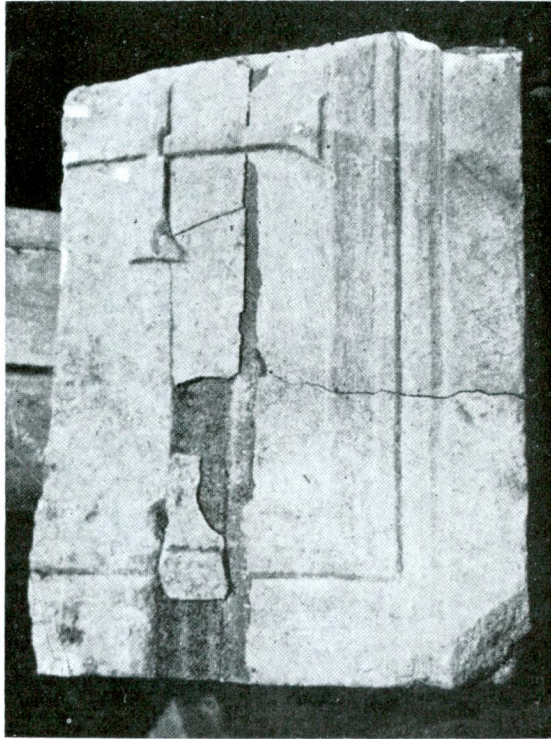
Res. 6 — Korkuluk başlıkları ve absit'ler.

Res. 5 — Absit'lerin bugünkü durumu.

Res. 7 — Korkuluk levhası (önyüz).

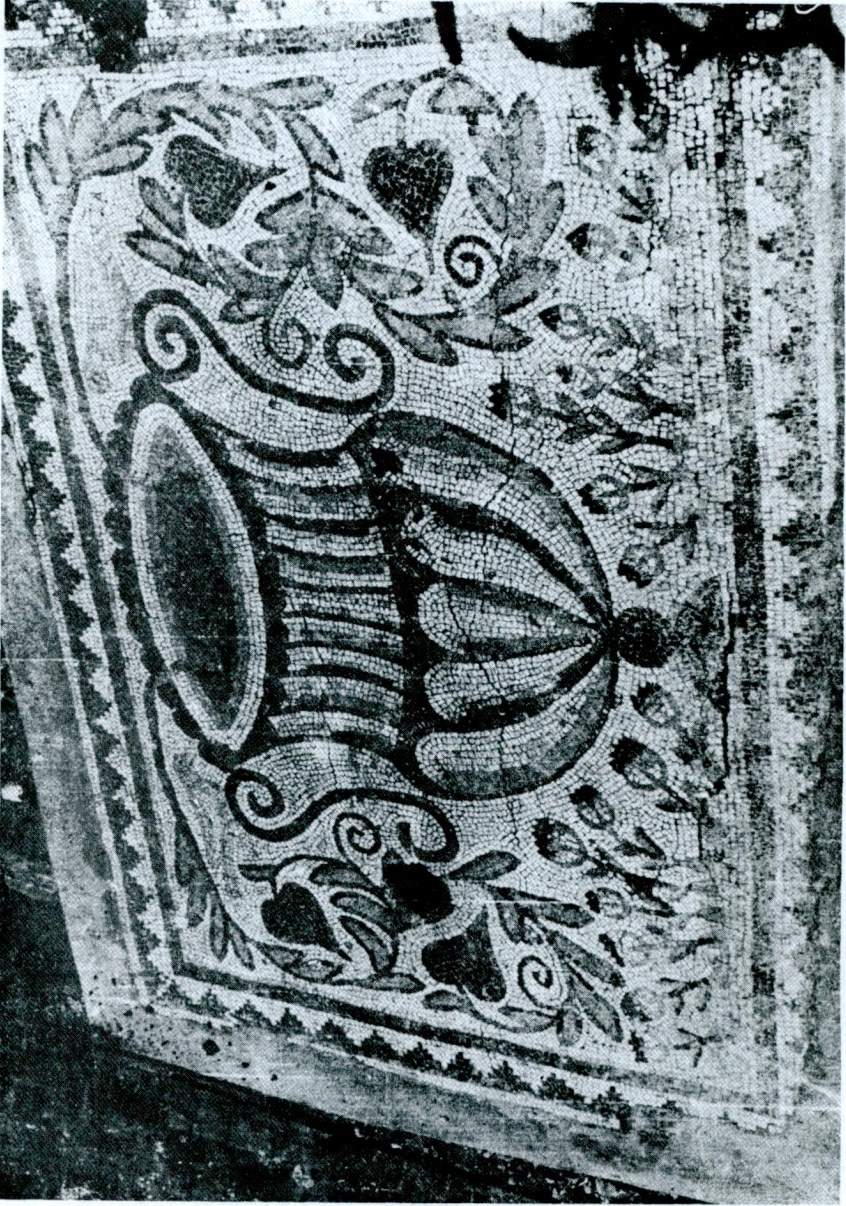
Res. 8 — 8 — Korkuluk levhası (arka yüz).

Res. 9 — Sütun kaidesinin alt yüzü.

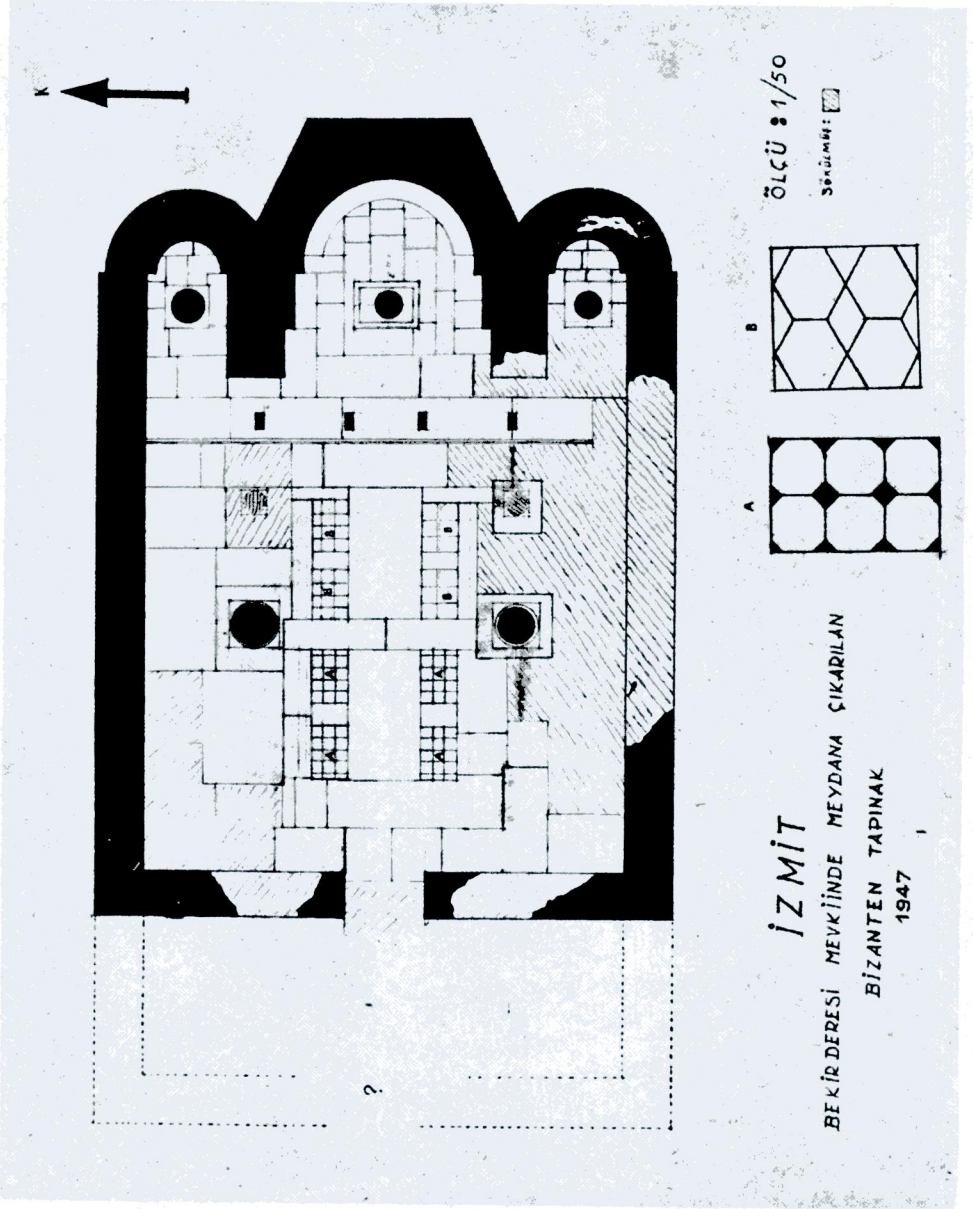
Res. 10 — Mozayığın buluntu yeri.

Res. 11 — Kontharos'lu mozayik.

Res. 12 — Geometrik motiflerle süslü mozaik.

menin en önemlisi -hiç şüphesiz- iki bini müteceviz sikkeden müteşekkil kolleksiyondur.⁸ Temamiyle bronz sikkelerden ibaret olan bu kolleksiyondan şimdiye kadar temizlenip tasnif edilmiş olan bini müteceviz sikkenin, umumiyetle Nikaia, Nikomedeia, Byzantion, Prusa ad Olympum, Prusa ad Hypium, Perinthos, Calchedon, Ancyra, Herakleia Pontica vs. birçok önemli eski şehirlerde ve bilhassa imparator Gordianus III. devrinde, basılmış oldukları anlaşılmıştır.

İzmitteki çalışmalarımız sırasında idaremiz asistanlarından Nezih Fıratlı ve Mümin Özen kıymetli yardımlarda bulunmuşlardır. Kendilerine teşekkürlerimi burada da tekrarlamak isterdim.

* * *

1948 yılı haziran ayı başında, Silivri ilçe merkezinin 12 Km. kadar kuzey-doğusunda kâin Orta köy sâkinlerinden Demir Kenar'ın bahçesinde bulunduğu bildirilen eski eserleri yerinde incelemek üzere adı çen köye gittiğimizde buluntunun oldukça büyük bir yer mozayiği (Res. 10) olduğunu tespit ettik. Burada, Milli Eğitim Bakanlığının müsaade ve emirleri üzerine, yaptığımız küçük bir araştırma kazısında ilk bulunan mozayiğin iki metre doğusunda diğer bir döşeme mozayiğine rastladık. Her iki mozayik te bugünkü toprak seviyesinden 1,5-1,6 m. aşağıda bulunuyorlardı. Araştırma esnasında moloz taşından mamul bazı duvar kalıntıları da meydana çıkarıldı. Bunlar, doğuda, dış yüzü poligonal bir absit teşkil edecek şekilde inşa edilmişlerdir. Hatta ikinci mozayiğin bir kısmı, absit inşa edilirken, gayet muntazam bir surette kesilmişti. Duvar bakiyyeleri ve diğer bir takım tezahürat etraftaki ev ve meyva ağaçlarının bulunduğu kısmın altına doğru uzadıklarından çalışmalarımızı daha fazla genişletmeğe imkân bulamamış ve meydana çıkarılan mozayikleri müzemize nakletmekle iktifa etmiş bulunuyoruz.

İlk bulunan mozayik (Res. 11) 1,5 × 2,50 m. yüzölçümünde olup hemen hemen tam bir şekilde muhafaza edilmiştir. Beyaz, lâcivert, koyu ve açık mavi, karmen kırmızısı, penbe, sarı ve yeşil renkli tabiî taşlarla işlenmiştir. İnce bir bordürün çevrelediği orta kısımda içinde su bulunan büyük bir kantharos ve bunun sağ ve solunda dallar ve lâleler görülmektedir. Kantharos'un kulpları üzerine

⁸ R. Duyuran : İzmitten yeni getirilen arkeolojik eserler (T. T. O. K. Belleteninden ayrı basım) İstanbul, 1947.

de birer güvercin konmuştur. Bu kompozisyonun klâsik misallerini Ravena'daki sakral yapıların mozayiklerinde bulabiliriz. Bundan başka muhtelif yerlerde ele geçmiş olup 5. veya 6. yüzyılın başlarına tarihlenmiş bulunan çeşitli mozayik ve plâstik eserlerde de aynı kompozisyonu az veya çok bir değişiklikle tespit etmek kabildir.⁹

İkinci mozayik (Res. 12) 2,05 x 2,15 m. boyunda ise de, yukarda arzedildiği üzere, sonradan büyük bir kısmı kesilmiştir. Bu eser de birinci mozayikteki renkleri ihtiva ediyor. Yalnız buradaki motifler umumiyetle jeometriktir.

Mozayiklerin bulunduğu mahalde esaslı bir kazı yapmak imkânı hasıl olduğu takdirde gerek mimarî gerekse tezyinî sanat bakımından birçok önemli buluntularla karşılaşılacağı şüphesizdir.

⁹ The Walters Art Gallery, Early Christian and Byzantine Art, Baltimor, 1947, N : 669. Karşılaştıır : E. Le Blant : Les sarcophages chretiens de la Gaule, 1886, Pl. XXIII., C. M. Kaufmann : Die sepulkralen Jenseitsdenkmaeler der Antike und des Urchristentums, Mainz, 1900, sah. 55.. Tebliğin Kongreye sunulmasından bir kaç hafta evvel İzmir Arkeoloji Müzesinin arkasındaki yamaçta aynı mevzu ile ilgili takriben 5 X 6 m. yüz ölçümünde büyük bir mozayik bulunmuştur.

BİZANS İMPARATORU'NUN BİR NAMESİ

TAHSİN ÖZ

T. T. K. Üyesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde, Lâtince, Rumca ve diğer yabancı lisanlarla yazılmış ve muhtelif devirlere ait belgelerin bulunduğu, fakat bunların tasnif edilemediği, sözü geçen arşiv klavuzunun birinci fasikülünde belirtilmişti.¹ Bir müddet sonra, bu malzemenin mahiyetlerini belirtecek bir hülasanın hazırlanması için salahiyetli bir âlimin yardımı te'min edilmiş ise de yersiz bir müdahale yüzünden bu teşebbüs akim kalmıştı. Nihayet, bu belgeler üzerine dikkati çekmek gayesiyle Fransa kralı Louis XVI. nın bir namesi yayınlanmıştı.² Fakat bundan da ümit edilen bir alaka uyanmadığından bu belgeler henüz karanlık bir köşede durmaktadır.

İşte bunların arasında bulunan Rumca bir vesika, çoktanberi dikkatimizi fazlaca çekmişti. Çünkü bunun Bizans İmparatorlarından birine ait olacağını tahmin ediyorduk. Fakat azıcık Rumcaya vukufuyla bunun halli mümkün olamayacağından, bazı zevata müracaat ettik ise de aldığımız bilgiler tatmin edecek mahiyette değildi. Nihayet değerli meslekdaşım Muzaffer Ramazanoğlu'nun delâletiyle tanıştığım Bay Teofanis Mencos bu namenin tercümesini yapmıştır ki elimde bulunan diğer bir vesika, bunun isabetini göstermektedir. Kendisine şükranlarımı sunarım.

Namenin vasıflarına gelince ; 21,5 × 29 santim büyüklüğünde, fildişi renkte ve hafif grenli bir kâğıda yazılmıştır. Kâğıtta

şekilde bir fligran bulunmaktadır. Bu kâğıdın Bizanslılar tarafından İstanbulda yapılmış olması pek muhtemeldir. Hattâ bizim kanaatımız, Bizans kâğıtçılığının fetihten sonra da devam ettiği merkez-

¹ *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Klavuzu*, Fasikül I. S. VIII. İstanbul 1933.

² Tahsin Öz, *Fransa kralı Louis XVI. nın Selim III. e nâmesi*. Tarih vesikaları Dergisi, Sayı 3, 1941.

dedir. Nitekim XVI ıncı asıra ait arşiv malzemesi sarfolunan (Kâğıtda-İstanbul) un miktarını göstermektedir.

Name, beş satırdan ibaret olup, kâğıdın yukarı bölümüne yazılmış ve satır boyu 20 santimdir. Birinci satırın başlangıcında bir salip işareti bulunmaktadır.

İmza ; gayet büyük 12 santim uzunluğunda kırmızı mürekkeple yazılmıştır ki, bu rengin Bizans İmparatorlarına aidiyeti malumdur. (Resim 1)

Namenin alt tarafı, iki santim genişliğinde kıvrıldıktan sonra tulani olarak iki kat edilmiş ve buda ortadan bükülerek, iki ucu birer santim kadar kıvrılmış ve buradan geçirilen bir iplikle bağlanmış ve buraya kırmızı balmumu basılmıştır. Bunun bir kısmı düşmüş fakat mühim bir kısmı yerindedir. Kırmızı mum üzerindeki izler, mühür kullanılmadığını, parmak basılmış olduğu hissini vermektedir.

Bu suretle kıvrılan ve 9,5 X 11 santim büyüklüğünde bir şekle giren namenin sol köşesinde bir salip işareti ve yanında βασιλική yani (Namei İmparatori) yazılıdır.

Bunun altında aşağıda yazılı üç satırlık adres (Resim 2) bulunmaktadır.

Βασιλική
εἰς τόν ἀνδρικότατον. φρονιμώτατον, ἡγακημένον
καί καλόν φίλον τῆς βασιλείας μου,
τόν Σαρατζά κείν :

Tercümesi : Pek şeci, pek âkil, sevgili ve kralımızın dostu Saruca Beğe

Namenin metni :

ἀνδρικότατε. φρονιμώτατε, ἡγακημένε καί καλέ φίλε τῆς βασιλείας μου, Σαρατζά κεί.καιρός εἶναι θκανκοδος, ἀφότου οὐδέν ἐμάθομεν διά τόν ἀδελφόν μου τόν ἐνδοξότατον Μέγαν Ἀμην. τό κῶς εἶναι εἰς τήν ὑγείαν του μέ τόν Θεόν. διά τοῦτο ἀκεστέλλαμεν κύρ Μανουήλ τόν Σταχίτην, νά ἔλθῃ νά μάθῃ : ὁμοίως νά χαιρετήσῃ καί ἐσᾶς ἀνεξήκαμέν τον δέ καί τινᾶς δουλείας ὁκόλας θέλει δελεῖαι κρός ἐσᾶς. καθώς θέλετε μάθιν καρ᾽ αὐτοῦ κλατύτερον. καί ἀξιοθμεν σας νά ἔχουσι διόρξψσιν :

Ἰ Ω Α Ν Ν Η Σ ; . . . . .

Tercümesi : Pek şeci, pek âkil, sevgili ve kırılımızın eyi dostu Saruca Beğe: Epi zamandanberi kardeşim pek şanlı ulu padişaha dair bir şey öğrenemedik. İneyeti Hakla sıhhatı nasıldır. İşte bu sebepten öğrenmesi için Manuil Stahitis efendiyi gönderdik bununla beraber sizi de selamlayacaktır. Aynı zamanda size bildireceği bir takım işler de tevdi ettik, bunların bir an evvel yerine getirilmesini sizden dileriz.

İmza : Birinci kelime Yuannis olarak okunmaktadır. İkincisinin Paleologos olması tabii görülmektedir. Namenin muhatabı, Saruca Bey olduğuna nazaran bunun Yuannis Paleologos olmasını icabettirdiği gibi tarihi olaylarda bunu kuvvetlendirmektedir. Bilindiği veçhile Sultan Murat II. "her sene üç yüz bin akçe, yahut otuz bin duka vermek ve marmara kenarındaki Silivri ve Terkos hariç olmak üzere şehzadeler mücadelesinde Bizanslılara geçmiş olan yerleri geri almak suretiyle muahede yaptı. Ve Manuel ölmüş ve yerine de zaten saltanat şeriki olan oğlu Yuannis kalmış olduğundan muahede onunla yapılmıştır. 22 Şubat 1424.,³ Saruca Bey'in de (833) 1429 tarihinden sonra vezir olduğuna nazaran bu namenin yukarıda işaret ettiğimiz muahedelerin yapıldığı sıralarda gönderilmiş olması pek varittir.

Bu name üzerinde araştırmalar yaptığımız sırada Saruca Bey'in ismi geçen bir yazı dikkatimizi çekmiş ve hattâ bunun mevzuumuz olan namenin bir tercümesi olabileceğini tahmin ediyorduk. Bu def'a tercüme yapınca, bu fevkal'âde tesadüf, tahakkuk etmiş bulunmaktadır.

Bu belge 11 x 16,5 santim eb'adında bir kâğıda siyah mürekkeple yazılmış olup yedi satırdır. Başında (Hu) yazılıdır. (Resim 3)

Metni : 1 - Bahadire ve usluya ve sevgülüme ve benim padişahlığımın eyü dostu 2 - Saruca Beğe hayli vakit oldu ki karındaşım ulu padişahın Allah 3 - İneyetile sağlığı haberin almadık ol sebepten Manuil İstahiçi (Stahiti) 4 - Size gönderidik külli malum edene hemcinan dahi size selâm ihsan 5 - Mezkûrla dahi bir kaç

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt I., Ankara 1947.

⁴ Saruca Paşa, 1429 (833) de vezir 1442 (846) Derbend muhasarasında muvaffakiyeti üzerine tekrar vüzerata 1431(835) sâline kadar musahip padişahî 1453 (857) Halil ve Şahabettin paşalarla beraber azil olunduktan sonra irtihal etmiştir. " *Sicilli Osmaniden* ..

kaziye ismarlandı gelup size tafsilile dise gerektir. 6 - Dilek iderizki anları yerine koyasız. Abrilin onuncu gününde 7 - Yazıldı hesap üzere seksen gün imiş yazlalı.

Görülüyor ki bu vesika bu def'a yapılan tercümeğe tamamen muvafıktır. Yalnız sondaki tarih ve hesap aslında yoktur. Bunu, o vakitki mütercim her hangi bir suretle tesbit etmiş fakat senesini yazmamıştır. Eğer sene yazılmış olsaydı, mevzuun aydınlanması çok kolaylaşmış olacaktı.

Buraya kadar yapılan incelemeler, namenin sekizinci Yuannis Paleologos tarafından Sultan Murat II. zamanında Saruca Beğe gönderildiğini göstermektedir. Maamafih imza başka suretle okunduğu takdirde, name muhteviyatının değişmeyeceği belki daha eskiğe gideceği ihtimali vardır.

ملو

بهامو واوصلویه و سوکلووم و بنم بارشا ملنگک ایلو حوسه
 صدوجه بیک خیل وقت اولدی که فرزندشم اولوبار شامده لاله
 عنایتیم مانعلنی خدیج ایلدک اول سببدنی مانو ایند ایناچی
 سزه کندر دک کلام معلوم ایدنه سمحان وخی سزه سلام لاله
 فداوریه و اخچ بیخ قضایه لاله لیزی کلور سزه تفصیلیا دیسه کرا
 دیلک ایدرز که انلای یورنه قویان ابریلوک اونچی کونتن
 یازلدک حساب اوزره سکان کون ایغن یازلدی

Res. 3

TÜRKİYE HAKKINDA DÖRT İNGİLİZ SEYAHATNAMESİ

ORHAN BURİAN

İngilizlerin Türkiye'ye alâka göstermesi on altıncı asır sonlarına, İngiltere'nin Akdeniz ticaretini kazançlı bulmaya başladığı günlere kadar gecikmiştir. Gerçi eskiden beri, bilhassa Kudüs'ü ziyaret maksadiyle, Osmanlı imparatorluğuna gelen İngilizler vardı. Fakat bunlar memlekete alâka göstermemişler, dinlerinin baş düşmanı belledikleri halkı ise tanımaktan kaçınmışlardır. On altıncı asır zarfında kendini hissettirmeye başlayan gezip görme merakı, hususiyle kazanç hırsı, bu dar din görüşüne galip geldi. Müslüman memleketler, bu memleketlerin en mühimi olan Osmanlı imparatorluğu da gezilir ve hakkında yazı yazılır memleketler sırasına girdi.

Yazılan İngilizce seyahatnamelerin, tafsilâtı dikkate degen, en eskileri memleketi 1580 ile 1600 arasında görmüş olan dört seyyahın eserleridir. Bunlar da sırasıyla :

1) *The Rare and Most Wonderful Things which Edward Webbe an Englishman borne hath seene and passed... Newly enlarged and corrected by the author.*¹

2) *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584-1602.*²

3) *The Account of an Organ Carried to the Grand Seigneur and Other Curious Matter.*³

4) *An Itinerary Containing His Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke,*

¹ Son baskısı: *Edward Webbe, Chief Master Gunner, His Travailes, 1590.* Edited by Edward Arber, 1869.

² İlk defa olarak Sir William Foster 1931'de, eldeki yazma vesikalardan bir kısmını kullanarak Hakluyt Society için *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602. With his Autobiography and Selections from his Correspondence* adlı cildi neşretti.

³ Hakluyt Society için James Theodore Bent 1893'te bu metne "Diary,, adını vererek, (on yedinci asır sonunda İstanbul'da bulunan rahip Covel'e ait hatıralardan bazı seçmelerle birlikte) *Early Voyages in the Levant* adlı bir ciltte çıkardı.

*Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland. Written by Fynes Morryson, Gent.*¹

O devrin bilhassa içtimai tarihiyle alâkadar olanlar için bu eserleri faydalı bulduğumdan etraflıca tanıtmaya teşebbüs ettim.

* * *

Edward Webbe :

Topçu başı Edward Webbe, kendinin de dediği gibi “bilgiden mahrum basit bir adam,, olduğu için maceralarını anlatan kısa eseri Elizabeth devrinin diğer ünlü seyahatnameleri ile bir sırada anılamaz. Halbuki başından kayda değer çok vaka geçtiği muhakkaktır. Babası onu, henüz 13-14 yaşlarında bir çocukken, Rusya’ya elçi gitmekte olan Anthony Jenkinson’un hizmetine verdi. Webbe elçiyle Moskova’da üç yıl (1566-1568) kaldı. Halkın dilini öğrendi ; “Türkler ve Tatarlar gibi giyinirlerdi, başlarında kürk serpuşlar vardı, üstlükleri de baldırlarını örtecek kadar uzundu,, diyor. Rusya’ya ikinci seferi 1570 yılında bir İngiliz ticaret filosuydur. 24 mayıs 1571’de Moskova’dayken şehri Tatarlar zaptedip yaktılar. Webbe esir alınıp Kefe’ye götürüldü. Beş sene orada hanların sarayında hizmetkâr olarak kullanıldı. Nihayet fidye verip onu da, yedi İngiliz arkadaşını da kurtardılar. Tatar çocuklarının doğduktan sonra dokuz gün dokuz gece gözlerinin açılmadığını söylüyor ! Dönüşte İngiltere’de fazla kalmadı. Bu sefer Livorno’ya, oradan da İskenderiye’ye giden bir gemiye topçu başı oldu. İskenderiye dönüşü “elli Türk kalyonuna rasladık,, diyor “bu kalyonlarla iki gün iki gece cenk ettik. Birçok erlerinin hakkından geldik,, (s. 19). Webbe hikâyesini, tarih sırası gözetmeksizin, karışık anlattığı gibi mübalâgalara düşmekten de kendini alamıyor. Söylediğine göre kendileri altmış kişiymiş, cenk sırasında bunların ellisi ölmüş, geri kalanları da nihayet esir olmuşlar. Bundan sonra altı yıl padişahın gemilerinde forsalık etti. “Önce başımızı yüzümüzü tıraş ettiler. Sonra üstümüzü bezden bir gömlek ve dizlik geçirdiler. Kollarımızla bacaklarımız çıplaktı. Her esir bir ayağından kalın bir zincirle kalyona zincirlendi. Ellerimizi de bir çift kelepçeyle kelepçelediler,, diyor (s. 20). Bu

¹ Bu eserin, tam olmamak üzere, yeni baskısı 1907 yılında Glasgow Üniversitesi adına Glasgow’da dört cilt olarak çıkmıştır. Bu makalenin metnine işlenen bütün cilt ve sayfa numaraları seyahatname metinlerinin bu sayılan baskılarına aittir.

hayat çok meşakkatli olduğu için bir kurtulma imkânı arayarak topçuluktaki tecrübesini Türklere belli etmek yoluna gitti. Bu sefer daha sıkı göz hapsine aldılar. Fakat İran ile harb sırasında kendisini topçu olarak kullandılar. Bu harbe Türklerin 700.000 askerle giriştiklerini, yolda açlık ve hastalıktan 300.000 kişinin öldüğünü söylüyor. İran ile muharebelerin birçoğuna topçu olarak katıldı. “Eğer Türk kuvvetli olduğu kadar müdebbir olsa İranlılar ona karşı koyamaz,, fikrindeydi. İran harbinden sonra Şam yoluyla Kahire’ye gitti. Oradan, hep topçu başlık vazifesiyle, Hindistan ve Türkistan’a kadar uzandı. Dönüşte İstanbul’u büyük bir kıtlık içinde bulduğundan bahsediyor. Hizmeti sona erdiği için tekrar, iki bin hıristiyanla beraber hapse atıldı. “Orda elimiz hangi zenaata yatkınsa o zenaatta çalışmamıza izin verilmekteydi. Çıkardığımız işleri Türklere satardık, onlar da bunların karşılığı olarak bize para verirlerdi. Bu şekilde çalışmamıza, kar getirmeye gitme zamanı gelinceye kadar izin vardı. Orada her yıl kar toplamak âdettir. Padişah her yıl bu kardan çok para kazanır. Kar toplanıp tebasına, bir kıyyesi bir akçaya, satılır. Bu kıyye iki buçuk İngiliz kıyyesi tutar. Bu karı yazın şerbetlerini soğutmak için kullanırlar,, diyor (s. 27). Burada dikkate değen nokta üç yüz elli yıl önce İstanbul hapishanelerinde mahpusları mesleklerinde çalıştırma usulünün düşünülmüş olmasıdır. Emeklerine karşılık haklarının yenmeden verildiğini öğrenmek de ferahlık getiren bir kayıttır. Webbe, beş yüz mahpusla beraber deldiği duvardan bir gece kaçarken, bir köpeğin havlaması hepsinin tutulmasına ve ceza olarak karınlarına 300, sırtlarına 400 sopa yemelerine sebep oldu ! Hapisten ancak İngiliz elçisi Harborne delâletiyle, fidyesi verilerek, 1588 yılında kurtuldu. Mahpusluğu sırasında şehzadenin sünnet düğünü için bir şenlik hazırlamak emrini aldığını, 13.000 havan fişegi ile iki ejder çeker gibi gözüken Nuh’un gemisi şeklinde bir mahitap hazırladığını yazıyor. Bahsettiği düğün Üçüncü Murat’ın şehzade Mehmet için 1582 yazında yaptığı meşhur düğün olacaktır. Webbe dönüşte Napoli’de İngiliz casusu diye hapsedilip üç kere dayak yedi. Sonra Napoli kiralına topçu başı oldu. Fakat, ilk fırsatta kaçarak, on üç senelik bir ayrılıktan sonra İngiltere’ye döndü. 1590 yılında, yine topçu başı olarak, Fransa kralı Dördüncü Henri hizmetine girdi. Kıraldan gördüğü iltifatı kıskanan Fransız topçuları onu zehirlediler. Neyse ki kralın hekimi tek boynuzlu

atın boynuzundan içirerek onu ölümden kurtardı ! Webbe maceralarını burada, hükümdarına ve memleketine faydalı olacak bir hizmette kullanılmak temennisiyle bitiriyor.

* * *

John Sanderson :

John Sanderson hali vakti yerinde bir şapkacının oğluydu. 1560 yılında Londra'da doğdu. Hayatının hikâyesini anlatırken, annesine üç gün ağrı çektiirdikten sonra çok güç doğduğunu, çocukluğunun da hep hastalıklı geçtiğini söylüyor. Okulda da, kabiliyetsiz bir talebe olduğu için çok sıkıntı çekmiş. Babası hastalıklı bir adamdı ; işleri günden güne bozuldu. Büyük oğlunu bir kumaşçıya çırak verdi. Bu tacir, yedi yıllık çıraklık müddeti dolmadan, John Sanderson'u (kendisine hiç danışmaksızın) dört yıllığına Levant Kumpanyası hizmetine verdi. O zamanlar bu kumpanya henüz "Turkie Company,, diye anılırdı. Böylece genç Sanderson, elçi Harborne'un yanında çalışmak üzere, 1584 ekiminde İstanbul'a hareket etti. Ertesi mart oraya vardıktan sonra altı ay kadar elçinin evinde kâhyalık etti. Bu işten hoşlanmamıştı. Zaten hatıra ve mektuplarında bütün hayatınca aşırı derecede müstakil fikirli, geçimsiz bir adam olduğunu belli ediyor. 1585 ekiminde mal alım satımı için Mısır'a yollandı ve orada bir buçuk yıl kaldı. Ticaret bakımından fazla bir iş yapamadıysa da Mısır'ın görülecek yerlerini gördü. "Bu yerde insanı kötülüğe götürececek şeyler çok,, idi (s. 4). Ordan Suriye'ye geçti. Tutulduğu bir hastalık onu bir Yahudi hekimin eline düşürdü. "İçimi öylesine temizledi, öylesine kan aldı ki aylarca o hastalıktan iyileşemedim,, diyor (s. 5). Şam Tarablus'undan hasta hasta gemiye binip 1588 martında İngiltere'ye döndü. Yanında çıraklık ettiği tacir yalnız bu seferden 5000 altın kazandı. Geminin yüküyle 70.000 altından fazla getirdi. Sanderson çıraklıktan kurtulduktan sonra, 1590 yılında kendi başına ticaret etmek üzere, Kap yoluyla Hindistan'a gitmeye teşebbüs etti. İngiliz tacirlerinden bu yolu daha önce tecrübe eden çıkmamıştı. Fakat bindiği gemi aylarca fırtınalarla hırpalandıktan ve İspanyollarla çarpıştıktan sonra gerisin geri İngiltere'ye döndü.

Sanderson'un Türkiye'ye ikinci defa, Levant Kumpanyası tacirlerinden birinin mümessili olarak, gidişi 1591 eylülündedir. Patras'a kadar denizden gittikten sonra yolun geri kalan kısmını karadan

geçti. Patras'ta "rachie dedikleri,, içkiden öyle sarhoş olmuş ki ağzına parmaklarını sokup midasını boşalttırmıyaymış o gece muhakkak ölmüş ! Geçimsizliği o dereceydi ki, İstanbul'da bulunduğu kadar İngilizlerden kavga etmediği kimse kalmadı. Bununla beraber, elçi Barton kendisini elçilikte misafir etmeye devam etti. Barton'u, evvelki görüşüne nispetle değişmiş, zevkine düşkün bir adam bulduğunu yazıyor. Türkiye'de bu ikinci bulunuşu sırasında Üçüncü Murat ölüp yerine Üçüncü Mehmet geçti. Sanderson, ölen padişahın ve arkasından boğdurulan on dokuz şehzadesinin cenazelerinin götürülüşünü gördü. "Yeni padişah, Sultan Mehmet, hükümdarlığının ilk yılı hıristiyan imparatoruna harb açarak Macaristan'a gitti. Elçimiz değerli Edward Barton refakatindeydi.¹ (Yanında Signior Matteo adlı Galatalı ihtiyar bir Rum da gitti ; bu adam birçok yıllar padişahın elçilerine baş tercümanlık etmişti.) Yola çıkmadan padişah kendisine 22 hıristiyan hediye etti. Bunlar üç yıldır İstanbul'da hapistiler. Barış bozulduğu sırada hıristiyan imparatorunun elçisinin hizmetindeydiler. Padişah ayrıca, kendi arazisinde edecekleri masrafin ödenmesini de emretti. Onları imparatorun bulunduğu yere kadar götürmek üzere hizmetlerine dört araba ve bir çavuş tahsis etti. Elçimizin padişahla gitmesinin baş sebebi bu iki büyük hükümdar arasında barış tesis etmektir. Netekim daha önce Lehlerle ölen padişahı barıştırmıştı. Eğer haşmetli kraliçemiz emir vermiş olsaydı bu iş kolayca görülürdü,, diyor (s. 58-59). Valide sultan nezdindeki nüfuzu ve para kuvveti sayesinde elçinin beyler, patrikler (müftüler ?), valiler azil ve naspında çok tesirli olduğunu ; dâvaları istediği yolda neticelendirebildiğini söylüyor. Hoca Sadettin Efendi de Barton'un "pek hakiki bir dostu ve yardımcısı,, imiş. Sefer sürdüğü kadar, yani altı ay, Sanderson İstanbul'da elçiye vekillik etti. Padişah dönüşte, Edirnekapı dışında büyük merasimle karşılandı. Sanderson bundan sonra İstanbul'da daha fazla kalmadı. "Orada bulunduğum kadar şehrin içinde ve bütün civarındaki anılmış yerlere gittim,, diye kısa keserek gördüklerini hiç anlatmıyor. Okurların, kendisine bir

¹ İngiliz elçisi Barton'un Eğri seferini, o sırada elçilik kâtibi olarak yanında giden (daha sonra da elçi olan) Thomas Glover yazmıştır : *Haklyt Posthumus or Purchas His Pilgrimes, Contayning a History of the World in Sea Voyages and Land Travells by Englishmen and others London 1625.* (Yirmi ciltlik Glasgow 1905 baskısında) VIII, 304-320.

Yahudi hekim ve şairi tarafından İtalyanca yazılıp verilen ve kendisi tarafından hemen iki gün içinde İngilizceye çevrilen kısa bir risaleye bakmalarını söylüyor.¹ 1597 sonbaharında karadan İskenderun'a gitmeye karar verdi. Maiyetinde dört kişiyle atlı olarak Üsküdar'dan, Halep'e vali giden bir paşa refakatinde, yola çıktı. Kartal, Gebze, Dil, Kurtköy, İznik, Yenişehir, Akbıyık, Bozöyük, Eskişehir, Seyitbattal, Bayat, Bolvadin, Akşehir, Ilgın, Konya, İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Kadınhan, Zağvercik, Adana, Misis, Tarsus, Kurtkulak, Beylan yoluyla kırk dört günde Halep'e geldiler. Orada hastalık yüzünden üç ay kaldıktan sonra Antakya'ya uğrayarak İskenderun'a geldi. Buradan büyük bir Venedik gemisiyle 23 şubat 1598 tarihinde hareket ederek, Kıbrıs'ı da gördükten sonra, 22 nisanda Venedik'e ulaştı. Oradan da Orta Avrupa yoluyla 29 haziranda Londra'ya vardı.

Bir yıl sonra, kraliçe Elizabeth'ten padişaha bir erganun hediye götürülen gemide, Sanderson üçüncü defa olarak İstanbul'a gitti. Bu seferki vazifesi Levant Kumpanyasının veznedarlığı idi. Yolculuğuna dair bir şey anlatmadığı gibi, yol arkadaşı erganun ustası Dallam'ı da hiç anmıyor. Seyahatnamesi bu bakımdan Dallam'ın seyahatnamesiyle tezat teşkil eder. Sanderson elçi Barton ile pek geçinememişti. Fakat bu sefer İstanbul'a varışında ilk işlerinden biri, iki yıl kadar önce ölüp Heybeliada'ya gömülen elçinin mezarını ziyaret etmek oldu. Şehirdeki birçok idam cezalarını da kaçırmadan takip ettiği anlaşılıyor. Bu cezaları tasvir de etmektedir ; meselâ Eflâk voyvodası Stefano'nun nasıl çengele asılarak öldürüldüğünü tasvir ediyor. Ehemmiyetle anlattığı hadiselerden biri, zengin bir Yahudi kadınının evinden zorla çıkarılıp sadaret kapısında öldürülüşüdür. "Oradan, padişah Sultan Mehmet'in durup seyrettiği bir saray penceresi önünden geçirilerek iplerle çekile çekile şehrin meydanına götürüldü. Orada, Theodosius'un diktiği sütunla tunçtan üç başlı yılan sütununun arasına, köpekler yesin diye bırakıldı. Köpekler, kemikleriyle bacaklarının adaleleri ve tabanları müstesna, her tarafını yediler. Baş ve ayıp yerleri bir mızrak ucunda şehrin her tarafında dolaştırılmıştı. Etinden küçük parçaları da ipliğe geçirip Yeniçeriler sokaklarda gezdirmişler ; etraftakilere, Yahudilere göstererek hakaretle 'Kahpenin etini görün !' demişler. Bir parçasını

¹ Sir William Foster neşrettiği cilde bu risaleyi almıştır (s. 65-82).

Galata'daki evimizin önünden geçirirlerken gördüm. Büyük oğlu da ertesi gün aynı şekilde, aynı vezir-i âzâmın avlusunda zalimce hançerlenip öldürüldü, sonra sürüklenip annesinin yanına bırakıldı. Fakat o kadar şişman ve yağlıydı ki köpekler ona yanaşmadılar. Yahut, bir gün önce annesini yeyip doymuşlardı (kadın ufaktefek, tıknazca bir kadındı). Onun için, ertesi gün aynı yerde, bu cesedi annesinin kemikleriyle beraber yaktılar. Kadının ikinci oğlu canını kurtarmak için Türk [yani müslüman] oldu. Bıraksaydılar ölen ağabeyi de öyle yapardı. Öfkeleri yatışmış olmalı ki kadının henüz çok genç olan üçüncü oğlunu sağ bıraktılar. Bu hadise Sıpahilerin işiydi, Valide sultana kızgınlıklarından yapmışlardı. Çünkü bütün rüşvetlerini bu Yahudi kadın eliyle alırdı. Oğulları da İstanbul'un başta gelen tacirleriydi, bütün kazançlı işler ellerindeydi, keyiflerinin istediğini yaparlardı. Kadınla çocukları milyonlar değerindeydi, bunun hepsi padişahın hazinesine gitti,, (s. 85-86). Ancak birkaç sayfa tutan bu üçüncü Sanderson seyahatnamesinin bir fıkrası, İstanbul'da bir deniz müzesi kurulmasına ehemmiyet gösterilen şu sırada, alâka uyandırabilir. Sanderson, bostancı-başidan padişahın cellâdı olarak bahsettikten sonra, "kayıklara da o bakar,, diyor. "Padişah bindiği zaman dümeni hep o kullanır. Bu kayıklar çok süslü ve görülmeye değer bir güzelliktedir. Kıç baştan başa fildişi, abanoz yahut deniz-aygırı dişindedir. Seksen tane seçme kürekçisi vardır, her kürekte ikişer ikişer çekerler. Bir tarafta yirmi kürek vardır. Kürekçiler hep beyaz mintan ve kırmızı serpuş giyerler. Kürek çekerken de çok defa köpek gibi haykırırlar. Sebebini bilmiyorum, meğer ki dümende oturan bostancı-başıya bir şey söyler de işitirler diye korkularından olsun. Yanına aldığı vükelâsı müstesna, maiyetindeki dilsizlerle cüceler daima bir başka kayıkla takip ederler ; çok kere kadınları da,, (s. 89).

Sanderson'un Türkiye'yi bu son ziyareti doğu ticaretinin Akdeniz yolundan cenubi Afrika yoluna geçtiği yıllara raslar. Bir taraftan Felemenkiler, bir taraftan İngilizler bu yolla ticareti geliştiriyorlardı. Onun için Levant Kumpanyasının Akdeniz ticareti eskisi kadar verimli olamıyordu. Bununla beraber 1601 yılında, epeyce güçlüklerden sonra, Kapitülasyonlarını yeniletebildiler. Bu Kapitülasyonun metni ilk defa olarak, Sanderson'un evrakı arasındaki bir kopyesinden öğrenilebilmiştir (s. 282-287). Bir ay sonra, 1601 mayısında, Sander-

son İstanbul'dan ayrıldı. Gemiyle Sayda'ya gitti. Kudüs'ü ziyareti epeyce maceralı geçti. Çünkü, kılıçlı gezdiği için Türkler çattılar. Para cezası verip silâhını teslim ederek bu derdi savdı. Bu sefer, Mescid-i Aksa'nın katolik muhafızları, kendilerine başvuracak yerde Rum patriğine gitti diye gürültü çıkardılar ; Yahudi yol arkadaşları ile seyahat ettiğine göre Yahudi olduğundan bahsedip ziyaretgâha sokmak istemediler. Nihayet bu yolculuğu da tamama erdi. İskenderun'dan gemiye binerek Venedik'e gitti. Oradan da Orta Avrupa ve Paris yoluyla 25 ekim 1602 tarihinde Londra'ya vardı.

Sanderson İngiltere'ye döndükten sonra bir iş tutmadı. Ticaretten kazandığı paranın geliriyle ömrünün sonuna kadar rahat bir bekâr hayatı geçirdi. Seyahatnamelerini, bir akrabasının tavsiyesi üzerine, 1604 yılında topladı. Ne yazık ki bunlar kısa, okura bilgi vermek bakımından fakir şeylerdir. Sanderson bir taraftan da İstanbul'daki tanıdıklarıyla mektuplaşıyordu. Memleketi iyice tanıdığı için kendisine gönderilen mektuplarda iç vaziyete ait etraflı malûmat verilmektedir. Mektuplaştığı kimseler arasında, sonra elçilik mevkiine yükselen, kâtip Thomas Glover da vardır. Ancak, bu mektuplar 1611 yılında, yazmanın birinci cildi sona erdiği için, kesiliyor. Öyle görünüyor ki ikinci cilt kaybolmuştur. Vasiyetnamesine 1626 ağustosunda bir zeyl ilâve edildiğine, vasiyetname hükümleri de 3 mart 1627 tarihinde yerine getirildiğine göre bu iki tarih arasında ölmüş olacaktır. Sanderson'dan kalan yazma eser, *folio* olmak üzere dört yüz sayfalık büyük bir cilt teşkil etmektedir ; British Museum'da Lansdowne yazmaları arasında 241 numarada kayıtlıdır. Bu cildin içinde çeşitli vesikalar vardır : Sanderson'ın kendi yazdığı hayat hikâyesi, seyahatnameleri, yazdığı ve aldığı birçok mektupların kopyeleri, türlü resim ve hususi evrak kopyeleri, ilâç tarifeleri, alacak verecek listeleri, vs. vs. Sir William Foster neşrettiği cilt için bunlardan bir seçme yapmıştır.

* * *

Thomas Dallam :

Thomas Dallam on altıncı asır sonunda Türkiye'ye gelen İngilizlerden şahsı da eseri de en dikkate değeridir. İngiltere'nin şimalinde Lancashire eyaletinde Dallam köyünden gelen bu sanat adamı, Londra'da yerleştikten sonra, zamanla on yedinci asrın en büyük

erganun yapıcılarını yetiştiren Dallam ailesini kurdu. Hayatı hakkında bilinenler pek azdır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor ; 1570 ile 1630 arasında yaşadığı tahmin ediliyor. Menşei de büyük oğlunun Oxford'da New College kilisesindeki mezar taşından anlaşılıyor. Taşın üzerinde şunlar yazılıdır : "Burada (halkça erganun denen) nefesli aleti yapmakta usta Robertus Dallam yatıyor. Lancashire ilinde Dallam köyünden Thomas Dallam'ın oğludur. Mayıs sonuncu günü, 1665 yılında, 63 yaşında ölmüştür., Thomas Dallam, meslekteki hünerini Londra'da erkenden göstermiş olacak ki kraliçe Elizabeth'den Osmanlı padişahına gidecek hediye erganunun inşası ona havale edildi. Bu iş bir yıl kadar bir zaman almış olmalıdır. Çünkü Türkiye'den İngiltere'ye döndükten sonra Cambridge'in meşhur King's College kilisesi için yaptığı erganun 58 haftada tamamlanmıştır. Dallam, inşa ettiği hediye erganunu yola çıkarmadan önce sarayda kurup kraliçeye gösterdi. Ona beğendirdikten sonra söküp kasalara yerleştirdi. Londra'dan 9 şubat 1599 tarihinde yola çıktı. Epeyce ârizalı bir deniz yolculuğu geçirerek 15 ağustosta İstanbul'a vardı. Erganunu Topkapı sarayına taşıtıp orada tekrar kurdu. Hediye padişahtan büyük takdir gördü, Dallam Türkiye'de alıkonmak istendi ; memlekette çoluk çocuğu beklediğini uydurarak güç kurtulup dönebildi. Yoksa saraya alacaklardı. Bununla beraber, erganunun nasıl işlediğini iyice öğretsin diye yine geç salıverdiler, böylece bir gemi kaçırmasına sebep oldular. İstanbul'dan ancak 28 kasımda ayrılabilirdi. Orada kaldığı kadar şehri ve civarını iyice gezmişti. Dönüş yolculuğu da denizden oldu. Köpek balıkları avlayarak, İspanyol gemileriyle cenge tutuşarak heyecanlı geçen bir yolculuktan sonra, (yazmasının son kısmından birkaç sayfa kaybolduğu için ancak tahmin ediliyor ki) 1600 baharı sonunda İngiltere'ye vardı. Az sonra evlendi. İlk oğlu zamanla erganun ustalığında "peritissimus artifex,, tanınan ve gerek babasıyla birlikte gerek kendi başına İngiltere'nin meşhur birçok erganunlarını yapan Robert Dallam'dır. Öbür oğulları Ralph ile George da aynı meslekte kendilerini gösterdiler ; birinin 1672 yılında Greenwich kilisesinin erganununun yaparken öldüğü, öbürünün de 1686'da Hereford katedralindeki erganuna bir ilâve yaptığı biliniyor.

Thomas Dallam'ın seyahatnamesi, yola çıkışından memleketine dönüşüne kadar görüp geçirdiklerini hemen hemen günü gününe anlatan canlı bir hikâye teşkil eder. Yola çok acele çıktığını söylüyor.

Yanına alacağı şeyler hakkında danışacak kimsesi olmadığı için yiyecek ve giyecek namına bütün yolluğunu kendi tertiplemiş. Verdiği listede bunların tutarı 12 sterlingdir ki o zaman için mühim bir para sayılır. Kendisini İstanbul'a götürecektir gemiye binmek üzere Londra'dan 9 şubat 1599'da ayrıldı. Yanına, sandığı ile yatağından başka, yolda parmakları durmasın diye, o devrin piyanosu sayabileceğimiz bir *virginal* almıştı. İngiltere'den ayrılmaları, uygun rüzgâr esmemesi yüzünden, bir aydan fazla sürdü. Ayrıca, yola çıkarken öğrendiler ki, umumiyetle "Dunkirker,, diye anılan Manş korsan gemilerinden yedi tanesi, yükü çok kıymetli olduğu etrafa yayılan gemilerini beklemektedir. Fakat kaptan yolundan dönmedi. Hattâ bu gemilere rasladığı zaman da, rüzgâr kaçmasına elverişli olduğu halde, doğruca üzerlerine gitti. Korsanlar, üstlerine saldıran bu büyük gemi tüccar gemisi değil, donanma gemilerinden biridir sanıp kaçmaya kalktılar. Bu sefer kaptan onları kovaladı, topa tuttu ; nihayet, uzlaşmak üzere kaptanlarını gemisine gelmeye mecbur etti. Bunlardan rüşvet alıp gemilerini salverişine Dallam da mürettebat da içerlediler. Dallam "Pekâlâ elindeyken bu yedi yelkenliyi esir edip İngiltere'ye götürseydi bir İngiliz tüccar gemisinin yapabileceği en cesurca işi yapmış olur, hem de çok büyük itibar kazanırdı,, diyor (s. 10). İngiltere'den 16 martta ayrıldıkları zaman etrafta hiç yeşillik yoktu, on bir gün sonra Cebelüttarik'i geçerken boğazın iki yanında da yeşil tarlalar ve çiçek açmış ağaçlar görmek Dallam için pek hoş oldu. Akdenizde ilk olarak Cezair'e uğradılar. Şehrin büyüklüğü ve nüfusunun çokluğu gözüne çarptı. Ahalinin çoğu Türkmüş ; ama bunların ekserinin ihtida etmiş hıristiyanlar olduğunu ilâve ediyor. Tavuklarla piliçlerin çokluğundan da bahsederek "bunlar, tavuğa lüzum kalmaksızın, fırınlarda sıcak kümeslerde suni vasıtalarla kuluçkalanıyorlar,, diyor. "Şimdilik nasıl olduğunu iyice anlatamayacağım, Tanrının izniyle ilerde belki anlattırım,, (s. 14) demesine rağmen niyetini gerçekleştirmemiştir. Cezair paşası haber göndererek padişaha giden hediyeği görmek istedi. İsteği yerine getirilmeyince kaptanı hapse attı. Fakat Dallam ile yardımcısı da kaptanın sözlerini tekrarlayıp, hediyeğin kurulmasının zor olduğunu söyleyince isteğinden vazgeçip mahpusları salıverdi. Cezair'den yola çıktuktan sonra Malta yakınlarında rasladıkları bir gemiyi kovaladılar, kaptanını hediyelerle gelip teslim olmaya mecbur ettiler. Bu misaller

o zamanlar açık denizde korsanlığın her milletten gemi için tabii sayılan bir hareket olduğunu açıkça belli etmektedir. Kaptan bir kere daha rüşvet alıp gemiyi serbes bırakarak gemicilerini aldattı. Halbuki tuttukları gemi on bin altınlık İspanyol malı yüklüydü. İki gün sonra kovaladıkları bir Fransız gemisinden bir şey ele geçiremediler. Akdeniz'de uğradıkları ikinci liman Zanta oldu. Dallam diyor ki : "Proveditore [Venedikli vali] ve sıhat memuru denen maiyeti karaya çıkmamıza izin vermediler. Çünkü halkı Türk olan Cezair'den geliyorduk, gemimizde de birkaç Türk getirmiştik. Fakat altı gün sonra *pratique* aldık, yani karaya çıkmamıza izin verildi. Usul buymuş : Türkiye'nin herhangi bir yerinden gelenler, bir Venedikli yahut İtalyandan mektup getirmiyorlarsa ya gemide kalmalı, yahut *lazaretto* dedikleri bir hapisanede on gün beklemeliymiş. Bu müddet zarfında içlerinden hastalanan olursa hepsi on gün daha beklemiş. Böylece hepsi on günü iyi geçirinceye kadar kalırlarmış,, (s. 19). Dallam gemide beklerken denize yakın bir dağ gözüne kestirmişti : ilk fırsatta yemeyip içmeyip bunun tepesine çıkacaktı. İki yolcuyu daha kandırarak, karaya ayak bastıkları gün o dağa tırmandı. Bu dağcılıklarını, yoldaşlarının korkusunu, dağda karşılaştıkları kimseleri, kendilerine nasıl şarap ikram edildiğini, karşılık olarak onun da cebindeki Sevil bıçağını hediye ettiğini, dağ kilisesinde rasladıkları kadınlardan gördükleri alâkayı, çağrıldıkları Paskalya ziyafetini hoş bir üslûpla hikâye ediyor. Hikâyecilik bakımından Dallam'ın seyahatnamesi şüphe yok ki bu devir seyahatnamelerinin en güzelidir. Yolcular mayısın on beşinde İskenderun limanına vardılar. Civar dağlar çok yüksek ve denize yakın olduğu için, gemilerin, rüzgârsız kalmaktan korkup limanın içine kadar girmediklerini söylüyor. Yakın ormanlarda avlanmaya heveslendiler, fakat rasladıkları dağlılardan korkarak güçlükle kaçıp kıyıya döndüler. İskenderun'dan bahsederken, buranın su basmış harap ve metruk bir yer olduğunu söylüyor. "Ancak üç misafirhane var : biri İtalyan, biri Fransız, biri de İngiliz. Bahçe köşkü misilli sazdan yapılmış birkaç kulübe var. İki tane de küçük çadır,, diyor (s. 31). İlk defa olarak İskenderun'da gördüğü manda ve kertenkeleleri bir seyyah heyecaniyle anlatıyor. Bir sabah yamaçları güzel çadırlarla kaplı gördüler. O sabah gemi Halep için İngiltere'den aldığı yükü boşaltacaktı. Fakat şehirdeki İngiliz tacirlerinden, karaya yük yahut adam gönderilmemesi için

haber geldi. Bu çadırlar Şam'dan gelip harbe giden askerlerin çadırlarıymış, "kıyıda beğendikleri bir şey görürlerse kendi malları gibi alırlarmış,, (s. 31). Askerler aynı gece hareket ettiler. Havanın sıcaklığından gündüz konup gece yürüyorlardı. Böylece ardı ardına dört gece oradan asker geçti. İskenderun'dayken Dallam'ın görüp şaşıtığı bir icat da vardır ki, iki yüz küsur yıl sonra Waterloo günlerinde mühim bir yenilik zannedilmiştir. Şöyle anlatıyor : "Haziran'ın birinci günü Halep'ten İskenderun'a çok garip bir şekilde mektuplar geldi. Bu iki yer arası yetmiş iki mildir. Orada bir müddet bulunduktan sonra bu usulün alelâde bir şey olduğuna kanaat getirdim. Tacirlerimizin evinde oturmuş konuşuyorduk, önümüzdeki kafeste güvercinler yem yiyorlardı. İçeri ak kanatlı bir güvercin uçageldi. Yere öbür güvercinlerin yanına indi. Tacirlerden biri onu görünce 'Hoş geldin, yeğit Tom !' diyerek onu eline aldı. Kuşun kanadının altına iplikle bir mektup bağlanmıştı, boyu bir on iki penilik kadardı. Dört saat önce yazılmıştı. Kaç defa tekrarlandığını gördümse hep dört saat çekti,, (s. 32).¹ İskenderun'da üç dört hafta kadar kalıp yük boşalttıktan sonra İstanbul'a gitmek üzere hareket ettiler. Yolda uğradıkları Rodos, başlarından bir macera daha geçmesine vesile oldu. Şehre çıkıp dolaşmışlar ; fakat sonra içlerinden ikisini "Parlye Francko, sinyore ?, diye yanlarına yanaşan Türk memurlar tutup hapsedmişler ; nihayet kaymakama hediye kumaş götürülerek iki İngiliz kurtarılmış. Bundan sonra gemileri Hector tekrar yola çıktı. Sisam adasında halk gemiyi görür görmez evlerine kaçtıkları için yiyecek içecek tedarik edemediler. Sakız adasına çıkarlarken, Dallam'ın gezme merakından ve maceracılığından bıkmış olduğu anlaşılan kaptan ihtarda bulundu : "Bu adadan başka dünyanın hiçbir yerinde sakız yetişmez,, dedi, "şimdi tam da mevsimi. Buranın mahsulleri sadece sakız, pamuk ve şaraptır. İleride gözükken şehre giderken bu mahsullerin yetiştiği bahçeler arasından geçeceksiniz. Bir dal sakız, yahut bir topak pamuk, yahut bir salkım üzüm kopardığın görülürse cezası bir yıl hapidir. Hem bu ceza affedilmez. Onun için ben haber vermemiş olmayayım.,, Şehirde herkes bu yabancıların etrafına toplandı. Yiyecek satın almak istediklerini öğrenince bir Rum bunları şehirdeki konsolosun evine götürdü. Konsolos taraça-

¹ On beş sene sonra da Fynes Moryson İskenderiye ile Kahire arasında aynı şekilde haberleşildiğini tespit etmiştir: *An Itinerary*, II, 52.

sında kendilerine çörekler içkiler ikram etti. Halk onları göreceğiz diye konsolosun bahçe duvarına tırmandılar ; o kadar yığıldılar ki duvar göçtü ! Şehre gönderilen adam, o gün günlerden pazar olduğu için, yiyecek namına bir kile sarmısaktan başka bir şey alamadan geldi. Elleri boş dönmek için sarmısağı aldılar. Dallam konsolosun evinden ayrılırken taraça merdivenlerinin iki yanına dizilerek onları geçiren kadınların güzelliğini hayranlıkla anlatıyor. Sakız'dan sonra, rüzgârın elverişsizliğinden, Trova yakınlarında durdular. Dallam bu fırsattan istifade ederek orayı da gezdi. Çanakkale dışında, on beş kalyonla sefere çıkmış olan Kaptanpaşaya rasladılar. Gemilerin hepsi güzel boyanmış ve iyice cilâlanmıştı. Yelkenleri bezden yapılmıştı, bir yol beyaz bir yol maviydi ; direkleri de aynı renge boyanmıştı. Kaptanpaşa haber göndererek hediyesini istedi. İngiliz kaptan hediyelerin ambarda kapalı olduğunu, ancak elçinin çıkarabileceğini bildirerek bu güçlüğü atlattı. Dallam, rüzgârsızlıktan beklerlerken, Trova'yı bir kere daha gezdi. Yanında götürdüğü büyükçe bir çekiçle kendine bir mermer sütun kırdı. Eski abidelerin böyle meraklılar elinde, parça parça yerlerinden kaldırılıp götürülmesi o tarihlerden başlar ; on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu asırlar boyunca devam eder. Çanakkale'de rüzgârsızlıktan Hector uzun zaman beklemeye mecbur kaldı. Elçiden gelen haber üzerine Dallam ile daha on beş kişi üç kayıkla yola devam ettiler. Deniz fırtınalı olduğu zaman karadan gidiyorlardı. Ereğli'den önce Chora dışında ıssız bir evde geçirdikleri gecenin hikâyesi bu seyahatnamenin çok canlı parçalarından biridir. Ereğli'den, kavunu bol Silivri'den geçerek nihayet ağustosun on beşinci günü İstanbul'a ulaştılar. Erganun gemiden çıkarıldığı zaman bütün tutkalları dökülmüş, boruların da kimi ezilmiş, kimi kırılmıştı. Elçi ve diğer memurlar ümitsizliğe düştüler. Dallam erganunu tekrar yeni gibi edeceğine bahse girdi ; ve iki hafta içinde dediğini yaptı. Padişah, "denizden altı mil mesafede annesinin oturduğu bir saraya gittiği sırada,, erganunu tekrar parça parça ayırıp Galata'dan Topkapı sarayına geçirdiler. Safiye sultana da altı yüz altın değerindeki hediye arabası götürüldü. Dallam erganunu bir hafta içinde sarayda yeniden kurdu. "Bir ay hemen her gün orada yemek yedim ; ömründe bunu yapmış, yine de hıristiyan kalmış kimse bilinmiyor,, diyor (s. 64). Hediyeinin verileceği günden bir gün önce elçi Dallam'ı yanına çağırarak onunla, yarı ihtar yarı teselli yollu, konuştu. Kırالیçeden gelen hediyeinin "alelâde

bir prens veya hükümdara değil, dünyanın çok kudretli bir hakanına,, geldiğini, böyle hediyeye hıristiyan hükümdara verilmiş olsa Dallam'ın büyük ihsan alacağını, fakat bu dinsiz hükümdardan bir şey beklememesini, onu bir an memnun ederse talihli sayılacağını, yoksa hediyein ayaklar altında çiğnenebileceğini söyledi. 25 eylül günü elçi, kırk kişilik bir maiyetle saraya gitti. Az sonra padişah da saltanat kayığı ile annesinin yanından döndü. Hediyesini görmek için acele ediyordu. Dallam'ın yardımcılarını hemen dışarı çıkardılar, Dallam erganunu on beş dakika sonra başlayacak şekilde kurmuştu. Padişah yerine oturunca ahenk başladı. Önce saat çaldı. Sonra on altı çanlık takım, dört ses üzerine, bir hava tutturdu. Sonra âletin üzerindeki iki bebek borazan çaldılar. Sonunda da erganunun tepesindeki bir küme kuş kanat çırpıp öttüler. Padişah âletten pek memnun kalmıştı. Tekrar çaldırıp dinledi. Tuşların kendi kendilerine hareket etmeleri merakını uyandırmıştı. İstenirse onlara değerek de erganun çalınabileceğini söylediler. Padişah çalacak kimse var mı diye sordu. Aleti getirenin çalabileceği söylenince çağırılmasını emretti. Dallam "Kapıdan girince gördüklerim beni çok şaşkın etti,, diye anlatıyor. "Padişahın sağından içeri girmiştim. Kendisinden 16 adım kadar uzaktaydım. Fakat başını çevirip bana bakmadı. Azamet içinde oturuyordu. Fakat onun manzarası, arkasında duran maiyetinin manzarasına nispetle hiçti. Bu manzara beni, âdeta başka bir dünyadaymışım zannına düşürdü. Padişah hareketsiz duruyor, önündeki hediyeye bakıyordu. Ben de, gözlerim onun ardında duranlara bakmaktan kamaşmış, öyle kalmıştım. Bunlar dört yüz kişi vardı. İki yüzü asıl hizmetkârlarıydı ; en gençleri 16, kimi 20, kimi de 30 yaşında kadardı. Baldırlarına kadar inen sırma dokumalı üstlükler giymişlerdi. Başlarında sırma dokumalı kumaştan küçük başlıklar vardı. Kimisinininki de hareli kumaştandı. Bellerinde kemer yerine büyük ipek çevreler sarılıydı. Ayaklarında kırmızı meşinden papuçlar vardı. Başları tıraş edilmişti. Yalnız kulak ardlarından, sincap kuyruğu gibi bir tutam saç sarkıyordu. Sakalları da tıraş edilmiş, sade bıyıkları bırakılmıştı. Bu iki yüz kişinin hepsi de yakışıklıydı, hıristiyan olarak doğmuşlardı. Üçüncü yüz dilsizdiler, ne işitiyor ne konuşabiliyorlardı. Onlar da ağır sırmalı dokumalar ve meşin papuçlar giymişlerdi ; fakat başlıkları mor kadifedendi, bunların tepesi deriden su kapları biçimindeydi, ağızları sivri uçlu beş dilime bölünmüştü. Dördüncü yüz hep cüceydi. İri gövdeli, fakat çok kısa boyluydular.

Her cücenin belinde bir yatağan¹ vardı. Onların elbiseleri de sırmalı kumaştandı. Ben en çok o dilsizlere şaştım. Çünkü yanlışsız işaretleriyle hediyeinin bütün hareketlerini bana anlattılar,, (s. 69-70). Dallam bir müddet ne yapacağını kestiremedi. Çünkü sazı çalabilmek için hem padişaha degecek şekilde oturması, hem de ona arkasını çevirmesi lâzımdı. Halbuki böyle bir hareketin cezası ölümdü. Kendisine rehberlik eden kapıcıya derdini anlattı. Padişahın emri üzerine kapıcı kendisini cesaretlendirerek ileri itti. Dallam başını yere kadar eğerek gidip erganunun önüne oturdu. Nasıl çaldığını görebilmek için padişah kalkıp sedirinin yerini değiştirtti. Dallam “yerinden kalkarken beni ileri doğru itti; o kadar yakın oturuyordu ki itmemesi imkânsızdı. Ama ben başımı uçurmak için kılıcını çekiyor sandım,, (s. 71) diyor ! Erganunda birçok havalara çalıp padişahı eğlendirdikten sonra, başı yine yerde, çekilip giderken padişah elini arkaya uzatıp bir avuç dolusu altın alarak kendisine ihsanda bulundu. Elçinin dediği doğru çıkmamış, Dallam kırk beş altın mükâfat almıştı. Bütün bu müddet esnasında elçi dışarda, huzura kabul edilip kıralıçeden gelen mektupları sunmak için bekliyordu. Ayak üstü Dallam’dan öğrendiği habere pek sevindi. Dallam’ın padişah huzuruna kabul edileceğini hiç ummamıştı. Yoksa üstünde çok daha iyi bir elbise olmasına dikkat ederdi. Dallam sarayı pek memnun etmişti. Türkiye’de kalmasını, kalırsa kendisine saraydan iki cariye verileceğini söylediler. Fakat Dallam, memlekette çoluğum çocuğum var diye uydurarak bu müşkülden sıyrıldı. Bir acemioğlan ona sarayı gezdirdi, hazineyi gösterdi. “Sonra mermer döşeli küçük bir avluyu geçerek duvardaki bir kafese gitmemi söyledi. Fakat işaretlerle kendisinin gidemeyeceğini anlattı. Kafese geldiğim zaman duvarın çok kalın olduğunu gördüm. İki tarafı da sağlamca demir parmaklıklarla örülmüştü. Fakat bu kafeslerin arasından, başka bir avluda padişahın otuz kadar odalığını top oynarlarken gördüm. İlk bakışta bunları delikanlı zannettim. Fakat arkalarına doğru sarkan ucu inci püsküllü saç örgülerini ve diğer aşikâr alâmetleri görünce kadın olduklarını anladım. Hepsi gerçekten güzel şeylerdi. Başlarında, yalnız tepelerini örten sırma işlemeli küçük bir başlıktan başka bir şey yoktu. Boyunlarında çevre filân da yoktu. Göğüslerinde inciden güzel zincirlere asılı birer elmas görünüyordu. Kulaklarında da elmas küpeler vardı.

¹ Dallam “dagger,, demiyor, “scimitar,, diyor.

Üstlükleri asker pelerinlerine benziyordu ; kimi kırmızı ipekliden, kimi mavi, kimi başka renklerdeydi ve zıt renklerde bir işleme gibi dokunmuştu. Has kumaştan dizlikleri vardı; bu kumaş pamuktan yapılmış, kar gibi beyaz ve tülbent gibi inceydi. Arasından butlarını farkedebiliyordum. Bu dizlikler baldırlarına kadar geliyordu. Kiminin ayağında ince meşinden papuçlar vardı ; kimi papuçsuzdu, ayak bileklerinde birer halka görülüyordu, ayaklarında dört beş parmak yüksekliğinde nalınlar vardı. Onlara o kadar uzun zaman bakakalmışım ki bana dostluk edip bütün bunları gösteren adam iyice kızmaya başladı. Bakmayı bırakmam için yüzünü buruşturup ayağını yere vuruyordu. Bense, gördüklerim o kadar hoşuma gitmişti ki pek isteksiz çekildim,, (s. 74-75). Dallam'ın işi artık bitmişti. Hector dönerken o da dönmek istedi. Fakat gemi kalkacağı zaman beklemesi için saraydan emir geldi. Dallam'ın organunu bir başka yere geçirmesi lâzımmış. Elçi kendisini "Türkler elinde bırakacak,, diye kızdı söylendi ; güçlkle yatırıldı. Saraya giderek organunu, üstü kuleli ve geniş taraçası denize nazır bir köşke nakletti. Metnin burada bir sayfası eksikse de anlaşılıyor ki organunu kurarken padişahla odalıklarının köşke geldiği haberi duyulmuş, bütün acemioğlanlar kaçmışlar. Tercümanı da kaçan Dallam ortada kalmış. Ancak, eli yatağanlı dört zenci üstüne saldırınca koşmaya başlamış, güç halle kapıya varıp kurtulmuş. Müteakip günlerde organun işlerini tamamladı. Bir kapıcıya da nasıl kullanılacağını öğretti. Acemioğlanlar Dallam'ı memleketine dönmekten vazgeçirmek için tekrar tekrar ısrar ettiler, fakat kandıramadılar. Kısa bir hastalıktan sonra nihayet 28 kasımda sekiz kişilik bir kafileyle yola çıktı. Yanlarında, İngiltere'de doğma büyüme, fakat "dinden yana kusursuz Türk,, Finch adlı bir tercüman vardı. Selânik kıyılarına kadar bir karamursal gemisinde yolculuk ettiler. Oradan, kara yoluyla Zanta'ya gittiler. Tercüman oradan geri döndü. Zanta adasına çıkmak işi, Türkiye'den geldikleri için, gecikti. Ellerinde tavsiye mektubu yoktu, sıhat memurlarının emriyle *lazaretto*'ya kapatıldılar, İngiliz tacirlerin delâletiyle ancak bir haftada serbes bırakıldılar. Kendilerini adaya geçiren sandalcılara da, "pencereden denize atlayıp, üstlerindeki elbiselerle baştan ayağa suda yıkanmak şartıyla serbes bırakılacakları,, söylendi. Sandalcılara bu teklif hoş gelmediyse de, öfkeli bir insan olduğu anlaşılan bir İngiliz tacir "yatağanını sıyırdı, hemen atlamazlarsa bacaklarımı keseceğine yemin

etti, hepsini dışarı atlamaya mecbur etti., Adada, kendilerini Venedik'e yahut İngiltere'ye götürecektir bir gemi bekleyerek kırk altı gün geçirdiler. Bu sırada, çoktan İngiltere'ye varmış sanılan Hector çıkageldi. Ona bindiler. Ters rüzgârlarla yolda epeyce oyalandılar. Buğday yüklü küçük bir İspanyol gemisini yağma ettiler. Atlas denizine çıktıktan sonra iki İspanyol harb gemisiyle çatıştılar. Çatışma nisanın yirmisinde oldu. Metnin bu kısmında bir iki sayfa kaybolduğu için cenk hakkında fazla bir şey öğrenemiyoruz. Fakat İngiltere'ye ulaşıncaya, Dallam ile üç arkadaşına, İspanyol kaptanı götürüp Levant Kumpanyasının tacirlerine teslim etmek şartıyla, önden gitme izni verildiğine bakılırsa karşılaşmadan Hector galip çıkmış olmalıdır. Böylece 1600 baharı sonlarında, Dallam'ın hemen hemen on beş ay sürmüş olan maceralı Türkiye yolculuğu Londra'da sona erdi.

* * *

Fynes Moryson :

Fynes Moryson 1566 yılında doğmuştur. Babası hazine memurlarındandı, daha sonra üç dört kere de mebus seçildi. Fynes, beş oğlunun üçüncüsüydü ; Cambridge Üniversitesinde okudu. Oradan mezun olduktan sonra Peterhouse Kolejinin idare heyetine âza seçildi. Bu kolejin nizamnamesi, âzalarından ikisinin seyahat etmelerine müsaade ediyordu. Fynes Moryson çoktan beri seyahat etmek ve bütün Avrupa'nın vaziyetini anlatan bir eser yazmak isterdi. Almanca, Fransızca, İtalyancayı konuşup yazacak kadar iyi öğrenmişti. Seyahat edenler için dil bilmenin lüzumunu kendi tecrübesine dayanarak söyler. Latincesi de mükemmeldi ; netekim seyahatnamesini önce Lâtince yazıp sonra İngilizceye çevirmiştir. Moryson, kolejin müsaadesinden faydalanarak 1 mayıs 1591 tarihinde ilk yolculuğuna çıktı.¹ Almanya'ya geçerek Hamburg, Lübeck, Magdeburg, Leipzig gibi şehirleri dolaştıktan sonra yazı Wittenberg'de, kışı da Leipzig'de geçirdi. Ertesi bahar Prag'a kadar gitti. Sonra Almanya'nın cenup şehirlerini gezerek Heidelberg'e geldi. Yine şimale doğrulup da Felemenk'e yaklaşıncaya, orası İngiliz düşmanı İspanyolların işgalinde olduğu için, uşak kıyafetine girdi ;

¹ Kolej müsaadeyi tekrar tekrar uzatarak 1600 yılına kadar devam ettirmiştir. O tarihte Moryson kendisi âzalıktan çekildi.

bir seneye yakın oraları gezdi. Oradan Danimarka'ya geçerek atla Lehistan, Viyana üzerinden İtalya'ya geldi. Roma'da iken, hac için gelmiş bir Fransız olduğunu iddia ederek meşhur kardinal Bellarmine ile gidip görüştü. İtalya'da bir yıldan fazla zaman dolaştıktan sonra, İsviçre ve Fransa yoluyla, 1595 mayısında İngiltere'ye döndü. Fransa'da iç savaşı takip eden kargaşalıklar yüzünden çok güçlük çektiğini, fakir kılığına girdiği halde elbisesiyle kılıcının çalındığını söyler.

Fynes Moryson gezmeyi sevdiği için seyahat eden ilk İngiliz seyyahlarından. Avrupa'yı dolaşmıştı, artık daha uzaklara gitmek istiyordu. "Dinin pınarı Kudüs'ü, eskiden hıristiyan imparatorlarına, şimdi de Osmanlı Türküne makar olan İstanbul'u görmek için gönlümde büyük bir arzu vardı,, diyor. Kardeşi bir Kudüs seyahati tasarlayınca ona katılmaya karar verdi. İki kardeş 7 aralık 1597 tarihinde İngiltere'den yola çıktılar, Orta Avrupa'yı geçerek Venedik'e vardılar. Önce karadan İstanbul'a gitmeyi düşündüler. Yanlarına elçinin katacağı yeniçeri ile yolculuğun geri kalan kısmının rahat geçeceğini düşünüyorlardı. Fakat Eğri seferi dolayısıyla kara yolunun emin olmadığını öğrendiler. Denizden gitmeyi düşündüler ; fakat üç aydan evvel yola çıkacak gemi yok dendi. Moryson ancak dönüşte öğrendi ki Venedik'ten Zanta'ya gemiyle gidip oradan Mora'ya geçerek İngiliz konsolosunun vereceği bir yeniçeriyle Atina'ya gitmek, oradan da tekrar bir gemiye binip İstanbul'a varmak mümkünmüş. İki kardeşle Venedik'te tanıştıkları beş Kudüs yolcusu dördüncü yolu seçtiler : denizden doğru Kıbrıs'a gittiler. Oradan İskenderun'a geçip kara yoluyla Halep üzerinden Filistin'e gidebilirlerdi ; ama yoldaşlarından ayrılmamak için Kıbrıs'tan Yafa'ya geçtiler. Türkleri hiç sevmediğini tekrar tekrar belli eden Moryson "sözü geçen yeniçeriler günde sekiz akçeye tutuluyordu," diyor. "Bu muhafızlık vazifesini bir elçiden yahut tanınmış bir hıristiyandan alacak olursa insana gündeliğinden fazla para kazandırır : masraflarını idare eder, Türklerin hıristiyanlara yaptıkları üzere yok yere elinden para alınmasına meydan vermez, onu cebirden korur,, (c. I, s. 446). Daha sonra Kudüs'te katolik papasların her vesileyle kendilerinden para aldıklarından bahsederken de "önce İstanbul'a yahut Halep'e giderek kendimize bir yeniçeri rehper tutmadığımızı hata ettik,, der (c. II, s. 38). Türkiye'de silah taşımak yasak olduğu

için kılıçlarını Venedik'te bıraktılar. Zaten Türklere karşı silah kullanamazlardı. "Türkiye'de herkes kendi memleketinin elbisesini giyebilir. Bununla beraber Avrupa elbiselerinden, hele kısa üstlüklerden hiç hoşlanmıyorlar,, diyor (c. I, s. 449). Onun için iki kardeş kaba kumaştan uzun etekli üstlükler edindiler. Yeşil bir şey giyilmemesi lâzım geldiğini Moryson ancak İstanbul'da öğrendi : "Birkaç gün önce İstanbul'da bir şeyden haberi olmayan zavallı bir hıristiyan, yeşil bir çift ayakkabı bağı kullandı diye, sopayla dayak yemiş, az kalsın öldürülüyormuş,, der (c. I, s. 451). Venedik'ten 21 nisan 1596'da çıktılar ; Kıbrıs'ta gemi değiştirdikten sonra 31 mayısta Yafa'ya vardılar. Moryson Kudüs'ü etraflı bir şekilde tasvir ediyor. İtalyan papasların para-canlılığından bilhassa şikâyetçidir. Onları Kıbrıs'tan getiren yelkenli Yafa'da beklemişti ; dönüşlerinde alıp Trablus'a götürdü. Kaptanın parası Kıbrıs'ta bir İtalyan tacire bırakılmıştı ; adam yolculardan mektup götürmedikçe parasını alamazdı. Bunun için sözünü tuttu : hem Yafa'da onları bekledi, hem yolda hepsine iyi muamele etti. Trablus'tan, Moryson'un *Muccaro* dediği, bir mekkâreci yedeğinde iki kardeş Halep'e gittiler. "Bu şehirde büyük faaliyet var,, diyor. "Bütün Asya ve şark adalarının mahsulleri buraya, yahut Mısır'da Kahire'ye getiriliyor. Portekizliler Hindistan yolunu bulmadan önce bütün o mallar bu iki şehirden tedarik edilirdi. Eskiden bu ticaret Venedik ile diğer birkaç İtalyan şehrinin inhisarındaydı. Fakat bir zaman sonra Portekizliler Hindistan ile ticarete girişerek bu malları ve türlü türlü mahsulleri, istedikleri fiata Avrupa'ya sevke başladılar. Böylece İtalyanların elinden ticaretlerinin çoğunu aldılar. Daha sonra Fransa kralı padişahla anlaşınca Marsilya da bu ticarete ortak oldu. Zamanımızda , kraliçe Elizabeth'in idaresinde, Venedikli ve Fransız tacirlerin çok direnmesine rağmen, İngilizler de aynı imtiyazı elde ettiler. Londra'daki Türkiye Kumpanyası bir ara bütün kumpanyaların eskisiydi. Sessiz sedasız, bu ticaretin getirdiği emniyet ve kazancın zevkini çıkarıyordu,, (c. II, s. 60). Yolcular Halep'te çok kalmadılar. Hem iki kardeş de hastalanmışlardı ; paraları, yolculuk tamamlanmadan tükenecek diye de korkuyorlardı. Sekiz gün daha beklemiş olsalardı hazineyi İstanbul'a götüren muhafız kuvvete katılabilir, böylece yolu hem emniyetle hem de 30 gün yerine 16 günde alabilirdi. Fakat acele ettikleri için İngiliz konsolosunun hazırlattığı

bir kervana katıldılar. Bu türlü yolculuk onlar için çok yorucu oldu. Çünkü kervan gün sıcağında konaklayıp gece yol alıyordu. Halbuki iki kardeş gece uyanık kalmaya alışık değillerdi ; gündüz sıcakta da uyuyamıyorlardı. Moryson, “Uykusuzluktan ve aşırı sıcaktan öyle rahatsızdım ki deli olmaktan korkuyordum ; bu halde hasta kardeşimin ne olacağı kestirilebilir,, der. Antakya’da hasta ağırlaştı. Fakat kervanı kaçırmamak ve hiç olmazsa İskenderun’daki İngiliz tacirin evinde kalmak için tekrar yola çıktılar. Fakat daha fazla meşakkata dayanamayan kardeşi yolda dizanteriden öldü. Ölenin malıdır, imparatorluk topraklarında ölenin bütün malı ise padişahın hazinesine gider diyerek Türkler kervanı zaptettiler. İskenderun’daki mümessil bunun aksini ispat edinceye kadar epey zaman ve para harcadı. Moryson bu iş münasebetiyle uğradığı haşin muamelelerden acı acı bahsediyor. İskenderun için, öbür seyyahlar gibi, o da “fakir bir köy,, diyor. “Meşhur Halep şehrinin başka limanı olmadığı için tacirler mallarını buraya getiriyorlar, fakat kendileri hemen Halep’e dönüyorlar. Burada mümkün olduğu kadar az kalıyorlar, mallarının naklini her millet burada daimi oturan memuruna bırakıyor. İskenderun’da kalmayışlarının sebebi, havasının sıhate çok fena oluşudur,, (c. II, s. 69). Dağların güneşi tuttuğunu, etrafın da bataklık olduğunu ilâve ediyor. Moryson burada hasta düştü ; uzun zaman iyi olamayınca hava değiştirmek üzere Girit’e gitti. Geminin Marsilyalı kaptanı onu Kandiyeye götüreceğine, karaya ilk değdikleri ıssız bir kıyıda bırakıverdi. Moryson, kendi de uşağı da hasta bulunduğu için, büyük zahmetlerle bir dağ manastırına sığındı. Manastırda kendisine iyi muamele ettilerse de hemen tecrit ettiler. Moryson, bu münasebetle, Venediklilerin sıhhat kontrolü hususundaki sıkılıklarını belirtir. Bu husus diğer seyyahların da gözüne çarpmıştır. Venedik idaresindeki bütün mühim şehirlerde bir sıhat dairesi ve şehrin hemen dışında bir *lazaretto* vardı. Dışardan gelen bütün yolcular, tacirler ve malları önce buraya konurdu. Burada her türlü rahatları temin edilir, yalnız başkalarıyla konuşup temas etmeleri yasak edilirdi. *Quarantana* denen bu muamele kırk gün sürerdi. Bu arada sıhhat memurları yolcuları dikkatle sorgudan geçirir, hastalıklı bir yerden gelip gelmediklerini tahkik ederlerdi. Bir tehlike görmezlerse *la prattica* denen konuşma müsaadesini verir, yolcuları serbes bırakırlardı. Bundan başka, İtalya’da karadan seyahat edenler

baletino denen bir sıhhat kâğıdı göstermeye mecburdular. Moryson, Venediklilerin hattâ veba salgını olmadığı zamanlarda bile böyle sıkı davrandıklarına işaret ederek “bunun sebebi nedir bilmem,, diyor ; “İstanbul şehri vebadan hemen hiç kurtulmadığı, gemilerin çoğu da oradan geldiği için olabilir. Yahut belki bu âdetin ardında ticarete veya devlete hizmet etmek endişesi gizlidir,, (c. II, 75). Moryson bu tereddüdünde haksız değildi ; Kandiye’ye vardığı zaman memurlar, elinde İskenderun’daki Venedik elçisinden alınma bir sıhhat kâğıdı bulunuşuna bakmadılar. “Hastalığımızın salgın hastalıklardan olmadığını bilmiyor değillerdi. Yine de (sonradan anladığıma göre) tüccarız ve kıymetli mücevherlerimiz vardır zannedip bizi *lazaretto*’ya yolladılar. Orada, usulleri üzere, hafiyeleri vasıtasıyla vaziyetimizi araştırıp mücevherlerimizi ele geçirmek ümidi olmadığını anlayınca... serbesçe şehre girmemize ve istediğimiz yere gitmemize izin verdiler,, (c. II, s. 80—81). Moryson Kandiye’de iki üç hafta kadar kaldıktan sonra bir Rum gemisiyle İstanbul’a gitmek üzere yola çıktı. Seyahatnamesinde bu yolculuğu ve uğradıkları adalar hakkında yine etraflı ve faydalı malûmat verir. “Buraya [Çanakkale’ye] gelince Rum gemiciler, yolculuk selâmetle geçti diye, gemideki bütün tacir ve yolculardan birer hediye istemek âdetindedirler,, diyor. “İnanmadım ama dendiğine göre, hediye vermeyen çıkarsa ayağından ipe bağlayıp, bu âdete uymaya razı oluncaya kadar, direğin tepesinde asılı tutarlarmış,, (c. II, s. 87). İstanbul’a gelince İngiliz elçisi Edward Barton yanına bir yeniçeri verdi. Moryson bu muhafızla bir gün şehir içindeki görülecek yerleri gezdi ; bir gün de etrafını dolaştı. Şehir için, “bugün etraftaki Rumlarca *Stimboli*, Türklerce de *Stambolda* olarak anılıyor,, diyor (c. II, s. 97). Şehrin etrafını görmek için, önce bir piremle kırk akçeye Topane’den Yedikule’ye gittiler. Oradan surları takiben yürüdüler. Haliç’e varınca tekrar kayığa binerek Topane’ye geldiler. Dönüşte Moryson yeniçeriye elli akçe verdi (II, s. 101—102). Şehir ve civarının kabataslak bir plânını çizdikten sonra oldukça tafsilâtle gördüklerini tasvir ediyor. Bu arada Ayasofya’ya da girmiş. “Çatısı nefis resimlerle süslü, bu resimler İtalyanların *alla Mosaica* dedikleri usulle yapılmış, döğme maden işi gibi parlıyor. Fakat zamanla iyice eskimişler, bazı kısımları silinmiş,, diyor (c. II, s. 94). Bundan da bir kere daha anlaşılıyor ki Ayasofya mozaiklerinin üstü on altıncı

asır sonunda henüz sıvanmış değildi. Diğer seyyahlar gibi Moryson da Yedikule'nin hem hazine hem hapisane olarak kullanıldığına işaret ettikten sonra "herkesçe hazinenin orada saklı olduğu söylemiyor ama," diyor, "padişah oraya çok seyrek gidiyor. Hazine neredeyse düşünce de oradadır sözünün doğruluğuna bakılırsa bence çok muhtemeldir ki (tecrübeli kimselerden de duyduğum gibi) hazinenin büyük kısmı sarayda, padişahın divanının bulunduğu yerde olsun,, (c. II, s. 96). Moryson İstanbul'dan 1597 şubatının son günü ayrıldı. Gemi kendisini almadan yola çıktığı için ardından kayıkla seyirterek Çanakkale'de ona yetişti. İstanbul'dan gelen gemiler, mahpus yahut köle kaçırmaları ihtimaline karşı Çanakkale'de üç gün durdurulur ve gümrük muayenesinden geçirilirdi. Muayenesiz ve padişahın izinsiz hiç bir gemiyi geçirmemek İstanbul'da Rumeli ve Anadolu hisarlarının, Çanakkale'de de eski Sestos ve Abydos hisarlarının vazifesiydi. Venedikli gemi işte bu muayene için bekliyordu. Moryson uşağıyla ona bindi. Ege, Adriatik adalarına ve Ragoza'ya uğrayarak nisan sonunda Venedik'e geldiler. Geminin seyri ağırlaştığı için son bir günlük yolculuğu kayıkla bitirdiler. İtalya ve Almanya'yı atla geçtiler. Bir İngiliz gemisi de Şimal denizinden onları 6 temmuzda İngiltere'ye ulaştırdı. Bu yolculuğun masrafı : İngiltere'den Kudüs'e, Kudüs'ten Halep'e kadar iki kişi, (orada kardeşi öldüğü için) Halep'ten İstanbul'a ve İstanbul'dan İngiltere'ye kadar bir kişi olmak üzere 480 altın tuttu. Bu miktar mutattan çokmuş ; Moryson kendilerinin, hastalık vs. yüzünden fazla masraf ettiklerini söylüyor.

Bundan sonra Moryson, doğduğu Lincoln eyaletine giderek iki yıl kadar kardeşleriyle oturdu. O esnada hatıralarını biraz düzene koydu. 1600 yılında, İrlanda isyanını bastırmaya memur edilen Lord Mountjoy hizmetine baş kâtip olarak girdi. İrlanda'da üç yıl kaldı. Efendisi isyanı bastırıp, ayaklananların elebaşısı Tyrone teslim olduktan sonra Londra'ya döndüler. Fakat Mountjoy İrlanda umumi valiliğinden ayrılmayınca Moryson da hizmetinde kaldı. Ancak 1606'da efendisi birden bire öldükten sonra Moryson yıllardır tasarladığı eseri yazmağa oturdu. Önce, gezip gördüğü on iki ülkenin tarihlerinin özünü çıkarmak işine girişti. Fakat üç yıl çalıştıktan sonra bu özlerin çok vakit aldığını, seyahatnamesinin başına konmak için çok uzun olduklarını görünce bunları bıraktı. 1609'dan itibaren

asıl seyahatlerini yazmaya koyuldu. Kitabı üç kısım olacaktı. Birinci kısım hatıra şeklinde, gördüğü her ülkenin coğrafyasını, şehirlerini, âbidelerini, kullanılan nakil vasıtalarını, günlük yiyecek ve yem masraflarını verecekti. İkinci kısım yine hatıra şeklinde, İrlanda isyanını anlatacaktı. Üçüncü kısım on iki ülkenin halkını, tarihini, teşkilâtını ayrı ayrı başlıklar altında tetkik edecekti. Mevzuu bu kadar geniş ölçüde ele almak, önce Latince yazıp sonra İngilizceye çevirmek, masraf olmasın diye çoğu kısmını kendi temize çekmek ve bir kısmını “eli ağır,, uşağına yazdırmak çok vakit aldı. 1617 yılında basılan *Itinerary*, eserin ilk iki kısmı ile üçüncüsünün yarısından teşekkül etmektedir. Eserin geri kalan kısmı için “henüz tamamen bitmemiştir, şu mevzuları ele alacaktır,, diyerek bir fihrist veriyor. Yazmanın sonundaki damgaya bakılırsa 1626 yılında bu kısmın yazılması da bitmiş ; resmi makamlara gösterilerek basılma izni alınmıştı. Fakat tesadüfler bu asır başına kadar basılmasını geciktirdi. Vasiyetnamesinden anlaşıldığına göre Moryson 12 şubat 1630 tarihinde ölmüştür. Son kısmın yazması Oxford kolejlerinden Corpus Christi Kolejinin kütüphanesinde 94 numarada kayıtlıdır.

TWO CASES OF PREMATURE SUTURE CLOSURE AMONG THE ANCIENT INHABITANTS OF ANATOLIA

MUZAFFER SÜLEYMAN ŞENYÜREK, Ph. D.

Professor of Anthropology, University of Ankara

In an earlier study on the longevity of the ancient Anatolians¹, I pointed out the presence of two skulls showing premature suture closure among the ancient inhabitants of Anatolia. These two skulls which had been only briefly referred to in this previous paper are dealt with in the present study. One of these skulls is from Kaledoruğu near Samsun (Kaledoruğu No. I) and the other is from Alaca Höyük in Çorum (Alaca Höyük No. 9).

KALEDORUĞU No. I

This skeleton was found in the Copper Age stratum of Kaledoruğu, near Samsun in northern Anatolia, excavated by Drs. Kılıç Kökten, Nimet Özgüç and Tahsin Özgüç² and is now preserved in the Department of Anthropology of the University of Ankara. This skull is represented by a calva, a broken maxilla and a mandible. In the calva most of os frontale, the greatest portion of parietals, the largest part of the right and a part of the left temporal bones have been preserved. In addition to these, the greatest portion of the squamous part of the occipital bone is retained intact. The right maxilla and a part of the left maxilla are also preserved, but as the medial part of the latter is broken and missing, the maxilla has not been restored. The mandible is well-preserved, only the right coronoid process being damaged.

¹ Şenyürek, M. S. : A note on the duration of life of the ancient inhabitants of Anatolia. The American Journal of Physical Anthropology, vol. 5, N. S. No. 1, 1947, p. 56.

² Kökten, K., Özgüç, N. and Özgüç, T. : 1940 ve 1941 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan Samsun bölgesi kazıları hakkında ilk kısa rapor. Belleten, vol. IX, No. 35, 1945, pp. 361—400. In this report the length and breadth measurements and the cranial indices of only the skulls of adults are given.

The Age and Sex :

All the deciduous teeth of this child had erupted and had been used. Of the permanent set, only the first upper and lower permanent molars had erupted, but the roots of these are still incomplete³. Therefore this skull belongs to a child of approximately 7 years of age.

As the skull is that of a child it is difficult to determine the sex with certainty. In an earlier study⁴ I had published the measurements of the teeth of a mixed series consisting of Europeans, ancient Egyptians, Negroes, Melanesians and American Indians, which I had measured at the Peabody Museum of Harvard University. The comparison of the first permanent molars of this child with the measurements of the corresponding teeth of this mixed series shows that the teeth are very small indeed. Although nothing definite can be said about the sex of this child, the small size of the first permanent molars suggests that it is a girl.

The Condition of the Sutures :

The pars bregmatica and the pars verticis of the sagittal suture are completely closed on both the endocranial and ectocranial aspects of the skull (Fig. 1). In the pars obelica and pars postica regions of this suture lamina externa of the bone is damaged, but a part of lamina interna is preserved on the endocranial surface together with some of the diploë. Pars obelica and pars postica have been closed on the endocranial aspect of the skull, and the condition of the diploë suggests that these parts may also have been closed ectocranially. The pars bregmatica of the coronal suture is synostosed on both the ectocranial and endocranial surfaces (Fig. 1). The pars complicata of the coronal suture is partially synostosed on the ectocranial surface of the skull, but most of it is closed on the inner side. On the other hand, the pars temporalis of the coronal suture is still open on both the external and internal surfaces of the calva.

³ See Şenyürek, M. S. : Anadolunun eski sakinlerinde taurodontism. (The occurrence of taurodontism in the ancient inhabitants of Anatolia). Belleten, vol. XIII, No. 50, 1949. Pl. XXVIII, Fig. 1.

⁴ Şenyürek, M. S. : Türk Tarih Kurumu adına yapılan Maşat Höyük kazısından çıkarılan kafataslarının tetkiki (Study of the skulls from Maşat Höyük, excavated under the auspices of the Turkish Historical Society). Belleten, vol. X, No. 38, 1946. Table 2.

The lambdoid suture is also patent on both the ectocranial and endocranial surfaces. The sphenoparietal, sphenotemporal, squamous and parietomastoid sutures are also completely open on both the outside and inside. Unfortunately the region of the occipitomastoid suture is broken, so it has not been possible to determine the condition of this suture, which has been found to show the highest frequency of premature closure according to the findings of Bolk⁵ and Lenhossek⁶. Thus it is seen that in Kaledoruğu No. I the sagittal suture and parts of the coronal suture have already been obliterated at the age of 7. The stage of synostosis of the sagittal suture and of pars bregmatica and pars complicata of the coronal suture of this skull show a condition normally attained at about the 35th—38th year⁷ of life in whites. That is, the sagittal suture and parts of the coronal suture of this child were closed about 30 years before the normal time.

Other features of the calva :

This calva is dolichocephalic, hypsicephalic and akrocranic (Tables 1 and 2). The measurements of this calva are compared below (Table 1) with those of other children :

⁵ Quoted by : Poirier, P. - Charpy, A. (A. Nicolas, editor) : *Traité d'anatomie humaine*, vol. 1, Paris, 1931, pp. 572—573 ; Ashley-Montagu, M. F. : *Anthropometry. Aging of the skull. American Journal of Physical Anthropology*, vol. XXIII, No. 3, 1938, p. 368.

⁶ Quoted by Ashley-Montagu : *op. cit.*, 1938, pp. 368—369.

⁷ 35th and 38th years are the times of complete synostosis of respectively the sagittal suture and of pars bregmatica and pars complicata of the coronal suture on the endocranial surface of the skull of whites, according to the findings of Todd and Lyon. See Todd, T. W. and Lyon, D. W.: *Endocranial suture closure. Its progress and age relationship. Part I - Adult males of white stock. American Journal of Physical Anthropology*, vol. VII, No. 3, 1924, pp. 325—384.

TABLE I.

	Length	Breadth	Porion- Bregma Height	Mean Thickness of Parietal	Cranial Index	Po-b- Length Index	Po-b- Breadth Index
Kaledoruğu No.1 (7 years old)	153.50	112.00	107.00?	2.30	72.96	69.70?	95.53?
A Copper Age child from Alaca Höyük (one year old or somewhat younger) ⁸	160.00?	120.00	—	—	75.00?	—	—
Skull of an Aust- ralian aboriginal child (from Keith, 1931, p. 89) ⁹	162.00	117.00	102.00 ¹⁰	—	72.22 ¹¹	62.96 ¹¹	87.17 ¹¹
A protohistoric Anatolian child from Alaca Höyük (3-4 years old) ¹²	169.00	122.00	96.50	2.60	72.18	57.10	79.09
A brachycephalic recent Anatolian child (No. 1396) (About 6 years old)	153.00	123.00	102.00	2.42	80.39	66.66	82.92

⁸ See Şenyürek, M. S. : A note on the human skeletons in the Alaca Höyük Museum. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Université d'Ankara, Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie), vol. IX, No. 1-2, 1951. (In the press).

⁹ This Australian aboriginal child is of about the same age as Kaledoruğu No. I, as Keith states that "*the first permanent molar had just erupted*," (Keith, Sir. A. : New discoveries relating to the antiquity of man. London, 1931, p. 88).

¹⁰ Auricular height.

¹¹ Calculated from Keith, 1931.

¹² This Alaca Höyük skull is preserved in a box at Alaca Höyük Museum, together with the bones of a new born, or at the most a few months old, infant. Although the accompanying note says that these bones are from the place where the "Hittite iron," was found, I have not yet been able to learn whether the bones of these two individuals were found together and from precisely what level or levels they are derived. See Şenyürek : op. cit., 1951.

From this table it is seen that Kaledoruğu No. I skull differs from the longheaded children listed in having a smaller length and breadth. It agrees with the brachycephalic child in length, but differs from it in having a smaller width. In height Kaledoruğu No. I exceeds all the other skulls. The mean thickness of the parietal, measured about one centimeter above the squamous suture, is somewhat less than in the other specimens even though the others having this measurement are younger. Kaledoruğu No. I does not differ much from some of the longheaded skulls in the cranial index, but differs from all the listed skulls, including the roundheaded specimen, in having greater height-length and height-breadth indices¹³. In short the Kaledoruğu specimen differs from the longheaded children listed, of the same age or even younger, in having a smaller length and breadth, a thinner parietal bone and a greater height.

The form of the skull of this child is ovoid (Fig. 1). The forehead is vertical and the glabella and brow ridges have not yet developed. The metopic suture is completely synostosed and along its course is seen a pronounced sagittal elevation (sagittal crest). The frontal eminences are of moderate development, while the parietal eminences are weak. The temporal fullness is of medium development. A sagittal elevation of medium degree is observed in the parietal region. On both sides, just above and behind the external auditory meatus there exists a foramen of moderate size. The glenoid fossa is still of submedium depth. In norma lateralis the occiput is well-curved and protuberant. There is no plano-occipital flattening in the occiput (Fig. 2).

There is no wormian fossa in the occipital bone. In the cerebral surface of the calva, the juga cerebralia and the digitate impressions on the frontal and parietal bones are very pronounced, being more

¹³ Ehrich (Ehrich, R. W. : Preliminary notes on Tarsus crania. American Journal of Archaeology, vol. XLIV, No. 1, 1940, p. 89) gives the length, breadth and the auricular heights of some children's skulls (mostly between 7—12 years of age, except No. 11 which is 13—17 years old) from the "early cemetery," at Tarsus. These skulls exceed Kaledoruğu No. I in length, breadth and mean thickness of the parietal. Kaledoruğu No. I exceeds Tarsus Nos. 11 and 14 in absolute height, but is surpassed by No. 13 whose auricular height is 116.5 mm. However, in both height-length and height-breadth indices Kaledoruğu No. I exceeds all the skulls from the Chalcolithic early cemetery at Tarsus, including No. 13.

marked on the left than on the right side. The juga cerebralia and the digitate impressions of this calva are much more pronounced than those of the normal children with which I have compared it.

The sutura infraorbitalis is still patent on the right and left sides, in both the facial surface of the maxilla and in the floor of the orbit. On the palatal aspect of the right maxilla, a trace of the sutura incisiva is still preserved. The mandibular measurements are listed in Table 3. The chin, which is pointed, shows only a very slight projection (Fig. 3). The symphysis rises almost vertically, as is usually the case in children. The uppermost part of the symphysis is still patent. On the left side the mental foramen is single and is situated below the first milk molar. On the right side, the mental foramen is below the distal root of the first milk molar. On the anterior margin of the right mental foramen there is seen a second but tiny orifice. There are several very minute pores in the symphysis region of the mandible.

The measurements of the preserved deciduous teeth are listed in Tables 4 and 5. The milk teeth not listed in these tables have all been lost after death. The measurements of the permanent first upper and lower molars are given in Tables 6 and 7. The first permanent upper molar, on both sides, possesses four well-developed cusps. The hypocone of this tooth is well-developed. The chewing surface of the crown is slightly wrinkled. On the mesiolingual corner of the protocone there exists a Carabelli pit¹⁴. The first permanent lower molar, of both the right and left sides, has five cusps; the mesoconid (hypoconulid) being well-developed. This tooth shows Milo Hellman's¹⁵ plus-pattern. The chewing surface is coarsely wrinkled.

The milk molars are noticeably worn, with some large islands of dentine exposed, while in the first permanent upper and lower molars only the enamel has been abraded and no dentine is exposed.

¹⁴ For Carabelli pit see : Gorjanovic-Kramberger : Die Kronen und Wurzeln der Mahlzähne des Homo primigenius und ihre genetische Bedeutung. Anatomischer Anzeiger, vol. 31, 1907, p. 120. ; Weidenreich, F. The dentition of Sinanthropus pekinensis : A comparative odontography of the hominids. Palaeontologia Sinica, New Series D, No. 1 (Whole Series No. 101), Peiping, 1937, p. 75.

¹⁵ Hellman, M. : Racial characters in human dentition. Proceedings of the American Philosophical Society, vol. 67, No. 2, 1928, pp. 157—174.

The first right lower milk molar is preserved in situ, but the first left lower milk molar is found isolated. This first left lower molar shows a large carie on the distal part of the crown, and its distal root is damaged near the middle of its lingual side. The socket of this tooth is extensively absorbed. So it appears that this tooth was badly abscessed, being held in its extensively absorbed alveolus mostly by the soft parts, thus easily coming off its socket after death. The other preserved teeth have no caries.

As it is a child that is being dealt with here, it is difficult to say whether it belongs to the Eurafrian or to the Mediterranean racial type, which are the two longheaded elements present among the Chalcolithic and Copper Age populations of Anatolia, the majority of which were dolichocephalic¹⁶. I will leave this as an open question. Kaledoruğu skull differs from the normal longheaded children of comparable or even younger age, with which it has been compared, mainly in having some sutures prematurely closed and in its smaller cranial length and breadth. This child shows a tendency in the direction of microcephaly.

ALACA HÖYÜK No. 9

This skeleton was found in the Copper Age stratum of Alaca Höyük in 1936, and is believed to have been caught and killed under the falling stones during an earthquake¹⁷. The calva of this skeleton

¹⁶ See Şenyürek, M. S. : (a) Anadolu Bakır Çağı ve Eti seknesinin kraniyolojik tetkiki (A craniological study of the Copper Age and Hittite populations of Anatolia). Belleten, vol. V, No. 19, 1941 ; (b) Şenyürek, M. S. : Truva civarında Kumtepe'de bulunmuş olan iskeletlere dair bir not (A note on the skeletons from Kumtepe in the vicinity of Troy). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Université d'Ankara, Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie), vol. VII, No. 2, 1949 ; (c) Şenyürek, M. S. : Büyük Güllücek'de bulunan Kalkolitik çağa ait bir muharibin iskeletinin tetkiki (Study of the skeleton of a Chalcolithic Age warrior from Büyük Güllücek). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Université d'Ankara, Revue de la Faculté de Langue, d'Histoire et de Géographie), vol. VIII, No. 3, 1950 ; (d) Şenyürek: op. cit., 1951.

¹⁷ See Koşay, H. Z. : Türk Tarih Kurumu tarafından yapılan Alaca Höyük hafriyatı. 1936 daki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Series V - No. 2, Ankara, 1938, p. 69.

has already been studied by me¹⁸ and by Kansu and Tunakan¹⁹, who have also added the maxillary and mandibular measurements to the list²⁰. In my study of 1941²¹ dealing only with the calva and calvarium measurements of the ancient Anatolians, the measurements of this calva were given as averages with those of Alaca Höyük skull No. VII²². Kansu and Tunakan's measurements for this and No. VII²³, listed separately, agree exactly with mine²⁴. As I have now been able to restore the forehead more fully by finding a piece missing from the side of the frontal bone, I have added the minimum frontal diameter to the list of measurements. I have also remeasured the maxilla and the mandible; the measurements of which are listed respectively in Tables 9 and 10.

The Age and Sex :

In this individual all the permanent molars have erupted with the exception of the upper and lower wisdom teeth. As for the epiphyses of the long bones, in the preserved lower half of the right humerus the lower epiphysis is completely fused with the shaft, but the medial epicondyle was still not united and is now missing. In the right radius both the upper and lower epiphyses are still open. The preserved lower epiphysis of the fragment of right femur is also not fused with the shaft. In the right tibia both the upper and lower epiphyses are still open, the same also being true for the available lower epiphysis of the left tibia.

The condition of the epiphyses indicates that this individual is at the most 17—18 years of age. Thus it is seen that we are not here dealing with a delayed eruption of the wisdom teeth as often

¹⁸ Şenyürek : op. cit., 1941, pp. 222, 232, 240, and 250.

¹⁹ Kansu, Ş. A. and Tunakan, S. : Türk Tarih Kurumu Alaca - Höyük kazılarında (1936—1944) Bakırçağı yerleşme katlarından çıkarılan iskeletlerin antropolojik incelenmesi. Belleten, vol. IX, No. 36, 1945, pp. 411—422.

²⁰ For the drawings of Alaca Höyük skull No. 9, see Kansu and Tunakan, 1945, Pls. LXXXIV and LXXXV.

²¹ Şenyürek : op. cit., 1941.

²² Ibid., 1941, Table III. See the column of two females under the heading of Alaca Höyük in this table.

²³ Kansu, and Tunakan : op. cit., 1945. Table 1.

²⁴ Şenyürek : op. cit., 1941. Table III.

occurs in the modern Europeans. The morphological features of this skull show that it belongs to a female individual.

The Condition of the Sutures :

In this calva the preserved part of pars verticis, pars obelica and pars postica of the sagittal suture are completely closed both endocranially and ectocranially²⁵. While part of the lamdoid suture²⁶ at first appeared erased on the inner side, upon a closer examination, by disengaging the glued fragments it was determined that this suture is fully open on both the external and internal surfaces. The preserved parts of the coronal suture are still open both endocranially and ectocranially. Similarly, the squamous, parietomastoid, and the occipitomastoid sutures are still fully patent on the endocranial and ectocranial aspects of the skull.

Thus we see that in this calva also the sagittal suture has been prematurely closed, about 17—18 years before the usual time of complete closure of this suture, on the endocranial aspect of the skull.

Other Features of the Skull :

This calva which is rather short and very narrow, is dolichocephalic, orthocephalic and metriocranic (Table 8). The frontoparietal index, expressing the minimum frontal diameter as a percentage of the maximum skull width, is eurymetopic. This is due to the smallness of the skull breadth rather than the broadness of the forehead which is only moderately wide. The mean thickness of the parietal bone, measured about one centimeter above the squamous suture, is somewhat above the average.

The form of the skull is ovoid. The forehead is of moderate height and of medium slope. The brow ridges and glabella show a submedium development. The metopic suture is completely synostosed. The frontal eminences are of moderate development, while the parietal eminences are of medium size. There is no sagittal elevation in the frontal and parietal regions. Theus pramastoid crest,

²⁵ While this is also seen in the drawing published by Kansu and Tunakan, these authors have not noted the premature synostosis of this suture in their text. See Kansu, and Tunakan : op. cit., 1945, Pl. LXXXV.

²⁶ Şenyürek : op. cit., 1947, p. 56.

the mastoid process and the muscle markings on the calva show only a submedium development. The occiput is well-curved and protuberant. There is only a slight lambdoid flattening, but no plano-occipital flattening. There is no torus occipitalis.

As for the face, the nasal width is 22.5 mm., which is near some of the averages of modern Europeans given by Martin²⁷. The canine fossa is of moderate depth. In the preserved right mandibular fragment, including also a part of the symphysis region, the mean angle of the mandible is near the average of Europeans given by Martin²⁸, being only two degrees less (See Fig. 4). The chin shows only a moderate projection. The spina mentalis is of medium size. There is no mandibular torus. The mental foramen is single and is located below the interalveolar septum between the first and second premolars. The gonial angle is slightly everted.

In the maxilla the following teeth have been preserved : central and lateral incisors of the left side, the right canine, left and right first premolar, right second premolar, left and right first and second molars. The right central incisor is broken, while the left canine, right first premolar and the left second premolar have fallen off after death. In the right side of the mandible, the preserved teeth are : central incisor, first and second premolars, and first and second molars. The lateral incisor is broken and the canine has fallen off after death. In addition the following isolated teeth from the left side of the mandible are available : lateral incisor, first and second molars and the still unerupted third molar.

The measurements of the teeth are shown in Tables 11 and 12. The upper central incisor shows a slight, and the upper lateral incisor a moderate, degree of shovel-shape as described by Hrdlicka²⁹. The lateral upper incisor of the right side is congenitally missing. In the first upper molar of both sides, there are four cusps. The hypocone is well-formed. On the other hand, in the second upper molar of both the right and left sides the hypocone is reduced in size. There is no Carabelli pit or Carabelli cusp in either one of the upper molars.

²⁷ Martin, R. : *Lehrbuch der Anthropologie* Jena, 1928, vol. II, p. 938.

²⁸ *Ibid.*, p. 984.

²⁹ Hrdlicka, A. : Shovel-shaped teeth. *American Journal of Physical Anthropology*, vol. 3, 1920.

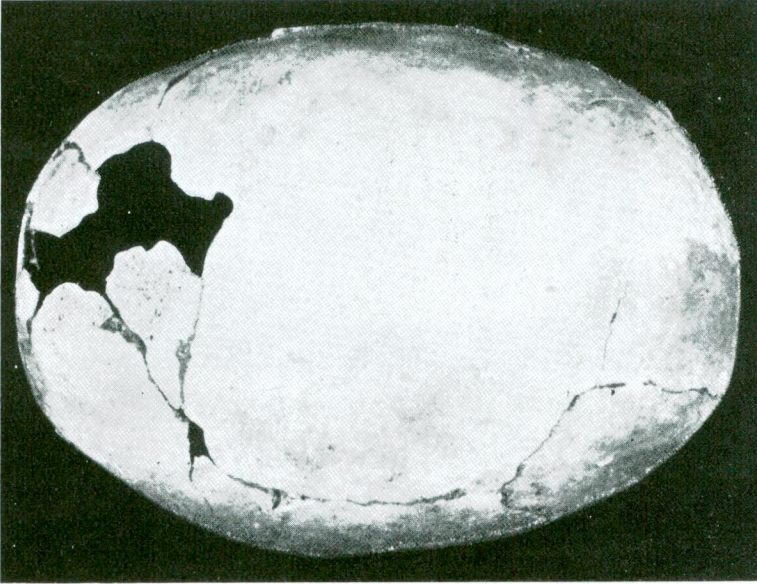

Fig. 1 — Kaledoruğu No. 1 : The skull in norma verticalis.

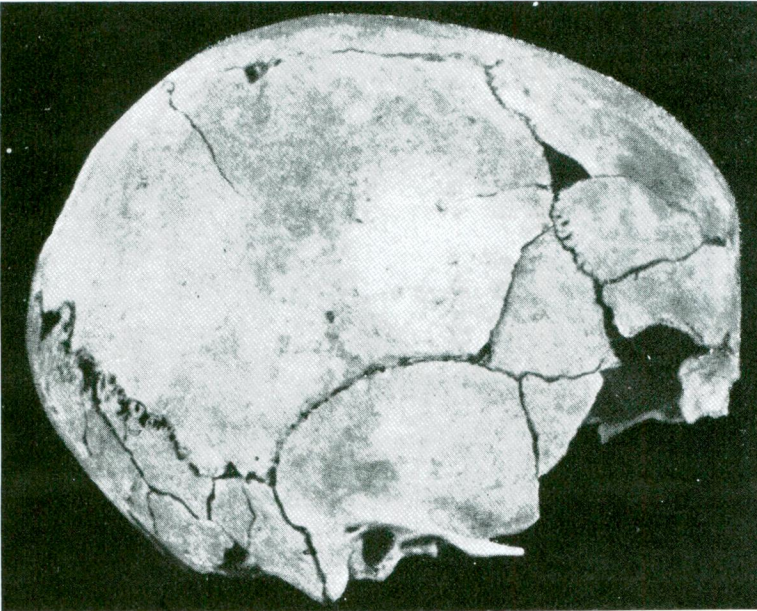

Fig. 2 — Kaledoruğu No. 1 : The Skull in norma lateralis.

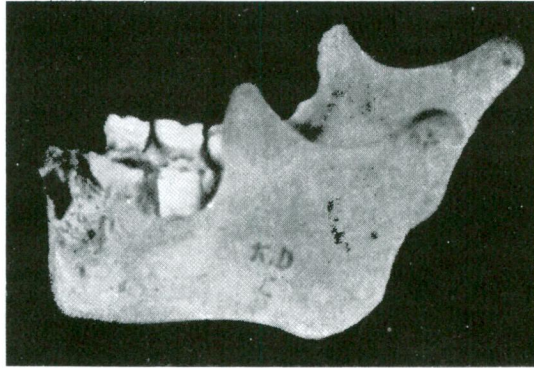

Fig. 3 — Kaledoruğu No. 1 : The mandible in norma lateralis.

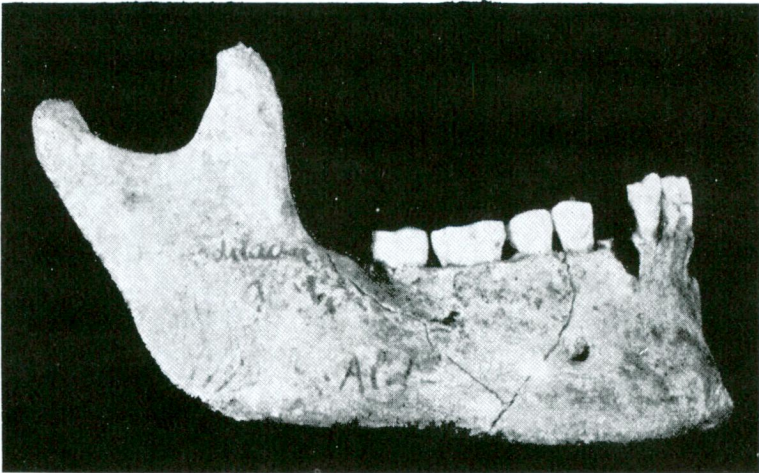

Fig. 4 — Alaca-Höyük No. 9 : The mandible in norma lateralis.

The lower incisors are not shovel-shaped. The second lower premolar has been slightly rotated about its axis. The first lower molar has five cusps on both sides. The mesoconid (hypoconulid) of this tooth is well-developed. The first lower molar shows the *Dryopithecus* pattern. In the left second lower molar there are also five cusps, but the mesoconid is reduced in size. On the other hand, in the right second lower molar there are only four cusps, the mesoconid being altogether lost. Both the right and left second lower molars show Milo Hellman's plus-pattern³⁰. The left lower third molar possesses four main cusps and a small mesoconid. This tooth also shows the plus-pattern. The chewing surface of the crown of the third lower molar is coarsely wrinkled. In the mesio-buccal corner of the protoconid of this tooth a small dimple is observed. The bite of this individual, as is judged from the attrition of the incisors, was of the over-bite type.

The teeth, on the whole, are slightly worn. In the first upper and lower molars only some islands of dentine are exposed, while in the second upper and lower molar only the enamel is abraded and no dentine is exposed. There are no caries in any of the available teeth. Also there is no sign of pyorrhea.

The postcranial bones are all broken. The tibia is eurycnemic (index cnemicus=78.68)³¹.

The sum total of its characters shows that this skull represents an individual of the Mediterranean racial type.

CONCLUSION

The two skulls studied in this report (Kaledoruğu No. I and Alaca Höyük No. 9) agree, from the viewpoint of morphological type, with the majority of Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia, who were also longheaded, the brachycephals being rare in these periods³². These two skulls differ from the longheaded Chalcolithic and Copper Age inhabitants of Anatolia, mainly in that some of their sutures have synostosed prematurely. Of these, Kaledoruğu skull No. I shows a tendency in the direction of microcephaly.

³⁰ Hellman : op. cit., 1928.

³¹ The sagittal and lateral measurements, at the level of foramen nutricium, of the right tibia are respectively 30.50 and 24.00 mm.

³² See Şenyürek : 1941, 1949, 1950 and 1951.

TABLE 2
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Calva

Glabello-occipital length	153.50
Maximum width	112.00
Porion-bregma height	107.00? (right)
Mean thickness of parietal	2.30 (right)
Cranial index	72.96
Po-b-length index	69.70?
Po-b-breadth index	95.53?

TABLE 3
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Mandible

Condyllo-symphyseal length	73.00
Bicondylar width	86.00?
Bigonial width	75.00
Height of ascending ramus (From gonion to the highest point of the condyle) ¹	35.00
Height of ascending ramus (projected)	32.00
Minimum breadth of ascending ramus	28.50
Height of corpus (At foramen mentale)	21.00 (right)
Thickness of corpus (At foramen mentale)	10.50 (right)
Bimental width (Distance between the two foramina mentalia)	34.00
Symphysis length	26.00
Mean angle mandible	127°
Mandibular index	84.88
Breadth index	87.20
Index of ascending ramus	81.42
Height-thickness index of the corpus	50.00

1 - Gonion is determined according to Jankowsky's method (See Jankowsky, W. : Über unterkiefermasse und ihren rassendiagnostischen Wert. Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie. Band XXVIII, Heft 3, 1930, pp. 347—359).

TABLE 4
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Milk Teeth.

Maxillary Teeth	Length	Breadth	Robustness Value (1)	Crown Index (2)
First milk molar	6.3	8.1	51.03	128.56
Second milk molar	7.6	8.9	67.64	117.10

$$1 = \text{Length} \times \text{Breadth}$$

$$2 = \frac{\text{Breadth} \times 100}{\text{Length}}$$

TABLE 5
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Milk Teeth.

Mandibular Teeth (1)	Length	Breadth	Trigonid Breadth	Talonid Breadth	Robustness Value	Crown Index	Trigonid-Talonid Index (2)
Second milk molar	8.8?	7.8	7.6	7.8	68.64	88.63	102.63

1. As the first right lower milk molar is damaged its measurements have not been taken.

$$2 = \frac{\text{Talonid breadth} \times 100}{\text{Trigonid breadth}}$$

TABLE 6
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Permanent Teeth.

Maxillary Teeth	Length	Breadth	Height (Crown)	Robustness Value	Crown Index
M ¹	9.0	10.3	6.0	92.70	114.44

TABLE 7
Measurements of Kaledoruğu No. 1 : The Permanent Teeth.

Mandibular Teeth	Length	Breadth	Trigonid Breadth	Talonid Breadth	Height (Crown)	Robustness Value	Crown Index	Trigonid- Talonid Index
M ₁	9.7	9.1	9.1	9.0	6.3+	88.27	93.81	98.90

TABLE 8
Measurements of Alaca Höyük No. 9 : The Calva.

Glabello-occipital length	172.00
Maximum width	127.00?
Porion-bregma height	103.00
Minimum frontal diameter	95.00
Mean thickness of parietal	5.50
Nasal width	22.50
Cranial index	73.83
Po-b-length index	59.88
Po-b-breadth index	81.10
Fronto-parietal index	74.80

TABLE 9

Measurements of Alaca Höyük No. 9 : The Maxilla.

Palate-external length	48.00 *
Palate-external width	62.00 *
External palatal index	129.16

TABLE 10

Measurements of Alaca Höyük No. 9 : The Mandible.

Height of ascending ramus (From gonion to the highest point of the condyle)	51.00
Height of ascending ramus (projected)	44.00
Minimum breadth of ascending ramus	30.00 *
Height of corpus (At foramen mentale)	30.00 *
Thickness of corpus (At foramen mentale)	13.00 *
Symphysis length	33.50
Mean angle mandible	126°
Index of ascending ramus	58.52
Height-thickness index of the corpus	43.33 *

* Measurements shown with an asterisk are the same as those of Kansu and Tunakan, op. cit. 1945.

TABLE 11

Measurements of Alaca Höyük No. 9 : The Permanent Teeth.

Maxillary Teeth	Length	Breadth	Height (Crown)	Robustness Value	Crown Index
I ¹	8.6	7.5	—	64.50	87.20
I ²	7.2	6.5	—	46.80	90.27
C ¹	7.3	8.0	—	58.40	109.58
P ³	6.3	8.5	—	53.55	134.92
P ⁴	6.1	8.2	—	50.02	134.42
M ¹	10.6	11.5	—	121.90	108.49
M ²	9.9	11.1	7.0	109.89	112.12

TABLE 12

Measurements of Alaca Höyük No. 9 : The Permanent Teeth.

Mandibular Teeth	Length	Breadth	Trigonid Breadth	Talonid Breadth	Height (Crown)	Robustness Value	Crown Index	Trigonid- Talonid Index
I ₁	5.2	6.5	—	—	—	33.80	125.00	—
I ₂	5.8	6.5	—	—	—	37.70	112.06	—
P ₃	6.6	7.1	—	—	—	46.86	107.57	—
P ₄	7.0	8.2	—	—	—	57.40	117.14	—
M ₁	11.1	10.6	10.5	10.6	—	117.66	95.49	100.95
M ₂	10.6	9.5	9.5	9.5	6.7	100.70	89.62	100.00
M ₃	10.5	9.2	9.1	9.2	6.9	96.60	87.61	101.09

**MERHUM SÂDULLAH PAŞA'NIN SAFVET VE CEVDET
PAŞALAR VE SAFVET PAŞAZÂDE REFET BEYLE
MEKTUPLAŞMASI**

O. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

T. T. K. Üyesi

Belleten'in bundan evvelki 55. sayısında Viyana Büyük Elçisi Sâdullah Paşa'nın kısa terceme-ihaliyle intiharına dair vesikaları neşretmiştim ; o vesikalarla beraber merhumun bazı devlet ricaliyle olan mükâtebeleri de hazırlanmış ise de mecmuada fazla yer işgal edeceği için o mektupları bu nüshaya koymağı münasip gördüm.

Sâdullah Paşa'nın mektuplaştığı zatlardan birisi, Abdülhamid'in saltanatının ilk on senesi içinde devletin iç ve dış siyasi hayatında iyi görüşü, dürüst karakteri ve otoritesi ile tanınmış olan esbak sadr-ı âzamlardan Safvet Paşa merhumdur. Son iki günlük tayini hariç olarak beş defa hariciye nazırı olmuş ve dördüncü defaki hariciye nazırlığı zamanında buna ilâveten sadr-ı âzam tayin edilmiş (1878 Haziran) ve beş buçuk ay sonra azlolunarak Paris elçiliğine gönderilmiştir.

Safvet Paşa ile Sâdullah Paşa arasındaki yakınlık daha *İstanbul*'da buldukları sırada başlamış ve Sâdullah Bey *Berlin*'de elçi iken mektuplaşma vasıtasıyla bu dostluk devam etmiştir. Hatta Osmanlı-Rus muharebesinin sonundaki mütarekeye ihtimal ki Safvet Paşa'nın istemesiyle Sâdullah Bey tayin olunmuştur. Safvet Paşa bu sırada Şûray-ı Devlet reisi ve Sâdullah Bey de Berlin elçisi bulunuyorlardı.

Safvet Paşa ile Sâdullah Paşa'nın mükâtebeleri, Safvet Paşa'nın 1883 de vefatına kadar devam etmiştir. Bu mektuplarda devletin iç ve dış siyasetine ve Safvet Paşa'nın Sakızlı Edhem Paşa'nın sadaretinde hariciyeden ne suretle ayrıldığına ve saireye dair vesikalar arasına konmuş olan mektuplarında enteresan malûmat olup mektupların bazı yerleri notlarla tavsiz edilmiştir.

Cevdet Paşa ile olan mükâtebesinde birisi, İstanbul'a gelmesine pâdişah nezdinde tavassut etmesi için gönderdiği bir mektub olup bunun suretini bundan evvelki nüshada neşrederek Sâdullah Paşa'nın kendi el yazısıyla olan bu mektubunun fotoğrafisini de koymuştum. Cevdet Paşa, tarihinin on ikinci cildini neşrettikten sonra bunun bir nüshasını Sâdullah Paşa'ya göndermiştir ; Sâdullah Paşa bu cildi okuduktan sonra Vak'a-i hayriyenin yazılmasıyla yeni devrin küşad olunmasının da bu cilde ilâvesinin muvafık olacağını Cevdet Paşa'ya yazmış olduğundan o da yazılması arzu edilen kısmın niçin yazılmadığının sebebini beyan ettikten sonra bazı mühim malûmat ilâvesiyle Sâdullah Paşa'ya cevap vermektedir.

Sâdullah Paşa yaşca büyük olmaları sebebiyle gerek Safvet ve gerek Cevdet paşalarla olan muhaberesinde bunlara karşı tekel-lüflü idare-i kelâm etmiş olup fakat Safvet paşanın oğlu olan Refet Bey'le teklifsizce devamlı mektuplaşmaları olmuştur. Refet Bey 1846 senesinde doğmuş, Bab-ı âli tercüme odasından yetişmiş, Paris ve Viyana elçiliklerinde ataşelik ve baş kâtiplik etmiş, hariciye mektupçuluğunda bulunmuş ve bu vazifede iken aleyhinde verilen bir jurnal üzerine¹ bu memuriyetten azledildiği gibi babası Safvet Paşa da hariciye nazırlığından nafia nazırlığına naklolunmuş fakat sekiz ay sonra Refet Bey yine hariciye mektupçuluğuna iade edilmiştir. Refet Bey, babasının vefatından dört buçuk sene sonra (5 nisan 1888) vefat etmiştir². Değerli bir zat olup fransızca'yı ana dili gibi bilir ve yazarmış. Genç olarak kırk iki yaşında vefat etmiştir.

Mektup suretleri

Mektuplar tarih sırasıyla konmuştur ; bunlardan elimizdeki en eski tarihli Refet Bey'in kendi yazısıyla olan mektubu olup 1877 Osmanlı-Rus muharebesine tesadüf etmektedir. Bu mektup Rusların Tuna'yı ve Balkanları aşmaları üzerine husule gelen buhranı ve bu husustaki siyasi ahvali ihtiva etmesi itibariyle dikkate şayandır.

¹ Refet Bey aleyhinde verilen jurnal ile bunun sebepleri hakkında gerek Safvet Paşa'nın ve gerek Refet Bey'in, Sâdullah Paşa'ya göndermiş oldukları aşağıdaki mektuplarında malûmat vardır.

² *Sicill-i Memurin-i Dahiliye c. 4 s. 220.*

I

Refet Beyin 18 Temmuz 1877 tarihli mektubu

Mâruz-ı bendeleridir ki,

Fî 6 Temmuz 93 tarihli (18 Temmuz 1877) emirnameleri vâsıl-ı dest-i tekrim oldu ; geçenlerde cevaben takdim etmiş olduğum arızanın henüz vâsıl olmamış olduğuna taaccüp ettim ; *gözden irak olan gönülden de irak olur sırrına mı mazhar olduk* buyurulmuş ? Acaba bunun hatıra gelmek ihtimali var mıdır ? Beynimizde olan ülfet derece-i uhuvveti kat ender kat geçmiş olduğundan itikad-ı âcizâ-nemce her şeye hâlel gelebilir lâkin buna gelmek ihtimali yoktur ; her ne ise bundan uzun uzadıya bahsetmek bile caiz değildir.

Gelelim vukuât-ı fevkaladeye : *evvelâ* tabii yapılmış olan Tuna ve Balkan gibi iki istihkâm-ı cesimi Rusyalıların kemal-i sühuletle tecavüz etmeleri ve *Žagre-i atik* ve *cedid*'e kadar gelmeleri ve bunun üzerine serasker ile serdarın azli³ ve *Karadağ* cihetinde bulunan Süleyman Paşa'nın⁴ kırk beş tabur ile Edirne'ye îzamu ve Mehmed Ali Paşanın umum Tuna kumandanı nasb ve tayini⁵ ve serasker-i sâbık ile serdarın divan-ı harpte muhakemeleri ve Rusyalıların bu

³ Bu tarihte serasker (Harbiye nazırı—Savunma bakanı) Müşir Redif Paşa olup serdar da Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa idi. Bunlardan Mehmed Redif Paşa, *Bursa*'lıdır. Rus harbine takaddüm eden günlerde Rumeli'deki hudut ahvaline dair vükelâ meclisinde vermiş olduğu izahat ile serasker bulunduğu halde Osmanlı-Rus hududu hakkında malûmatı olmadığını göstermiş ve Cevdet Paşa'nın itirazı ve verdiği izahat üzerine Avrupa kıtasında Osmanlı-Rus hududu arasında Romanya devletinin bulunduğunu anlayabilmiştir. Hatta Cevdet Paşa merhum bunun hatasını tashih ettiği sırada "daire-i askeriyenin bu mertebe cehaletine nazarın bu muharebenin müntic-i hayır olmayacağına istidlâl edildi ; bunlar sanki hep mekteb-i harbiyeden çıkmış takımdır, evvel beevvel bilinmesi lâzım gelen hudut devletini bilmiyorlar,, demektedir. Abdülkerim Nadir Paşa, şimdi Bulgaristandaki Filibeye tâbi *Çırpan* kazasındandır. Onaltı yaşında askere girmiş, yedi sene *Viyana*'da tahsil etmiş, 1848'de müşir olmuş ve 1877 Osmanlı-Rus harbinde serdarlıkla Rumelideki kuvvetlere başkumandan olmuş ve Rusların *Tuna*'yı aşmaları üzerine azlolunarak Redif Paşa ile beraber divan-ı harbe verildikten sonra her ikisi de *Rodos*'ta ikamete memur edilmişlerdir. Bunlardan Abdülkerim Paşa 1886'da seksen sekiz yaşında ve Redif Paşa da 1907'de vefat etmişlerdir.

⁴ Süleyman Paşa, Balkan umum kumandanı olmadan evvel *Hersek* kumandanı idi.

⁵ Mehmed Ali Paşa da *Tuna* umum kumandanı olmadan evvel *Yenişehir* fırkası kumandanı idi.

tecavüzleri *İstanbul* halkına dehşet vererek Rum ve Ermeni familyalarının *Loyid* vaporlariyle birer tarafa hicret etmeleri *sâniye* esbabı bizce meçhul olduğu gibi halkca dahi el'an bilinemeyip suret-i zahirede göya Rusyalıların ehl-i islam hakkında icra etmekte oldukları harekât-ı vahşiyâne lâikiyle Avrupa'ya bildirilemiyor itikadiyle hariciye nezaret-i celilesinin tebeddül edişi⁶ ve iki gün sonra dahi bendenizin infisalim⁷ ve peder paşanın nafia nezaretinden istifası kabul olunmaması üzerine mabeyn-i hümayuna giderek şifahen dahi arz-ı maziret eylemesi *sâlisen* Arifî Paşa'nın⁸ nezarete memuriyetinin on ikinci günü mesalihin ağırlığı cihetiyle altından çıkamıyacağından bahis ile nezaretin bir yed-i iktidara tefviz ve ihalesini rica etmesi üzerine Server Paşa'nın memuriyeti, Rusyalıların harekât-ı gaddarânesi ehl-i islamı hıristiyanlar aleyhine tahrik eder de bundan bir fenalık tevellüd edecek olursa bunun mesuliyeti kâmilen Rusya devletine aittir mealinde burada bulunan süferây-ı ecnebiyeye Arifî Paşa'nın tahrirat-ı umumiyesi ve mabeyn-i hümayun feriki Said Paşa'nın⁹ memuren İngiltere sefaretine gidip bunu şifahen dahi beyan ve ifade etmesi üzerine Mösyö Layard'ın "eğer siz bunu men'e muktedir değil iseniz biz icabına bakarız,, yollu cevap vermesi ve sefirin bu tebligatı, derhal Lord Derbi'ye (İngiltere Hariciye nazırı) bâ-telgraf iş'arı ve Lord-ı müşarünileyhin dahi işbu telgrafnameyi aynıyle Rusya devletine tebliğ ile beraber meali kitaba derc eylemesi ve bunun vehameti anlaşılaraq matbuat idaresi tarafından gazeteler vasıtasıyla resmen tekzip ettirilerek Lord Derbi ile Mösyö Layard'ın bir mevki-i müşkilde bırakılması. İşte şu on beş günlük vukuatı emsaline

⁶ Bu sırada hariciye nazırı mektup sahibinin babası Safvet Paşa idi ; Hariciyeden alınarak nafia nazırlığına nakledilmiş ise de istifa eylemiştir.

⁷ Refet Bey babasının hariciye nazırlığı zamanında hariciye mektupcusu idi. Ruslara casusluk ediyor diye aleyhinde pâdişah'a jurnal verilmişti.

⁸ Safvet Paşa hariciye nazırlığından nafia nazırlığına naklolunup istifa etmiş ve yerine 7 Receb 1294'de ikinci defa Arifî Paşa gelmiş ve on iki gün sonra onun da istifası üzerine 20 Receb 94 de Server Paşa hariciye nazırı olmuştur ki mektuptaki kayıd bu tebeddül dolayısıyledir.

⁹ Bu Said Paşa, İngiliz Said Paşa diye maruf olup babası tarafından aslen Eğinlidir. Fethi Paşazade Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın eniştesi olup mabeyn ferik ve müşirliğinde ve daha sonra valiliklerde bulunmuş ve son hizmeti selamlık resm-i âlisine memur olup 1313 Şaban'da (1896 M.) vefat ederek Sultan Mahmud türbesine defnedilmiştir. Riyaziye ve tabiiye ilimlerinde mahir olup zamanı vukuatını aydınlatan pek mühim bir hatırat kaleme almıştır.

nisbeten vehle-i ûlâda bir şey değil gibi görünür ise de vakit ve hâlin nezaket ve ehemmiyeti münasibetiyle vukuât-ı fevkaladeden addolunmağa şayandır zannındayım.

Bâlada arz u iş'ar olunan mevad üzerine merak edeceğinizi bildiğimden mümkün mertebe tafsilât vermeğe lüzum görülmüştür. Düşmanımızın Balkanları geçmeleri üzerine bahriye nazırı Rauf Paşa derhal oraya gönderilmiş idi¹⁰ Müşarünileyh esbâb-ı müdafaayı pek noksan bulmuş, hele Süleyman Paşa vaktiyle yetişerek düşmanı bir kaç yerde bozmuş ve Osman Paşa dahi *Pilevne*'de bir büyük muzafferiyete nail olmuş olduğundan burada ezhan gereği gibi teskin olundu.

Muahharen Rauf Paşa hilâf-ı kaide bir hareket ederek bir iki bin zayıat verdikten sonra bozulması üzerine bundan bir kaç gün evvel *Dersaadet*'e celbolunmuş ve daire-i bahriyeye el'an devam etmemekte bulunmuştur. *Hain boğazı*'nı, düşman zabtettiği vakit crada bin beşyüz başıbozuktan başka kimse yok imiş. Rusyalılar tarafından altı top atılır atılmaz cümlesi birden dağılıp doğru *Şagre-i cedid*'e gidip memleketi yağma etmişler. Asakir-i muaveneden görülen zarar düşman tarafından görülen gibidir ; işte bu mühim noktaların böyle hâli bırakılmasını seraskerin sû-i idaresinden ve serdarın betaetinden ileri gelmiş olduğundan bunlar divan-ı harpte muhakeme olunmak üzere azledilerek *Dersaadet*'e celbolunmuş ise de serasker hasta olduğundan muhakemelerine daha mübaşeret olunmamıştır. Umum ahali bunların aleyhindedir ; bir takım mazlum halkın da ol suretle telefine sebep oldular.

Serasker Paşa (Redif Paşa) meclis-i vükelâda bir kaç defa biz Rusya'ya tecavüzî harp edelim demiş olduğu işitilmiş idi ; halbuki bunlar yalnız lakırdı imiş ; esbâb-ı tedafüiyeyi bile lâyikiyle tedarik edememiş olduğumuz sonradan anlaşıldı. Harp taraftarı bulunanların cümlesi şimdi hayır biz harp istemedik, şunu demedik bunu demedik deyu yekdiğerini aldatmağa çabalamaktadırlar. İşte vükelây-ı devletin ne dereceye kadar müttelik oldukları bundan istidlâl olunur.

¹⁰ Abdi Paşazade Müşir Çerkes Rauf Paşa, hassa ordusu kumandanı diye maruftur. Müteaddit vali ve kumandanlıklarda, bahriye nezaretinde, Rus harbinde Balkan ve *Şibka* kumandanlıklarında, seraskerlikte ve tophane nazırlığında ve en son yirmi yedi sene hassa ordusu müşirliğinde bulunmuştur. 1325 H./1908 M. de vefat etmiştir.

Bizans tarihini okuduğumuz vakit bunlar ne hamiyetsiz adamlarmış ; memleket ellerinden gidiyor, bunlar menfaat-i şahsiyeleriyle uğraşıyorlar dediğimiz şeyleri bugünkü gün reye'l-ayn müşahede etmekteyiz. Elhâsıl vatanın tehlikede bulunduğunu hisseder vükelâ görmediğimi maatteessüf arzederim ; hemen Cenâb-ı Hak encamını hayır eylesin.

Peder Paşa'nın hariciyeden infikâklerine gelince ; buradan teşrif-i âlinizden on beş, yirmi gün sonra Rusyalıların icra etmekte oldukları mezalim ve teaddiyat gûya lâyikiyle Avrupa'ya bildirilemiyor diyerek şöyle yapılmalı böyle söylenmeli gibi malumunuz olan puslalar yani küçük tezkireler sık sık gelmeğe başlaması üzerine paşa dahi umur-ı nezaretin bu kadar müdahaleye tahammülü olmadığını anlayarak hak-i pâ-yi şâhânedan doğrudan doğruya tahriren afvini rica ve istirham etmiş ise de kabul buyrulmayıp ertesi günü saraya davet olunmuş ve kemafissâbık iltifat-ı seniyye-i hazret-i pâdişahiye mazhar olarak avdet edip işe mübaşeret eylemiş idi ; on beş gün sonra bu tebeddül vuku buldu ; bu arada sadr-ı âzamın (Sakızlı Edhem Paşa) muavenetiyle ¹¹ ne oldu ise olmuş nafia nezaretinden de maziret-i vücudiyesinden bahis ile biraz müddet istirahat etmek üzere afvini rica etmiş ise de kabul olunmadığına dair iki gün sonra gelen tezkire-i samiye üzerine doğru mabeyn-i hümâyuna gidip şifâhen dahi istifa etmiş olması cihetiyle daha büyük bir yere tahvil-i memuriyetleri tebliğ olnmuş ise de *bu sadr-ı âzam, makam-ı sadarete bulundukca kendisinin memuriyet kabul etmek ihtimali olmadığını* suret-i kat'iyede beyan ve ifade etmiş ve eğer behemehal hizmette bulunması emrolunuyor ise meclis-i vükelâda bulunmamak şartıyla meclis-i âyan riyaseti ve yahut iane komisyonlarının birinin riyaseti olacak olursa kabul edeceğini ilâve eylemiş idi¹². İşte on beş gündür istifasının kabul olunup olunmadığına dair hâlâ bir haber-i resmî zuhur etmedi ; evrak-ı resmiye geldiği yoktur ; nâdiren gelecek olursa iade ediyor. Peder Paşa'nın bu derece ısrarına tesadüf etmemiş idim ; lâkin ne

¹¹ Safvet Paşa'nın, Sâdullah Bey'e göndermiş olduğu 28 Temmuz 93 tarihli (9 Ağustos 1877) mektupta da bu hususta malûmat vardır.

¹² Safvet Paşa her ne kadar Edhem Paşa sadr-ı âzam bulunduğu müddetce kabinede bir vazife kabul etmeyeceğini ileri sürmüştü ise de devletin buhranlı zamanında onun vekiller (bakanlar) heyetinden uzakta kalmasını istemeyen II. Abdülhamid kendisini bir aya varmadan Adliye nazırlığına tayin etmiştir (1294 Şaban/1877 Ağustos)

yapacak olsa hakkı var ; hususiyle bendenizin azlime pek ziyade canı sıkıldı¹⁸. Eğer sair memurun gibi azledilmiş olaydım zararı yoktu, umur-ı tabiiyyeden addolunurdu ; lâkin yine sadr-ı âzamın fesadı olarak güya bendenizin Rusya sefaretıyla münasibetim varmış ve Mösyö (اوس) Ono ile mükâtebe edermişim deyu bir iftira etmeleri ve buna doğrudan doğruya cesaret edemeyip Mösyö Conston namında bir ecnebi vasıtasıyla söyletmeleri hakikaten istigrab olunacak halât-tandır. Şu, acaba dünyada başka birinin hatırına gelebilir miydi. Hakikat-i hal yakın vakitte meydana çıkacaktır. Mabeyn-i hümayundan Conston'un ismini verdikleri gibi kendisini sevk edenin dahi kim olduğunu söyleyeceklerini peder paşaya vadetmişler. Peder bu işin kendisine bırakılmasını bir kaç defa söylediye de bendeniz sabredemediğimden mahud Conston'a bir mektup yazıp anda böyle bir şey söylemek için elbette elinde bir sened-i kavi olmak lâzım geldiğini veyahut kendisinin *bonne foi* (hüsn-i niyetinden, safiyetinden) istifade ettiklerini beyan ile beraber serian mektubumuza cevap vermesini iltimas ettim. Bakalım ne cevap gelir.

Artık böyle bir sadrın anasına, babasına dinine imanına söğülmez mi ? ve böyle bir nazik zamanda böyle bir pezevenğin makam-ı sadarete bulunmasına fatalite (şeamet) denilmez mi ? Buralarını sizin vicdanınıza havale ederim ; tasdik buyurmanızı arzu etmem. Zira tahriren böyle şeyleri yazmağa...

(Mektup buradan üçüncü kâğıda geçiyor ise de o kâğıt zâyi olmuştur)

II

Refet Bey'in 1877 Kasım tarihli diğer bir mektubu

Birader-i Mealî perverim efendim hazretleri,

22 Teşrin evvel sene 93 (3 Kasım 1877) tarihli emirnameleri reside-i dest-i tâzim oldu. Bundan evvel nail olduğum iltifatnamelerinin cevapsız kaldığına ve her hafta postasıyla arize takdim edemediğime ne derecelerde müteessif olduğumu tarif edemem ; buna da mahud avantürye İngilizin burada bulunuşu sebab-i müstakil oldu.

¹⁸ Hariciye nazırı Safvet Paşa'nın oğlu hariciye mektupçusu Refet Bey'in Ruslara casusluk ediyor diye aleyhinde verilen jurnal üzerine Ruslarla Türklerle karşı yaptıkları vahşiyane hareket Avrupa'ya bildirilemiyor bahanesiyle Safvet Paşa'nın nakli üzerine kaime komisyonu reisi bulunduğu sırada Ahmed Arifi Paşa ikinci defa hariciye nazırlığına getirilmişti (14 Temmuz 1877).

Resm-i âlinizden pek memnun oldum; teşekkür ederim; mukabele edemeyeceğime müteessifim ; zira henüz sakal ile resim çıkartmağa muvaffak olamadım. Lehülhamd vücudca buradan pek çok farklı gördüm. Binaenaleyh kalıbın dahi mertebe-i zaafi şeyhuhatte olmaması lâzım gelir. Eğer bu zamanda *İstanbul*'da bulunmuş olsa idiniz Avrupa'da bulunmaklığın faidesini ol vakit anlardınız. Gavail-i hariciye ile uğraşılmakta iken bir de gavail-i dahiliye ile uğraşılıyor. İştirilidiğine göre, bâzı partiler peyda olmuş ; ara sıra vükelâ aleyhine îlanlar neşrolunuyor ; geçenlerde Münif Efendi'nin ¹⁴ Rusyalu olduğuna ve muahharen dahi Damad Mahmud Paşa hazretlerini kim katlederse şer'an gazi olacağına dair sokaklara yaftalar yapışturulmuş ¹⁵; bu da hal-i âsayaştan istifade etmek ihtimali olmayan bir takım fesedenin karışıklık çıkararak külâh kapmak sevdasına düşmüş olmalarından ileri geliyor.

Suavi Efendi'nin harekâtı âdeta iskandal derecesine gelmiş iken hükümet kendisine bir şey yapamıyarak aczini îtiraf ediyor, bunu görerek o makulelere cesaret geliyor ; hemen cenâb-ı hak millet-i islâmiyeyi öyle bir fenalıktan muhafaza buyursun.

Ordularımız şimdiye kadar âleme hayret verecek bir halde bulunmakta iken kumandanların birbirini müteakip tebeddül edişi ve rivayete nazaran bâb-ı seraskeride teşekkür etmiş olan bazı vükelâ ve ümerây-ı askeriyeden mürekkep meclis-i harp tarafından harekât-ı askeriyeye müdahale olunuşu muahharen gerek *Anadolu* ve gerek *Rumeli* cihetlerinde vuku bulan bozgunluğa sebep olmuş gibi sözlerin deveranı ahalinin bir dereceye kadar meyusiyetini mûcib oluyor. Hal fena ; ne olacağımız malum değil ; herkes hayrette. Avrupanın tavır ve hareketinden bir şey anlaşılmadığı gibi nezdinde sefir buldurdüğümüz devletin ittihaz edeceği politika hiç malum değil ; Sırbistan'ın ne yolda hareket edeceği anlaşılamiyor ; Yunan devletine gelince her ne kadar bir az vakitten beru *gran ide* denilen daiye-i fasideden geçmiş olduğunu iddia etmekte ise de bu fikr-i fasıd umû-

¹⁴ Münif Efendi ; maarif nazırlığında ve *Tahrân* elçiliğinde bulunmuş olan âlim vezirlerden olup *Gazi antep*'li Mehmed Tahir Münif Paşa'dır. 1910'da vefat eden Münif Paşa bizde *Mecmua-i Fünun* ismiyle ilk ilmî mecmuayı neşretmiştir.

¹⁵ İkinci Abdülhamid'in eniştesi olup 1881'de Abdülaziz'in şahadetine sebep olduğu iddiasıyla *Taif*'e gönderilerek Midhat Paşa ile beraber orada boğdurulan Fethi Paşazade Damad Mahmud Celâleddin Paşa'dır.

men ezhân-ı millette baki ve müstakar olup hususa bu defa vuku bulan teşebbüsâtı ve bir gûna sebep-i mücbir ve hakikî olmadığı halde tezyid-i kuvve-i askeriyece görülen tedarikât kendilerinin ne efkâr ve niyatta bulduklarını isbat ediyor ; eğer bu taraftan bir şey vuku bulacak olursa devlet, bu kadar husema ile nasıl başa çıkacak ? Umur-ı maliyemiz malûm ; ihtiyacımız da meydanda ; kimsede ianeye kudret kalmadı ; lira, kâğıt ile (kaime ile) ikiyüz elli kuruşu tecavüz etti ; ekmek dört buçuk kuruşa çıktı ; nedir bu devletin başına gelen felâket ; Allah encamını hayır eyliye. Esat Beyefendinin *Viyana* sefaretine memuriyetlerinden sonra ¹⁶ Esat Beyin azline ¹⁷ teşebbüs olunmamasını bir kaç defa kendisine söylemiş idim, ne çare ki muvaffak olamadım ; buraya avdetinde inşallah bir suretle mesruriyetine gayret olunacağında şüphe yoktur.

Gelelim bizim mahut meseleye :

Bundan bir buçuk ay kadar mukaddem avantürye İngiliz buraya gelmiş idi ; kendisiyle bir kaç defa mektuplaştıktan sonra şifahen bazı şeyler ifade etmek üzere bir mülâkat istemesi üzerine taraf-ı âcizanemden derhal muvafakat olunarak bir mahal tayin ve tahsis olunmuş olduğu halde yevm-i mezkûrda gelmeyip ve andan sonra ikinci defa olarak verilen randevüde dahi bulunmayıp nihayet üçüncü randevüde kendisiyle görüşülmüştür. Merkum evvel-i emirde zât-ı şâhâneye öyle bir lakırdı söylemediğini beyan ile beraber şöylece ifade-i hal eylemiştir :

“Hâk-i pâ-y-ı şâhâneye müsül şerefine nâil olduğum sırada gayet mahremâne olarak kendilerine bir şey arz olunması üzerine hariciye nazırına ifade eylemekliğimi emir ve irade buyurmuşlar idi. Bendeniz de sükut ile mukabele eylediğimden bunu sebebinin sual buyurmaları üzerine hariciye nezaretinde bir takım ermeniler ve rumlar olduğunu ve hususiyile nazır paşanın mahdumu Refet Bey’in Rusya sefaretine münasebeti olan Mösyö Bordiyano ve sarraf Maksud zade’ler gibi mukarripleri bulunduğu cihetle söylemek istemediğimi anlattım ; yoksa sizin gibi gayet namuslu bir familyaya mensup bir

¹⁶ Esat Bey *Roma* sefiri olup 1294 ramazanında fevkalade elçi unvaniyle ve bâlâ rütbesiyle *Viyana* elçiliğine tayin edilmiştir.

¹⁷ Bu Esat Bey ise, Sâdullah Paşanın yeğeni olan Esat Beydir. Daha sonra ikinci def’a *Roma* sefaretini ikinci kâtipliğine gönderilmiştir.

zat hakkında öyle bir şey söylemeyeceğim derkârdır,, yolunda bir takım hezeyan söylemiş ve bendeniz dahi cevapta :

“Gerek Mösyö Bordi yano’yu ve gerek Maksudzadeler’i yirmi seneden beri tanır ve cümlesini de namuslu adam bilirim ; bunlar memurin-i devlet-i aliyyenin hemen kâffesiyle olan münasebatı sayesinde istihsal-i havadis emrinde ol kadar vasıtaları var ki bana müracaat şöyle dursun belki ben kendilerinden havadise muntazır olurum ; her halde bunları tebea-i sâdika-i devlet-i aliyyeden bilirim ; hele Mösyö Bordi yano Devlet-i âliyyeye sadakatini gazetesiyile isbat etmiştir. Binaen alâ zalik böyle bir takım esassız şeyler ile beni ithama nasıl cesaret ettiniz ?, demekliğim üzerine şaşırarak bir alay safsatadan sonra zat-ı şâhane ile mülâkatında bundan başka bir şey söylemediğini tahriren taraf-ı âcizâneme iş’ar edeceğini vaid ile mülâkata hitam vermiş ve ertesi günü dahi buradan savuşmuştur. Bunun üzerine vadetmiş olduğu mektubu göndermediğinden dolayı beyan-ı teessüfü havi bir mektup yazılmış ise de el’an cevabı alınmamıştır ; kâffe-i evrak hazır olup Londra’da merkurum avantürüye aleyhine ikame-i dava olunmak üzere iken mabeyin-i hümayun cânibinden buna bidayetten beru ehemmiyet verilmediği ve hakkı âcizide vuku bulan muameleden dolayı beyan-ı teessüfle beraber kariben mazhar-ı iltifat olacağım cihetle bundan dolayı nâm-ı şâhane nin mehakimde ve gazetelerde neşr ve ilân olunmaması tavsiye ve ihtar olunduğuna mebni şimdilik iş bu merkezde kaldığı arz ve beyan olunur. Töhmeti-i istikametle mahkumiyet-i ebediyyeye giriftar olmuş olan bir familya azasından biri hakkında böyle bir avantürüyenin bazı ilkaat üzerine söylediği hezeyanın nazar-ı itibare alınmasına hakikaten teessüf etmemek elden gelmez.

Peder Paşanın mevkii nezd-i şâhânedede evvelki gibidir ; hakkında îtimad ve emniyet berkemaldir. Cevdet Paşa ziyadesiyle lisana geldiğinden dahiliye nezaretinden infisal ederek Evkaf nazırı oldu¹⁸; yazacak pek çok şey var idiye de vaktin adem-i müsaadesi cihetiyle bu kadarla iktifaya mecbur oldum, zira işbu arızamı bugünkü postaya yetiştirmek arzusundayım ; Âsaf Bey-efendinin¹⁹ gözlerinden öperim

¹⁸ Sicill-i Osmanî’de Cevdet Paşa’nın dahiliyeden evkaf nazırlığına nakline ait kayıt yoktur. 3 zilkade 1294’de yani 1877 Kasım’da dahiliyeden, evkafa naklo lunmuş ve 1295 saferinde de (1878 şubat) Suriye valiliğine gönderilmiştir.

¹⁹ Âsaf Bey, Sâdullah Paşa’nın büyük oğludur.

resmini gördükçe kendisini on seneden beridir orada imiş zannediyorum ; Turhan Bey geldi²⁰ görüştük ; lâkin uzun uzadıya lakırdı edemedik. Baki emr ü ferman efendimiz hazretlerindedir.

Fi 3 Teşrin-i sani 293 Refet

III

Refet Bey'in 6 Nisan 1294 (18 Nisan 1878) tarihli başka bir mektubu

Birader-i Vâlâ-şânım Efendim Hazretleri

Bundan bir kaç gün evvel *Viyana*'ya ve muahharen dahi *Berlin* şehrine muvasalat buyrulmuş olduğu vârid olan telgrafnâmelerinden anlaşılmıştır. *Dersaadet*'ten müfarekat buyrulalı yirmi günden ziyade olduğundan şu hale nazaran *İtalya*'nın bazı mahalleri görülmüş olmalıdır ; eğer Avrupa'da görülecek bir yer varsa o da hakikaten *İtalya*'dır ; inşaallah Cenâb-ı hak bendenize de oralarını bir uzun müddet görmek müyesser buyursun.

Kâmil Paşa'nın bazı esbattan dolayı oraya gönderilmesinden sarf-ı nazar olunarak yerine Paris sefiri Arifi Paşa hazretleri memur edildi ; bu hizmetin sonradan size tevdi olunmadığına teessüf olundu, harcirah da çıkmış olurdu. *Viyana*'da Esat Bey ile görüşüldü mü ? Ne âlemde? Bir kaç haftadanberi gayet kısa bir mektubunu alıyorum ; hiç ahvalden bahsetmiyor, daima meşguliyetinin ziyade olduğunu anlatmak istiyor. Mesmûat-ı âcizâneme nazaran burada kendisinin eskiden ahbabı olan doktor Fabriçin'in kızını validesiyle beraber oraya celbetmiş ; eğer sahih ise gıpta olunur. Mir-i müşarünileyh işini bilenlerdendir ; bizler gibi değildir ; bir taraftan vücudundan şikâyet ediyor, diğer taraftan böyle şeylerden kendini alamaz. Aceba yedi bin beşyüz lira kredi hatırınıza gelip de kendisinden sual olundu mu ? Bendeniz yazacak idim sonra sarf-ı nazar ettim.

Himem-i seniyyenizle sizin ateşe İhsan Bey'in maaşı bu aydan itibaren kat'olundu; yerine birinin gönderilmesi tasavvur olunur ise taraf-ı âlinize iş'ar ederim. Geçenlerde birader beyefendiyi görmüş idim²¹; bu çocuğun (ateşe İhsan Beyin) ne olacağını sual etmişler idi ; azlolunduğunu söyledim.

²⁰ Sonradan evkaf nazırı ve *Petersburg* sefiri olan Arnavut Turhan Paşa olup *Berlin* sefareti başkâtibi iken 1294 ramazan / 1877 eylülde *Roma* elçiliğine tayin edilmişti.

²¹ Sâdullah Paşanın biraderi Sait Bey idi.

İngiltere devletiyle Rusya devleti beyninde olan müşkilât ber-
taraf olmağa başladı gibi görünüyor ; doğrusu teessüf olunur ;
kongrenin içtımı kuvvetleniyor ; buna yine Avusturya'nın kahbeliği
(sebeup) oldu demektir ; General İgnatıyef'in *Viyana*'ya gelip
gıtmesi Kont Andraşı (Avusturya başvekili)nin bütün bütüne
lisanını değıştirdi ; Avrupa ne yapacağını şaşırđı zannederim ; İngil-
tere bile ittihaz edeceği mesleęi bilmiyor gibi görünüyor ; bakalım
encamı ne olur ? Bugün tam yirmi beş gündür hâlâ tesviye olunduğu
tebşir olunan işten bir eser zuhur etmedi ; aman acaba bu yolda mı
tesviye olundu idi ? Zat-ı âlinizi gelip görmek ve Paris sergisine gitmek
buna mütevakıftır (ve daha sair şeyler).

Herif muahharen aldığı ruhsat üzerine peksimed dahi götür-
meğe başladı zannederim ; zira zabtiyeden hâlâ, sonra yazılan tezke-
reye cevap gelmedi, tacil olunmasını rica ederim. Burada yine te-
beddülât lakırdıları ziyadesiyle söylenmeğe başladı ve günden güne
kuvvet buluyor, bakalım netice ne olacak ?

Bu kadar tasdi kifayet eder ; gelecek hafta daha mufassal bir
arıza takdim ederim ; baki ferman efendimizindir. 6 Nisan sene 294

Refet.

Mahdum beyefendinin gözlerinden öperim. Geçen hafta da bir
mektup yazdım ; vakıa daha cevabı gelecek kadar vakit olmadı.
Tebeddülât olacağını bâlâda yazmıştım ; kokusu çıktı. Başvekâlet
dün peder paşaya teklif olundu ; kendisi bazı şeraitle kabul edeceğini
beyan ve ifade etmesi üzerine öyle kaldı ; bakalım neticesi ne olur ;
daha kimseye bir şey açmamanızı rica ederim ²².

IV

Refet Beyin 1295 Rebiülâhir (28 Nisan 1878) tarihli mektubu

Birader-i Vâlâ-şânım Efendim Hazretleri

Bu posta ile de iltifatnamenize nail olamadım. Es a t beyefendiden²³
bu hafta aldığım bir mektupta *Viyana*'da iki gün ikamet olunmuş.

²² Bu sırada Başvekâlette Ahmed Vefik Paşa bulunuyordu ; Said Paşa'nın sürgün edilmesi üzerine istifa etmiş ve sadaret makamı Safvet Paşaya teklif edilmiş ise de bazı şartlarla kabul edeceğini söylemiş olduğundan başvekâlet Sadık Paşa'ya verilmiştir.

²³ Daha sonraları vezirlikle Paris Büyük elçisi olan ve 1312 H./1895'de vefat eden İzmirli Esad Mahmud Paşa.

Buranın ahvaline dair sizden almış olduğum havadisler kendisini gereği gibi meyus etmiş ; demek olur ki mîr-i müşarüneyh şimdide kadar *İstanbul*'un ahvaline muttali değil imiş. *Venedik*'e uğramışsınız ; orası hakikaten görülecek bir yerdir ; bu defaki seyahate dair bazı mertebe tafsilât ihsan buyurulursa ziyadesiyle memnun olurum.

Geçen hafta îma etmiş olduğum tebeddülât vuku buldu, Ahmed Vefik Paşa istifasında ısrar etti ; sebebi de Said Paşa'nın teb'idi idi. Peder paşaya teklif olunduğu vakit kendisi de bunu ve daha başka şeraitle kabul edeceğini beyan ve ifade etmesi üzerine iş, bir, iki gün sürüncemede kaldıktan sonra Sadık Paşa'ya karar verilir ve heyet-i cedide-i vükelâ da şu yolda teşekkül eder :

Başvekâlet : Nafia nezareti inzimamiyle Sadık Paşa'ya ; seraskerlik : Beşinci ordu müşiri İzzet Paşa'ya²⁴ ; Bahriye nezareti : âyandan İbrahim Paşa'ya²⁵ ; Adliye nezareti : Şûray-ı Devlet azasından küçük damad Mahmud Paşa'ya²⁶ ; Şûray-ı devlet riya-seti : Bursa valisi Ali Paşa'ya²⁷ ; Maarif nezareti : Münif Efendi'ye Evkaf : Halim Efendi'ye²⁸ ; Amedî memuriyeti : Said Efendi'ye (Kabzımalzade)²⁹ . Rüsumat : Zühdü Efendi'ye³⁰. Hazine-i hassa Said Efendi'ye³¹ ; Ali Fuad Bey (Âli Paşazade) de Mabeyn başkitabetine ; Lebib Efendi, Süleyman ve Tefvik Beylerle

²⁴ İki def'a Dâr-ı şûra reisi ve iki def'a Beşinci ordu müşiri olan İzzet Mehmed Paşa bir ay kadar seraskerlik edip Ali Suavi vakası üzerine azledilmiştir. 1308 Receb/1891 Şubatta vefat etti.

²⁵ Moralı, Tersâne hizmetinden yetişmiş iki def'a bahriye nazırı olmuştur. Refet Bey'in mektubundaki ikinci nâzırlığıdır. Vefatı 1306 H. / 1889 M. dedir.

²⁶ Küçük Damad Mahmud Paşa, Damad Halil Rifat paşanın oğlu ve prens Sabahaddin beyin babası olup Asaf mahlasıyla şiirleri vardı. Zevcesi Seniha Sultandır.

²⁷ Ali Paşa, daha sonra Midhat Paşanın tevkifi üzerine Aydın valisi olan zattır.

²⁸ Halim Efendi, Evkaf nezareti müsteşarı iken bâlâ rütbesiyle nazırı tayin edilmiştir. 1302 H. / 1885'de vefat etti.

²⁹ Kabzımalzâde Said Efendi, Şûray-ı Devlet azasından iken Sadık Paşanın sadareti ile vaki tebeddülde âmedciliğe getirilip 1295 Cemaziyelâhır tarihinde (1878 Haziran) Safvet Paşanın sadareti zamanında ikinci defa dahiliye nazırı olmuştur.

³⁰ Sâbık maliye müsteşarı olup, maliye ve maarif nazırlıklarında bulunarak 1902'de vefat eden Zühdü Paşadır.

³¹ Hazine-i hassa meclis reisi Hafız Said Efendi. Maliyeden yetişmiştir ; daha sonra sadaret müsteşarı olmuş idi. Vefatı 1312 H. / 1894 M. dedir.

kurenadan Mehmed Bey ve mabeyn müşiri Said Paşa (İngiliz) da memuriyetlerinden afvolundular. Tophane Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya³² Şûrây-ı devlet ikinci kâtibi Süreyya Bey ile karantine başkâtibi Nuri Bey de mabeyn-i hümayuna kitabet hizmetiyle alındılar³³ Cenab-ı hak cümlesini muvaffak buyursun.

Gelelim ahval-i saireye yani politika âlemine : Mösyö Bismark'ın ittihaz edeceği politika anlaşılamıyordu ; şu birkaç günden beri gelen havadisler pek pasifiktir ; kongre içtima edecek gibi görünüyor ; eğer evvel-i emirde süferadan mürekkep akdolunacak konferansta ittifak hasıl olursa korktuğunuz şey yine başınıza gelecek zannederim. Rusyalılar *Edirne*'ye İngilizler de *Beşik*a'ya (Beşiğe limanı) çekiliyorlar ; lâkin daha bir alâmet yok. *Istanbul*'un sokakları Rusya zabiti ile dolu ; bunların *Edirne*'ye çekilmeleri çok iyi olacaktır. Grandük Petersburg'a avdet edeceğinden yerine General Tutleben tayin olunmuş. Baki her halde ferman efendimizindir.

25 Rebiulâhir 1295

Refet

Bu, üçüncü mektup olduğundan bunların cevabını almayınca başka yazmıyacağım. Avdet harc-ı rahınız için bir telgrafnâmenizi gördüm ; ne kadar verileceğini bilemiyor isem de olamaz cevabı verilecek zannediyorum. Bilmünasebe Esat Bey'e yazdım, size de yazayım, burada bulunan düvel-i ecnebiye sefirleri ara sıra şuna buna nişan iltimas ederler. Niçin bizim süferamız hiç olmaz ise senede bir defter vererek nezaret memurlarına nişan istemezler. Aman birader böyle şeylere dikkat buyurmanızı rica ederim ; hem bu gibi şeyler, sizin oraca olan ehemmiyetinizi gösterir ; binaenaleyh bize de egl ruj nişanının plakı uydurulursa fena olmaz.

V

Refet Beyin 14 Haziran 1294 (26 Haziran 1878) tarihli mektubu

Birader-i Vâlâ-şânım Efendim Hazretleri

24 Mayıs 94 (5 Haziran 1878) tarihli iltifatnamenizi aldım ; bir az serzeniş var ; vakıa son arızam oldukça sudan idi, bu da öyle

³² Tophane müşirliği, üzerinde bulunan Erkân-ı harbiye reisliğine ilâveten Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya verilmiştir.

³³ Süreyya ve Nuri Beyler daha sonraları mabeyn başkâtibi ve vezir olmuşlardır.

olacak diye korkuyorum ; yazacak çok şey var ama bir şey yok. Şimdi asıl havadis sizlerde. Devlet ve milletin saadet ve selameti elinizde demektir⁸⁴. Muvaffakiyetinizi daima Cenâb-ı haktan temenni etmekteyiz. İnşallah muvaffak olunur da devlet ve millete pek büyük hizmet etmiş olursunuz. Geçenki arızamda Sadık Paşa'nın murahas-ı evvel olacağını iş'ar etmiştim ; vakıa bir aralık öyle olacaktı, lâkin sonra iş değişti. Müşarünileyh hakkında emniyet ve îtimad matlup derecede olmadığından *İstanbul*'da bile ikameti nezd-i şâhâ-nede tecviz buyrulmadığından Cezair-i Bahr-i Sefit valiliği ile buradan defolundu⁸⁵. Said paşalar'ın da birinin *Bursa* ve diğerinin *Ankara*'ya memuriyetleri⁸⁶ şimdiye kadar mesmuunuz olmuştur.

Mahud Ali Suavi habisinin mazarratı bir dereceye kadar bunlara da dokundu ; Said Paşalar'ın bu suretle teb'idleriyle Mahmud Paşa'nın (Damad) seraskerlikten azli halkca ziyadesiyle hüsn-i tesiri oldu. Farz edelim ki bu adamlar bî cürm ü günâh bile olsunlar, madem ki nefret-i umumiyeyi her nasılsa kazanmışlardır, bu veçhile teb'idleri pek hayırlı oldu itikadındayım.

Peder Paşa muhlisiniz pek müşkül bir zamanda yalnız başına serkârda bulunuyor ; hemen Allah kendisini muvaffak buyursun⁸⁷ ; çünkü kulub-i sadıka duasına pek muhtacız.

Şimdi artık *Berlin* Avrupa'nın en enteresan yeridir⁸⁸. Rivayet olunduğuna göre her taraftan pek çok halk geliyormuş. Prens Kor-

⁸⁴ Berlin elçisi bulunan merhum Sâ d u l l a h P â ş a'nın Berlin sulh konferansına üçüncü murahhas tayin edilmesi dolayısıyla muvaffak olmasını temenni ediyor ; birinci murahhas nafia nazırı Aleksandr Kara Todori Paşa, ikinci murahhas Dâr-ı şûra azasından Müşir Mehmed Ali Paşa, üçüncüsü de Sâ d u l l a h Bey'di.

⁸⁵ Sadık Paşa Ali Suavi vakasını müteakip azlinden az sonra 1295 cema-ziyelâhır ve 1878 haziranında Cezair Bahrisefit (Ege Adaları) valiliğine tayin edilip *İstanbul*'dan çıkarılmıştır.

⁸⁶ Bu Said Paşalardan biri Şapur Çelebi Said Paşa olup 1295 cema-ziyelâhır / 1878 haziranında âyan reisi iken Ankara valiliğine tayin olunmuş ise de akabinde Bursaya nakledilmiştir ve diğeri Damad Mahmud Paşa'nın eniştesi mabeyn müşiri Eğinli İngiliz Said Paşa olup o da aynı tarihte Ankara valiliğine gönderilmiştir.

⁸⁷ Ali Suavi vakası ve Sadık Paşa'nın azli üzerine mektup sahibi Refet Bey'in babası Safvet Paşa başvekil olmuştur.

⁸⁸ Osmanlı-Rus muharebesi ve *Ayastafanos* muahedesinden sonra bu muahedeyi tadil için Berlin konferansının ictimai dolayısıyla

çakof'un³⁹ sûret-i sahîhada hasta olduğu yahut sûret-i sahîhada olduğunu inandırır gibi hasta halinde bulunduğu halde kongreye gitmesi Sixte Quint namındaki papanın, papalığa intihabını müteakip koltuk deyneklerini atıp dirilmesine benzer ; bakalım neticesi nasıl olur. Kongreden hasıl olacak netice herhalde *Ayastafanos muahedesi*'nden pek çok hayırlı olacağı tahmin olunuyor ise de araya Yunanlılarla Acemler de girdiklerinden en ziyade devlet ve millete dokunacak ciheti eğer bunların tevsi-i hudutları meselesine kalkışılmasıdır. Rusya'ya mağlup olduk, istediğini yapmağa mecburuz ; lâkin Acemlerle Yunanlılara mağlup olmadık ya ; bunlara müsaade etmek âdetâ memaliki taksim etmek demektir zannındayım. Avrupa'nın adaleti buna hiç bir veçhile razı olmaz.

Murahhas paşalarla maiyet memurları sefaret-i seniyyede mi oturuyorlar ; beş on gün ancak devam eder diyorlardı ; halbuki iki ayda da bitmiyecek gibi görünüyor. Yunan meselesi meydana çıkacak olursa bîçare Aleksandri Paşa (baş murahhas) müşkil mevkiye kalacaktır. Feridun Bey'den bir mektup aldım ; bunların cereyan eden şeylere (dair) malumatları yok gibi anladım ; baki irade ve ferman efendimizindir. 14 Haziran sene 294 Refet

* * *

MERHUM SAFVET PAŞA'NIN İÇ VE DIŞ SİYASET HAKKINDA SÂDULLAH PAŞA'YA GÖNDERMİŞ OLDUĞU BEŞ MÜHİM MEKTUBU

I

Safvet Paşanın Sâdullah Beye gönderdiği 28 Temmuz 1293
(9 Ağustos 1877) tarihli mektubu

Atufetlu Efendim Hazretleri,

Hakk-ı âcizanemde derkâr olan teveccühât-ı âliyye-i kerimaneleri iktizasınca bu kere nezaretten vuku-ı infisâl-i âcizanem nezd-i sâmiplerinde bâis-i teessür olmuş olduğu ve kariben yine bir memuriyetle kayrılmaklığım temenni buyurulmakta idüğü ifadesini şâmil 23 Temmuz 93 (4 Ağustos 1877) tarihiyle irsaline inayet buyurulan bir kıta lütufname-i mahsus-ı rahimâneleri pirâyê-bahş-ı enmile-i

³⁹ Berlin kongresinde Rus murahhası olup Türk düşmanı olmakla maruftur.

tekrim olarak meâl-i iltifat-iştimali rehin-i îkan-ı âcizi oldu. Min gayr-i haddin kırk sene müddet zarfında hizmet-i devlette bulunarak şimdiye kadar irtikâb ve irtişa ve dahilen ve haricen hiç bir taraftan intisab ve intima ile itham olunmamış olduğum halde bendezadeleri Refet Bey bendelerinin Rusya sefaretî baştercümanı Mösyo Ono ile mükâtebesi olduğu bazı garezkâran taraflarından tasnî olunarak sarây-ı hümâyuna kesb-i münasebet etmiş olan mahud İngilizli vasıtasıyla sem'-i şâhâneye ilka olunur ve buna evvel-i emirde inanılmayarak bir müddetcik hatırda bir nokta-i siyah olarak işgal-i zihin etmekte olduğu halde mevsuk addolunan zevattan birine açıldıkta öyle bir şâyia deveran etmekte olduğu cevabiyle mâraz-ı tasdikte görünülmesi def'-i iştibah ile mîr-i mûmaileyhin azline karar verilir ise de anın bu suretle tard ve def'ile çakerlerinin nezarete kalmaklığım uyamıyacağından evvel-i emirde çakerlerinin nafia nezaretine tahvil-i memuriyetime ve arası yirmi dört saat geçmeksizin mîr-i mûmaileyh bendelerinin azline irade-i seniyye sadır olur ; işte infisâl-ı âcizânem bendezadeleri hakkında vukubulan bir siyete mübteni olup halbuki değil rical-i memurinden birinin belki efrad ve âhâd-ı islâmîyeden bir hamalın bile irtikâp etmiyeceği bir cinayetin hizmet-i devlette ifnây-ı vücud etmiş olan bir zatın mahdumuna azv ü isnat edilmesi ve biçarenin bu suretle tefeyyüz ve taayyüşünün seddine gidilmesi hakikaten dünyada sayılı gaddarlıklar sırasında tutulmak lâzım gelip hakk-ı âcizânemde böyle bir şeyin vukuu dahi mukadder imiş denilerek ve adalet-i müselleme-i ilâhiyyeye iltica olunarak kesb-i teslimiyet olunmaktadır ; ve çünkü mîr-i mûmaileyh bendelerinin böyle bir töhmet altında yaşayabilmesi kabil olamayacağı cihetle bunun için davaya kıyam olunacak ise de bunu kale alanların huzur-ı mahkemede isbât-ı müddeâ etmeleri lâzım geleceğinden evvel-i emirde zikrolunan İngilizlüye bunu kangî şahs-ı laimin ilka ve ifade eylediği anlaşılmaq icab etmesiyle şimdi bunun tahkikiyle uğraşılmakta olduğu ve çünkü bendezadeleri hakkında taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneye ilka olunan böyle bir tezvirin asl u esası olmayıp mûmaileyhi sevmiyenler ve yahut çekemiyenler taraflarından ihtirâ olunmuş bir siyaset kabilinden olduğu beyaniyle izale-i iştibaha himmet makam-ı sadarete ait bir vazife-i zimmet iken bu kadar senelik hukuk ve ülfete ve alehusus sadarete memuriyetten beru kendisine gösterdiğim hulus ve istikamete asla riayet etmiyerek

ihtiyar-ı sükût ile makam-ı tasdikte bulunması ve azlime dair olan istizan tezkiresinde âcizlerinin lüzum-ı azlimi beyandan sonra hukuk-ı saltanat-ı seniyyeyi muhafazaya muktedir bir zatın vücuduna lüzum görüldüğü tabirini istimal etmiş bulunması cihetleriyle kendisine münkesir olmuş olduğum bir zatın meclisinde bulunmaklığım kabil olamayacağından⁴⁰ vücutca bir müddetcik tedaviye muhtac olduğumu beyan ile Nafia nezaretinden istifa etmiş isem de elhaletü hâzihi olbabda bir gûna irade-i seniyye şerefsudur etmemiş olduğundan şimdi buna intizaren bendehânelerinde oturulmakta bulunduğu beyaniyle şimdilik arz-ı hakikat-i hal ile bekay-ı teveccühât-ı aliyeye-i rahimanelerini niyaz ve ricaya ibtidar ederim ; olbabda emr ü irade efendim hazretlerindir. 28 Temmuz 93

Safvet

II

Safvet Paşanın 15 Zilkade 1294 (22 Kasım 1877) tarihli ikinci mektubu

Mâruz-ı bendeleridir,

Eylül-i âhırın on üçü tarihiyle (26 Eylül 1877) irsaline inayet buyurulan bir kıta lütufname-i sâmi-i kerimanelerinin havi olduğu taltifat ve kelimat-ı tesliyet-âyât bâis-i kemal-i teşekkür ve memnuniyet olarak duây-ı tezayüd-i ömür ve afiyet-i seniyyeleri bihulûs-il-bâl îsal-i bargâh-ı cenab-ı rabb-i müteal kılınmıştır.

Öteden beru hakk-ı kemterânemde derkâr olan teveccühât-ı âliyye-i rahimaneleri icabınca çakerlerine ait olan ahvalden hissedar olacakları nezd-i kemterânemde muhakkak olduğundan bu kere gerek hakk-ı kemterânemde ve gerek bendezadeleri hakkında vukua gelen muamele-i acibeden⁴¹ ne derece müteessir ve müteessif olmuş olacakları meczum-ı abidânemdir.

Mazhariyetiyle müftehir olduğum îtimâd-ı âlinin mahv ve izalesi emrinde dahilen ve haricen masruf olan mesai الحق يملوا و لا يمل عليه müeddasinca matlup olan neticeyi husule getirememiş olması bu

⁴⁰ Daha yukarıda Refet Bey'in mektuplarında da gösterildiği veçhile bu sırada Sakızlı Edhem Paşa sadr-ı âzam ve Safvet Paşa da hariciye nazırı bulunmakta idi.

⁴¹ Safvet Paşa'nın hariciyeden alınarak istiskal suretiyle nafiaya (Bayındırlık) nakli ve kabul etmemesi ve mektupçu olan oğlunun da hariciyedeki vazifesinden azli muamelesi.

yolda çalışanlarca mûcib-i taaccüb ve ıztırab olarak

*Bırakur gamz pür ezhanda devam et durma
bugün olmaz ise matluş yarın olur hâsıl*

hüküm ve mazmûnuna tevfik-i hareket olunmaktadır ve artık devletimizin hayat ve mematına yakinen hükm olunamıyan bir zamanda halka-i yekciheti ve ittihadı sarılıp mülk ve milletin husul-i selameti nuhbe-i âmal ve efkârımız olmak ve husumet ve adavet ve rekabet ve siayet bertaraf edilmek lâzım gelir iken evkat-ı âdiyeden ziyade bu makule halât-ı red'îye ile melufiyet artık Bizans devleti vükelâ ve rüesay-ı ruhaniyesinin dillerde destan olan sandalya kavgalarını tayib ve takbihe bizlerce hakk-ı salâhiyet bırakmıyacağı ve belki hak cihetine anların bizleri tâyibe hakları olacağı derkârdır ; her ne ise bu bahsi bu derecede bırakıp mesele-i harbiyeye nakl-i kelâm edelim.

Bu kere *Plevne*'nin Rusyalular tarafından mahsuriyeti ve muhaberinin inkıtâı Anadolu ordusunun muahharen duçar olduğu hal-i felaketi unutturmuş ve netayic-i vahimesi mülâhazasıyla ezhana gereği gibi durgunluk vermiştir ; Avrupa devletleri gladyatör seyirine çıkar gibi bir halde bulunup âdeta bizleri Rusyaluların dilhâh ve insaflarına bırakıp ve her biri kendi menfaat-i mahsusası kaydına düşüp uzaktan bakmakta olmalarıyla hal niye münceş olacağı kestirilememektedir ; vakıa Fransaluların mağlubiyet-i malumelerinden beru ⁴² Avrupa'nın muvazene-i nüfuziyesi hâlel-pezir olarak söz üçte (İngiltere, Prusya, Rusya) kaldığı malum ise de İngiltere devletin bu derecede cebanet göstereceği hatıra gelmez idi ; Lord Cendensfil'in malum olan diskuru İngiltere kabinetosunun işe girişmek efkâr ve niyetinde olduğunu göstermekte olduğundan şimdiki halde meselenin halli Prens Bismark'ın yed-i insaf ve ihtiyarında kalmıştır ; mûmaileyh ise elhaletühazihi ne efkârda bulunduğunu tasrih şöyle dursun îma bile etmediğinden bu sûret diğer devletleri dahi hal-i tereddüt ve iştihahta bulundurmaktadır ; taraf-ı âlilerinden vaki olan suale mösyö Dö Bulov canibinden verilen cevap beynelahassülhavas mevki-i teemmüle konuldukta tarafeyn-i muharibinden birinin izhar edeceği arzusunun nazar-ı îtibare alınacağı manasını tazammun eylediği münfehîm olarak onun üzerine îcab-ı hal savb-ı

⁴² Prusya ile Fransa arasındaki meşhur 1870 muharebesini kastediyor.

sâmi-i kerimanelerine iş'ar kılınmış olduğundan Berlin kabinetosunun ne efkârda bulunduğu vaki olan teşebbüs hakkında alınacak cevaptan bissühûle istidlâl olunabilir.

Rusyaluların harekât-ı vahşiyaneleri namıyla *Berlin*'de tab ve neşrolunmuş olan risalenin lütfen irsal buyurulan bir nüshası birinci harfinden nihayetine kadar okunmuş ve bunun mahza eser-i himem-i celile-i vatanperveraneleri olduğu anlaşılaraq ed'iyeye hayriye-i muvaffakiyet-i seniyele piraye-i zebân-ı tekrar kılınmıştır. Egerçi risale-i mezkûre alınancaya dahi tercüme ettirilerek bütün Almanya'ya münteşir olmak üzere bir kaç büyük jurnale derc ettirilir ise pek büyük hüsn-i tesiri olacağı ve İngilizceye dahi tercüme olunup kezalik İngiliz jurnallarına derc ettirmek üzere Londra sefaret-i seniyesine gönderilir ise çok faydası görüleceği ve bu yolda ihtiyar olunacak cüz'i fedakârlığa andan hasıl olacak fevaid-i maneviyenin mâaziyaletin tekabül eyleyeceği müstağni-i külfeye ihtardır.

Hariciye kitabetine şûray-ı devletten bir münasibi alınıp yerine Refet bendelerinin tayini ve bu cihetle hakkında vaki olan zanniyatın mahv ve izalesi ve bu suret kabil olmadığı halde kendisini nezd-i şâhânedede itham eden şahs-ı laim ile İngiltere mahkemelerinde muhakemeye ruhsat ve mezuniyet verilmesi şıkları mâbeyin-i hümayun-ı mülukâne baş kitabet-i celilesiyle müzakere olunarak evvelki surete karar verilmiş olduğu halde anlayamadığım bir sebep ve hikmete mebni elhaletühazihi icra olunamamıştır ; hakk-ı kemteranemde teveccüh ve îtimad-ı âli o yolda yani izale ve ihlâli hakkında vaki olan mesai ile beraber müstakar ve paydar olduğu halde şimdiye kadar bendezadeleri hakkında vukubulan gadr ve zulmün tagayyürüne himmet buyurulmamıştır. Heyhat المخلصون على خطر عظيم mazmun-ı hikmet-meşhûnı hüküm ve kuvvetini anbean göstermektedir ; fakat bununla beraber hak yine yerini bulsa gerektir.

Istanbul'un hali sual buyurulursa fiât-ı erzak ve eşya derece-i nihayetini bulup artık taayyüş pek müşkil olmuştur. Sefalet ve müzayaka günbegün artmakta ve taşraların hali dahi fenalaşmakta olmasıyla herkes mülk ve millete müstevli olan belây-ı azîmin biran evvel ref ve izalesini temenni etmektedir efendim.

III

Safvet Paşa'nın, Başvekâletten azlından sonra Paris elçisi iken Sâdullah Paşaya göndermiş olduğu siyasi vaziyete ve bilhassa maarife dair şâyan-ı dikkat hatırayı havi bir mektubu

Mâruz-ı bendeleridir,

Mukaddem ve muahhar takdim-i savb-ı sâmi-i kerimaneleri kılınan iki kıta arıza-i âcizanemin vusulünü müş'ir şehri martın yirmi dokuzu tarihiyle (17 Nisan 1879) irsal buyurulan bir kıt'a keremnâme-i kiramileri reside-i dest-i tekrim ve mefharet oldu. Rumeli-i Şarkide muhtelit asker ikamesi sureti buraca pek de mültezem olmayıp ancak asakir-i şâhane Balkanlarda ikamet edecek olduklarından umur-ı zabita-i dahiliyenin asla kendilerine îtimad caiz olmayan Bulgar jandarması ve milisine tefvizi nasıl caiz olabileceği sualine taraf-ı âcizânemden cevap verilemeyip keyfiyet derhal makam-ı nezaretten istifsar ve istizah olunmuş ise de elan cevap vürud etmemiştir ve jurnalların [gazetelerin] rivayat ve ifadatına nazaran bu meselenin müşkilâtı derpiş olunarak tervicinden sarf-ı nazar olunmuş gibi görünüyor ; fakat bir taraftan şehri mayıs dahi takarrüp etmekte olduğundan hal niye müncer olacağı bilinmiyor. Mahud Tokvil [Fransız dayinler vekili] işinin çürümesi üzerine Bank-ı Osmaninin *Paris* ve *Londra* komiteleri beyninde bir çok muhaberat cereyanından sonra yirmi milyon lira raddesinde bir istikraz projesi yapıp İngiltere ve Fransa kabinelerine takdim olunarak gümrükler için karar-ı sâbık veçhile komiserler tayini rica olunmuş ise de henüz cevap alınamamıştır.

Renan nutkuna verilen cevabın ona müaadil olmadığı rikkat-i efkâr ve hasafet-i müselleme-i sâmilere îcabınca pek güzel temyiz buyurulmuştur ; çünkü *Renan filozof* ve diğeri literatür olmak münasibetiyle hiç bir vakitte keşf-i hakayik-i eşya ve eşbah ile meşgul olmamış olduğundan cevabının bittabi mantık ile mütenasib olmayacağı derkârdır ⁴³.

⁴³ Namık Kemal merhumun *Renan müdafaası* namıyla yazdığı esere işaret olunuyor. Ernest Renan, ondokuzuncu asırda yetişmiş olan Fransız filozoflarından olup ibtida papaz olarak tahsil görmüş ve sonra tabii ilimlere ve felsefeye merak ederek bu hususta değerli eserler yazmıştır. Fransa akademisi azalığında bulunarak 1890'da altmış yedi yaşında ölmüştür. Arapçaya ve ibrani dillerine vakıftı. Merhum Namık Kemal Bey "Renan müdafaanamesi," ismiyle Renan'a karşı müslümanlığı müdafaa yollu bir eser vücuda getirmişti.

Darülfünunun hin-i küşadında edilen dua fıkrası külliyyen hatır-ı çakeranemden çıkmış idi ; bunun tahattur buyruluşu bir kat daha mûcib-i teessür oldu. Nasıl olmasın ki kendisi nası irşad için Murad Molla tekkesinde post-nişin olduğu ve pederi merhum mes-nevi-han ve fuzaladan olarak malik olduğu kütüb-i mütenevviayı mahdumuna terk eylediği ve mûmaileyh dahi uzunca sakal ve başında Özbek tacile halka elini öptürdüğü halde ol gün taraf-ı kemterânemden ve Münif Efendi⁴⁴ ve Cemaleddin Efendi⁴⁵ taraflarından kıraat olunan kelimat (nutuk) türkçe muharrer bulunduğu halde asla ve zerre kadar müşabeheti yok iken bunları âyât-ı kur'âniyye ve ahadis-i şerife zanniyle ellerini kaldırıp "iş bu meclis-i melaik-eniste kıraat olunan,, ilâahire derdemez Şirvanizade Rüşdü Paşa merhumun : *siz bu şeyleri mücerred dini tahkir için yapıyorsunuz* diyerek ve gözlerini açarak çakerlerine sitem edişi dahi şeyh-i cahilin türkçe okunan şeyleri arapca zannetmesi derecesinde garaibden değil midir ? Bakılsa merhum-ı müşarünileyh orada şeyhi ayağı altına alıp ve başındaki tacı parçalayıp kendisini oradan tard ve def etmek lâzım gelirdi. Bendeleri mûmaileyh ile asla muarefe ve ülfetim olmadığından başka Murad molla şeyhi merhumun öyle saçlı sakallı ve vefatından sonra kendi yerine geçmiş mahdumu olduğuna dair asla malûmatım olmayıp mumaileyhin celbi, mücerred Cevdet Paşa hazretlerinin tavsiyesi üzerine olmuş idi. İşte efendiciğim böyle, kelimat-ı türkiyyeyi arabi zanniyle ecr ve mesûbatından hazır bulunanların hissedar olmalarını dergâh-ı uluhiyetten temenni eden bir şeyhin seyyiesi ve meçhul-ül-efkâr velahval bir Efganlının (yani Cemalüddini Efganî'nin) sun'-ı hüda olduğunu murad ederek nübüvvet

⁴⁴ Münif Efendi, meşhur maarif nazırı Münif Paşa'dır.

⁴⁵ Cemalüddin Efganî, nadir yetişen bir islâm mütefekkeri olup *Efganistan*'da doğmuş, hem din ve hem müsbet ilimleri tahsil etmiş, hayatı müddetince müslümanlığı hurafattan kurtarmağa çalışmış ve bu maksatla müslüman illerini ve Avrupa'yı gezerek eserler ve daha çok makaleler yazmış müslümanlığı hem müdafaa etmiş ve hem de bu suretle batı âlemine tanıtmaya gayret eylemiştir. Cemalüddin Efganî, iki defa *Istanbul*'a gelmiş ve ikinci gelişinden sonra yani 1315 H./1897 M. de vefat ederek *Maçka* civarındaki şeyhler mezarlığına defnedilmiştir. Ölümünde elli dokuz, altmış yaşında idi. Safvet Paşa'nın birinci defaki Maarif nazırlığı ve kendisinin de birinci defa *Istanbul*'da bulunduğu sırada Darülfunun (Üniversite)'un açılışında hazır bulunmuştu. Safvet Paşa bu mektubu 1878 Aralık ayında sadareten azledilip Paris elçiliğine gönderildikten sonra Sâdullah Paşa'ya göndermiştir.

bir sanattır demesi, hezar güçlkle sâha-i vücuda götürülen bir medrese-i cedide-i ilmiyenin (Darülfünunun) ilgasını mücib olmuştur.

Daima iş'ar-ı âlileri veçhile memleketimizde maarif pek geri kaldı ; hıristiyan tebaa maarif hususunda bizleri fersah fersah geçti ; böyle giderse tesisat-ı cedide münasebetiyle tebaamız bir kat daha ilerileyip bizler zalâm-ı cehl ve nadanide kalacağız ; dünyayı bilmek behemehal elsine-i ecnebiyeden birini öğrenmek ile hasıl olacağı derkâr iken milletimizce buna asla rağbet olmadığından ve bu bilin-medikçe millet için hizmet-i devlette bulunmaktan başka esbâb-ı taayyüş olmayıp halbuki şehriye bir miktar maaş almakla kesbi servet olunamayacağından tebaa-i hıristiyaniye bugünkü gerek maarif ve gerek servet-i maliye cihetiyle bizlere teveffuk etmişlerdir.

Buraya (sefirlikle Parise) muvasalat-ı âcizânemden bir kaç gün mürurunda Ahmed Bey namında *İzmirli* bir kaliçe (halı, kilim) tüccarı getirildi ; mûmaileyh bir çok senelerdenberu buraya külli-yetli kaliçe satmakta olup halbuki kendisi otuz beş, kırk yaşında bir adam olarak fransızca bir kelime bilmediği cihetle ahz ü îta, yanında bulunan bir ermeni tercümanın elinde olduğunu nazar-ı teessüf ile gördüm. *İzmir*'deki rüşdiye mektebinden çıkan çocuk, peder ve akrabasının rica ve tavsiyesiyle oranın tahrirat ve muhasebe kalemine girip nice seneler bilâ maaş devam etmekte ve hıristiyan mektebinden çıkanlar ise orada tüccar ve bankerler ve sigorta ve vapur kumpanyaları hizmetlerine girip ve bazıları Cortier (Simsar) sınıfına dahil olup gül gibi geçinmektedirler ; bu dakikaları bildiğim cihetle taşra mekâtib-i rüşdiyesinin müddet-i tahsiliyesi olan dört senenin altıya hasriyle dört sene mürurunda şagirdana (öğrenciye) fransızca okutulmasını teklif etmiştim ; Allah garik-i lücce-i rahmet eylesin Âli Paşa merhum bu sûreti tecviz etmeyip hiç bir mektepte lisan-ı ecnebî resmî ve mecburî olarak tahsil ettirilmediğinden eğer maksad şagirdanın (öğrencilerin) tevsi-i daire-i malumatı ise ulum ve fûnuna dair ve sair bir çok fûnun-ı müteberenin terceme ettirilip tab ve neşrettirilmesi mümkinattan olduğu serd ve irad olunarak geçiştirildi. Bu kaide tamamiyle muvafık-ı hakikat-i hal olmuş olsa bile yine bizce mer'i olmamak lâzım gelir ; zira hıristiyan mekteplerinde fransızca ve bazılarında fransızca ile ingilizce mecburî olarak tahsil ettirilmekte iken bizim mekteplerimizde yalnız arabî ve farişî ile iktifa olunması karin-i cevaz olmaz ; gerçi maarif nizamnâmesi gidişince mekâtib-i îdadiye ve

Sultaniyede fransızca tahsili mecburi hükmünde ise de şimdiye kadar *İstanbul*'da güç hal ile bir adet mekteb-i îdadi yapılabilmiş ve o dahi türlü kalıplara ifrağ olunarak bir aralık Rumeli muhaciri iskânına tahsis kılınmış olduğundan maarifin şimdiki ehemmiyetsizliğine nazaran gerek Dersaadet ve gerek taşralarda mekâtib-i îdadiye ve Sultaniye küşadı pek çok zaman ve pek çok himmetlere muhtaç olduğundan hiç olmazsa elsine-i ecnebiye tahsiline rüşdiyeden bed' edilmesi münasip gibi görünüyor ; bilmem rey-i âli-i maarifperverileri dahi bu merkezde midir ? Milletine ahval-i âlemden malumat vermekte olan türkçe gazetelerimizin mehazı Avrupa jurnalları olup *Paris*'te *etablisman finansiyeler* (mali müesseseler) şu yolda gidiyor ve *prezidan* (hükümet reisi) bugün filanı kabul eyledi ve filan adam Bab-ı âliyi ziyaret için bir sosyete teşkiline dair mufassal bir *memuar* (muhtıra) takdim etmiş olduğu işitildi gibi tabirat ile memlû olmasıyle bunları anlamak için bayağı herkesin fransızca bilmesi lâzım gelir. ve derece-i gayette teessüf olunacak bir şey dahi milletimiz gençlerinin malûmat-ı sathiyeleridir ki şimdiye kadar halkın istifade edeceği surette bazı kütüb-i mütebere-i garibiyye ve fransaviyyeden terceme veya müceddeden telif yolunda meydana bir eser koyamamışlardır ; meclis-i maarif, tab'ına ruhsat istihsali için getirilen, teessür ve aşk ve alaka üzerine yazılmış resaili mütaleadan yeis getirip nezarete iken⁴⁶ bir kaç kere cevap vermişler idi ise de ziyade millet gayretlisi geçinen çelebilerin âsar-ı kalemiyelerine bakılsın ; icabında mülk ve millete nâfi bir şey görülemez ; işte bu haller dahi iyice mülhaza olununca insana îrâs-ı yeis ediyor.

Berlin'de havaların fenalığından bahis ve şikâyet buyuruluyor ; burası gerçi oraya nisbetle ehven ise de burada dahi bir haftadanberi hava tegayyür edip üç gün evvel âdeta kar serpiştirip gereği gibi soğuk yapmış ve hâlâ düzelmeyip karışık gitmekte bulunmuştur. Çakerlerine gelince bundan on gün evvele kadar sıhhat üzere olduğum halde her ne suretle ise soğuk almış olduğumdan hâlâ bile bilkülliyeye kesb-i sıhhat edemedim ; vakıa *Paris* ile *Berlin*'in mevki ve havası beyninde pek çok fark olduğundan ve vatan-ı azizden müfarekat-ı aliyeleri dahi iki seneyi mütecaviz bulunduğundan izhar-ı kelâl ve teessürde hakk-ı âlileri derkârdır ; Cenab-ı hak her

⁴⁶ Safvet Paşa merhumun üç defa marif nazırlığı vardır.

halde husul-i dilhâh ile kalb-i hazin-i sâmilelerini mesrur buyurması daavât ve temenniyatı bu vesile ile dahi tekrar ve tezkâr kılındığı beyaniyle takdim-i arizaya ibtida olundu; bâki emr ü irade efendimizindir.

5 Nisan 95

Safvet

İşbu ariza derdest-i takdim iken *Deba gazetesi* getirilmiş olduğundan derununda Mösyö Renan'ın Almanya'da bir dost-ı mevhumuna hitaben bir mektubu görülmüş ve mütalea olundukta bunun gerek inşası ve gerek havi olduğu hakayik ezher cihet mantık-ı mâlumesine faik olduğu nezd-i sâmi-i hakayik-şinasilerinde dahi rehin-i tasdik olacağı derkâr bulunmuş olmağla mezkûr mektup manzur-ı âlileri buyurulmak üzere leffen takdim kılındı; eğerçi mektub-ı mezkûru bitterceme Almanya gazeteleri neşrecek olurlar ise ezhan-ı ahalide tesirat-ı azime husule getireceği şaibe-i iştibahdan beridir efendim.

Safvet

IV

Safvet Paşanın Paris elçiliğinde bulunduğu sırada Berlin elçisi Sâdullah paşaya yolladığı 20 Mart 1879 tarihli mühim bir mektubu dâha

Mârûz-ı bendeleridir,

Bundan evvelki ariza-i cevabiye-i âcizânemin yed-i âlilerine vasıl olmuş olacağında iştibah olmayıp mâlûm-ı sâmileleri buyrulduğu üzere bu Rumeli-i Şarki vilâyet-i menhusesi başımıza kariben bir büyük gaile çıkaracağından devlet-i aliyye mâlen ve mülken ve nüfusen bunca fedakârlıklar ihtiyarına mecbur olduktan sonra bir az müddet rahat edecek ve umur-ı maliye ve mülkiyesiyle uğraşacak yerde yine bir takım gavail-i harbiye ile meşgul olacak olursa hal neyi müntic olur ?

Rusyalular şimdide kadar bizden aldıkları ve gerek depolarda mevcudundan rivayet-i sahiha ve mevsukaya göre ikiyüz binden ziyade tüfenk ve lüzumu kadar cephaneye tevzi etmiş ve bir kaç batarya top vermiş olduklarından iş, muharebeyi intac ederse *Emaret Bulgarları* dahi anlara iltihak ederek ol halde devlet-i aliyye ikiyüz bin miktarı bulgar eşkiyasıyla uğraşmağa mecbur olacağından ve o arada devletlerce ne efkâr deveran edeceği dahi bilinemediğinden buralarını düşündükçe hüda âlîm ü dânadır ki hâb ve rahat-ı âcizânem münselip olmaktadır.

Mezkûr vilâyet Bulgarlarını kımıldatmamak Rusyalunun elinde

ise de devletlerce gördüğü kayıtsızlıktan mıdır ? nedir böyle bir azm ve niyette bulunmadığı ahvalden istidlâl olunuyor ; Berlin muahedesinin temami-i icrây-ı ahkâm-ı mündericesi İngiltere devletince mültezem ve Avusturyaca dahi matlup ise de Almanya'nın Rusya'ya mümaşatı devleteyn-i müşarünileyhimaya îras-ı yeis etmektedir, eğerçi bu babta olan zihab-ı âcizanem yanlış olup da *Berlin*'ce dahi devlet-i aliyyenin vilâyet-i şarkiyyede hükümeti sahihen iltizam olunmakta ise lütfen bir nebzecek malûmat verilmesini rica ederim.

İstanbul'da her nasılsa *Kont dö Tokvil* namında meçhulülâhval bir fransalı ile ikiyüz milyon franklık bir istikraz mukavelesi yapılmış ve iki kısım istikrazdan maadasının *conversion*'ı kararlaştırılmış ve bunların faizlerine karşılık olmak üzere gümrüklerin varidatı tahsis olunup bu varidatın ahz ve kabzı ve gümrüklerin idaresi bir komisyona havale olunarak buna iki İngiltere ve iki Fransa devleti tarafından memurlar tayini talep olunması şart edilmiş olduğundan Fransa devleti mümaileyh Tokvil ve ona tabi olanların bir gûna iktidar ve servet-i maliyeleri olmadığını görerek teahhüdât-ı vakıalarının icrasına zâmin olacak bir heyet-i sarrafiyye ibraz eylemelerini teklif eylemiş ve Bank-ı osmaninin dahi bu icraata iştirakini talebetmiş olduğundan ve mümaileyh Tokvil ile Bank-ı mezkûrun *Paris* komitesi beyninde bir kaç kere mübahasat ve müzakerat cereyan etmiş ise de uyuşulamıyarak iş yalnız Tokvil'in üzerinde kalıp fakat mümaileyh def'aten tediyesini taahhüt eylediği elli milyon frankı îta edememiş olduğu cihetle şehir-i halin ondördünden itibaren kontratosunun münfesihi olduğu resmen ve tahriren kendisine bildirilmiş ise de iş, kırk, elli milyon bir temettü husule getirecek bir şey olduğundan kolaylıkla elden çıkarmak istemeyip taahhüdâtının icrası iki devlet tarafından komiserler tayinine münhasır olduğunu iddia etmekte ve halbuki komiserlerin tayin olunamaması vücuduna talik olunan heyet-i sarrafiyenin mümaileyh tarafından ibraz ve irâe olunamamasından neşet etmekte olduğu kendisine söylenmekte ise de ısga etmemekte olduğundan bakalım bu dahi bir mesele mi olacak ? ne suret kesb ederse taraf-ı samilerine iş'ar kılınur.

Rumeli-i Şarki'ye dair *Jurnal dö Deba*'da şayan-ı nazar artıklılar görülmektedir ; mezkûr jurnaldan ara sıra müddet-i memuriyet-i âcizanemde elli nüsha alınıp her bir sefaret-i seniyyeye bir kaçar

معروض بین لریک
 اون ایکنی جبدن وصلنه دائر و توجیهاً به جمیع لریک معروضه نه نه
 نجاسی مبشر بر قطعه ارنانه التفات سرانامه اصفانه لری وصول بودی
 معصب مسار و افتخار اولدک
 اشعار عا جوانه و ناجیزانه مقصد ابرار بوبر بره تفصیله ستایش ایات
 آصفیری انک ذکر نه خبره نه یاده در فقط اخص مال جاگری اولات
 احاطه انصار دولتیله استر اینی منظمه اولمه حسب سنه رجه قدر قوتی
 فوق العاده در
 تاریخ عا جزدین خاتمه سی اولانه وقعه حدیده دو تنعیه ایچمه بر عهده
 مبداء اولدیفنده اورا سوز کینله بیلور ایسه بودوقه استر ایچ مکرینله
 انفاست تبه و موافقه اولدوقی حاله نتیج لریک منافی اوسنی یعنی
 استر لیمک انفاست روسیه نیک از دیار قوتنه بادی اولمشیکه بکیرینله
 انفاست او نتیج بی دیر ماسی تاریخچه بر علم منته اولدیفنده بوداس
 دخی سبب دینی بازاه سدر حک فلفله نه حقیقه لازم کله جکی مطالعونه بنا
 تاریخک ایلر سنه دوام اولنسی جمله ارادات حکم ایات جمیع لریک
 اولوب کابیرکه نتیج سنه لاسمی مساکبی سالنامه دره یازد قده حکمه لری
 اوندولش اولانه ایچمه دانش طائفه حقه عا جوانه افراز اولانه

Res. 1 — Cevdet Paşa'nın kendi elyazısı ile Sâdullah Paşa'ya gönderdiği mektubun birinci sahifesi.

nüsha gönderilmesi Serkiz Efendi'ye ifade olunmuştu ; eğerçi alınmamakta ise buradan (Paris'ten) gönderilmek üzere emr ü iş'arı menû-tı irâde-i aliyye-i kerimaneleridir efendim.

8 Mart sene 95 (1295)

Safvet

V

Safvet Paşanın yine Paris'ten Sâdullah Paşaya gönderdiği 11 Mayıs 1879 tarihli beşinci mektubu.

Mârûz-ı bendeleridir

Arnavutluğa dair olan risalenin tab ve neşrine sarf-ı himmet buyurula(cağı) ifadesiyle beraber bazı mütaleat-ı sâibe-i aliyyelerini şâmil şehr-i hal-i nisanın yirmi dördü (6 Mayıs 1879) tarihiyle müverrehan irsaline inayet buyurulan bir kıt'a tahrirât-ı seniyyeleri reside-i dest-i mefharet ve meal-i hikmet- iştimali reh-in-i îkan-senaver-i hulul-siyret oldu. Vakıa memleketimizin menâfi ve hukukı, ârây-ı mekkâr-ı îtibara tâbi bulundukça bu makule resail ve muharrerat-ı sairenin bir faide ve tesiri olmayacağı derkâr ise de Arnavutluk ahalişi kendi memleket ve milliyetlerini âleme îlân etmeleriyle beraber haklarında gadri mûcib bir karar verilir ise Avrupaca müsted'iyat ve istirhamat-ı vakıaların azar-ı îtibare alınıp mücerred Rumların hoşnudiyetleri iltizam olunmuş olduğu kaziyesi bilinmiş olmak tesliyeti hasıl olmuş olur ve bundan ne netice memul olabilir ? sualine, kaide-i münazaraya muvafik cevap verilemez ; fakat bu makule neşriyatın bâzan tadil-i efkârda bir dereceye kadar tesiri olduğu dahi görülmüştür. Ezcümle burada (Paris'te) Mösyo Gambeta'nın⁴⁷ vasita-i efkârı addolunan *La Repüblük* (La Republique) franzız(ca) nam jurnal dünkü güne gelinceye kadar Yunanlılara Berlin kongresinde gösterilen mahallerin tamamıyla verilmesi iddiasını suret-i katiyyede derpiş etmekte iken dünkü numarasında bu mesele hakkında bast eylediği makalatın nihayetinde *Epir* meselesinin muhtac-ı tetkik olduğunu göstermiş ve bununla iddiây-ı sâbıkını tadil eylemiştir.

Asıl sözün doğrucası, devlet-i aliyye kendi memalikinin bulundu-

⁴⁷ Gambeta (Gambetta) Fransa'nın meşhur devlet ricalinden vatanperver bir zattır ; hem avukatlıkta ve hem de vatanperverlikde şöhet sahibidir. Gambeta milletvekili, nazır, meclis reisi, hükümet başkanlığında bulunmuştur. 1882'de kırk dört yaşında ölmüş ve namına abide dikilmiştir. Safvet Paşa, Paris elçisi iken Gambeta hayatta ve siyasi faaliyette idi.

ğu mevki icabınca bâdezin cidden ve hakikaten ıslahat yoluna girmez ve Avrupa'nın sivilizasyonunu tamamiyle kabul etmez, velhasıl kendisini bir muntazam ve sivilize devlet addettirmez ise hiç bir vakitte Avrupa'nın nüfuz ve vesayet ve müdahalesinden kurtulmayarak günbegün nüfuz ve hukuk ve istiklâlini kaybederek devlet-i İraniye raddesine tenezzül ile mukasemeye istidat vereceği ve artık böyle bir halin neticesi ne olmak lâzım geleceği müstağni-i kayd ü izahtır efendim.

29 Nisan sene 95

Safvet

* *

CEVDET PAŞA'NIN SÂDULLAH PAŞA'YA BİR MEKTUBU

Tarihinin on ikinci cildinin gönderilerek bundan dolayı alınan cevaba karşılık olarak Cevdet Paşanın Sâdullah Paşaya yollanmış olduğu 18 Safer 1302 (1884 Aralık) tarihli, yapılan inkılapların hesapsız ve programsız yapıldığına dair dikkate şayan bir mektubu.

Mârûz-ı bendeleridir ki

On ikinci cildin vusulüne dair ve teveccühât-ı celilelerinin hakk-ı bendegânemde bekasını mübeşşir bir kıt'a emirname-i iltifat-sermaye-i âsafaneleri vusul buldu, mûcib-i mesar-ı iftihar oldu.

İşbu eser-i âcizâne ve naçizânem hakkında îrad buyurulan tafsilat-ı sitayiş âyat-ı âsafileri anın değerinden çok ziyadedir; fakat ahas-ı âmâl-i çakeri ehasin-i enzâr-ı devletlerinin istimrarını mütezammin olmak hasebiyle bendelerince kadr ü kıymeti fevkalâdedir.

Tarih-i âcizinin hatimesi olan *Vak'a-i Hayriye*, devlet-i aliyye için bir asr-ı cedide mebde olduğundan orada söz kesilebilir ise de bu vak'a İsterliç (Rus askeri) askerinin ilgasına müşabih ve muvafık olduğu halde neticelerinin mütenafi olması yani İsterlicin ilgası Rusyanın izdiyad-ı kuvvetine bâdi olmuşken yeniçerinin ilgası o neticeyi vermemesi tarihçe bir mühim mesele olduğundan burası dahi mebadisini yazan müverrihin kaleminden çıkmak lâzım geleceği mütaleasına binaen tarihin ilerisine devam olunması cümle-i iradat-ı hikem-ayât-ı celilelerinden olup halbuki nice seneler ism-i bî müsemma gibi salnamelerde yazıldıktan sonra adı unutulmuş olan *Encümen-i dâniş* tarafından hisse-i âcizâneme ifraz olunan kıt'a-i tarihiyye vak'a-i mezkûreyedek yazılmak üzere tayin edilmiş ve irade-i

seniyyesi dahi ol veçhile ısdar buyurulmuş olduğundan vak'a-i mezkûreye gelindiği gibi memuriyet-i âcizanem hitam bulmuş ve atisi halef-i âcizanem olan vak'anüvis efendiye kalmıştır ⁴⁸.

Kaldı ki asr-ı hazıra takarrüb olundukça iş ağırlaşıyor. Hakayik-i ahvali tasrih değil telmih bile güçleşiyor ; ilerisini artık ahlâfa bırakmak lâzime-i haldendir. Yeniçerilerin ilgası İsterliç askerinin ilgasına bazı cihat ile mümasil ise de bu iki kaziyenin pek çok cihetleri mütebayındır ; şimdi bu cihetleri tadad ile bir derin bahse giremeyiz ; fakat sathice nazar-ı mütaleaya alındığı halde görülür ki anı, buna kıyas etmek kıyası maalfariktir.

Malûm a devlet denilen heyet-i mecmua evvelâ üç tabakaya münkasem olur ki *daire-i saltanat* ve *vücut ve eşraf-ı millet* ve *efrad-ı ahalidir* ; işbu sunûf-ı selâse mütevazın ve mütevakif olursa cemiyetin ahengi düzgün olur ve illâ bozulur, bozuk sözler, bozuk sesler işitilir ; sonra bu üçten kangisi evvel davranıp da ahengi düzeltirse cemiyet onun havasını çalıyor ve hükümet o perdeden dem uruyor. İngiltere'de ibtida asilzâdegân davranıp ıslahata kıyam eylediklerinden onların arzusuna muvafık bir hükümet-i meşruta teşekkül etmiştir ; Fransa'da tabaka-i ulya ve mutavassıta vaktiyle davranmadıklarından iş tabaka-i süfla yedine geçerek cumhuriyet yoluna gitmiştir ; Rusya'da ise ıslahata tabaka-i ulyadan başlandı ve en kavi bir hükümet-i mutlaka tesis olundu.

Bizde dahi ıslahata taraf-ı saltanat-ı seniyyeden başlanmış olduğu cihetle yeniçerinin ilgası İsterliç askerinin ilgasına benzer ; lâkin yeniçeri devlet-i aliyyenin kalbinde bir seretan illeti idi ; İsterliç askeri ise Rusya'nın omuzunda bir ur idi ; yeniçerilik Osmanlıların iligine işlemiş ve ocaklar asabiyyet-i milliye makamına kaim olarak devair-i devletin usul ve fûruunu istilâ eylemiş idüğüne nazaran devletin zatiyyatından mâdut olmuştu ; anın ilgasiyle ehl-i islâmın kuvve-i asabiyyesine zaaf geldi ; şubât-ı idarede taraf taraf açılan yerleri asakir-i nizamiye dolduramayıp o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslahat-ı dahiliye icrası lâzım idi, devlet-i aliyye ise idare-i gay-i merkeziye tahtında idare oluna geldiği ve eyalâtın biri diğerine benzemeyip her biri idarece başka bir yol almış olduğu cihetle her tarafın ahval-i hususiyesini düşünerek ıslahat-ı matlubeyi ona göre yapmak lâzım gelirdi ; bunu yapabilmek ne kadar çok vukuf ve

⁴⁸ Cevdet Paşa'nın halefi Lütfi Efendi'dir.

meharete mevkuf olduğu muhtac-ı tafsil değildir.

İsterliç askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ahval-i zatiyesinden madud ve kavmiyet ve milliyete merbut olmayıp anın ilgasiyle yalnız idare-i askeride açılan yer, asakir-i nizamiye ile dolup taşı ; Rusya'nın dahiliyece olan müşkilâtı bizim müşkilâtımız kadar değildi ve Büyük Petro tanzim-i askerle beraber devletine lâzım olan ıslahatı icra ediyordu ; bizim bu yolda olan ihtiyacatımız daha ziyade muğlak olduğu halde gereği gibi teşebbüs olunmadı ; ara sıra vuku bulan teşebbüsat dahi hikmet ve icâb-ı hal-i memlekete muvafık değil idi.

Malûm a bir tasavvuru kuvveden fiile çıkarmak mebadi-i selasenin içtimama mütevakkıftır ; bunlar ilim, irade ve kudret yani yapmağı bilmek ve azim ve cezm-i kavi ile yapmağı istemek ve yapabilmektir ; bu mebadi-i selase bir adamda veyahut bir şahs-ı manevide mevcut olursa her şeyi yapar ve birisi nakıs olursa iş aksar, Petro'da bu mebadi-i selase müctemi idi ; zira kendisi azimet-i kat'iyye eshabından olduğu halde ol vakte göre lâzım olan malûmatı hasıl etmek üzere Avrupa'nın en mütemeddin yerlerini gezip dolaşmış ve servet ve meknet ne gibi şeylerden husule geldiğini muayene ve tahkik etmiş idi ; binaenaleyh İsterliç askerini ilga ile kesb-i iktidar eylediği gibi ıslahat-ı lâzimeyi derhal icra ile sanayi ve ticaretin terakkisi esbabının istihsaline müsaraat eylemiş ve memleketce esbab-ı terakki olan şeylere hasr-ı nazar edip taklid-i sarf yoluna gitmemiş ve kabil-i icra bir yol alıp beyhude nazariyat ile uğraşmamış idi ; hatta köleler ile idare oluna gelen çiftlikât eshabının imtiyazatına hiç dokunmamıştı ; çünkü devletine kuvvet vermek için o gibi şeylere mecbur değil idi.

Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın hali ana bir az benzer ; çünkü *Mısır*'da ıslahata mani olan Kölemenler, bîgâne bir kavim olup ahaliye merbut değildi ; anlar aradan kalktığı gibi memleket her türlü ıslahata müstait oldu ; o dahi sefahet yolunda Avrupa'yı taklit etmeksiz mücerred esbâb-ı terakki ne ise onların istihsaline ikdam etti ; gerek askerce gerek mülkce eshab-ı malumattan zatlar yetiştirdi, az vakit zarfında bir hükümet-i kaviyye vücuda getirdi.

Sultan Mahmud-ı Sani Hazretleri azimet-i kaviyye ve irade-i kat'iyye sahibi bir padişah-ı zişan olup saltanat-ı seniyyeyi yeniçerilerin dest-i tagallübünden kurtarmak için ocakları ilga ile emeline nail ve kudret-i lâzimeyi haiz oldu ; lâkin bizim ahvalimiz iktizasınca Petro gibi bir Avrupa seyahati edemezdi. Dahilen ve haricen lâzım

olan malûmatı hasıl etmek kuvve-i âkilesi makamında olan vükelâya ait idi ve serkârde ihtiyacat-ı zamaniyeye göre islahat-ı lâzime icrasına muktedir zatlar bulunmak lâzım idi ; halbuki o zaman serkâra geçenlerde bu ilim ve iktidar yok idi ; Hüsrev Paşa olmasa ihtimal ki asakir-i nizamiye bile oldukça yolunda tertip ve tanzim olunmazdı.

Vak'a-i Hayriye'den sonra sefine-i devletin dümenini eline alan Reis Pertev Paşa,⁴⁹ tekke şeyhlerinin sözüyle hareket ederek *Edirne* müsalehasını müntic olan sefer-i meş'umun açılmasına ve bâdehu *Cezair*'in elden gitmesine sebep oldu ve haylı müddet islahat-ı dahiliyeyedek muharebât-ı dahiliyye ile uğraşıldı, memleket harap oldu, devlet bîtap oldu, sonra da sırf taklit yoluna gidildi, bunda da ifrat edildi ; binanın ihkâm-ı erkânına bakılmadı, nakşına özenildi ; emr-i terakkinin ilel ve mebadisini istihsale çalışılacağına malûmat ve âsâr-ı müteferriasına heves edildi, bu yolda dahi memleketin uğradığı hasarat kabil-i ihşa değildir.

Eski merkuplar'ın⁵⁰ îmalini islah yolunda işe başlamış olsaydık az vakit zarfında ayakkabı dikicilerimiz alâ kundura dikmeyi ve kırmızı meşin yapan debbağlarımız alâ kundura kerestesi yapmağı öğrenirlerdi. Acele kundura giymeğe heves ettik kerestesiyle beraber dikicileri dahi hariçten gelerek burada kazandıklarını çıkın çıkın altın edip memleketlerine gönderdiler ; bizim esnafımız ise mahvolup bitti. Nice sanayiimiz battı ; güzel gemiler yapıldı ise de asakir-i bahriyenin fidanlığı ticaret-i bahriye olduğu bilinmedi ve emr-i ticaretin tervicine hiç ikdam olunmadı.

Bir aralık bazı zevat-ı fetanet-simat zuhur ile devletin umur-ı hariciyesini epice yoluna koydular, lâkin anlar da ahval-i memleketi bilmezler idi. Bilmiyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafına uyarsa diğer tarafına ve bazan nefs-el-emre uymazdı ; bu cihetle kabilülicra olmazdı. Baksana, devletin mahkeme-i kübrası olan meclis-i vâlâda teşkil-i tarafeyn kaidesine riayet olunmazdı ve

⁴⁹ Pertev paşa Ruscuk yaranından, reisülküttap ve sadr-ı âzam olan Mehmed Said Galib Paşa'nın yetiştirmesidir. II. Sultan Mahmud zamanında fevkalade teveccühe mazhar olmuş ve aynı suretle teveccühe mazhar olan Akif Paşa ile aralarındaki rekabet neticesinde Dahiliye nazırı iken azl ve katledilmiştir (1836 Eylül).

⁵⁰ Bizde eskiden giyilen bir nevi ayakkabı.

evvel ve âhir kazasker efendiler teşkil etmedikçe muhakemeye başlamazlar iken koca bir meclis-i vâlâda bunun lüzumu bilinmezdi.

Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz der iken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne kadar düştüğümüzü çok sonra anladık ; bu cümle ile beraber bizim bazı ahval-i hususiyemiz var ki başka devletlere nafi olan bize muzır olur ; anlara deva-i âcil bize semm-i helahlil olur ; burasını derk ve temyiz eylemek ise en dakik mesail-dendir ; her yerde tevsî-i ticaretin menafi-i azimesi olduğu cây-i bahis değildir, ama bizde Avrupa ticaretinin tevsii bak neler yaptı:

Müteveffa ihtiyar Hanson'un kendisinden işittim : *İstanbul'a* geldiğimde *Galata'da* on bir ecnebi mağazası vardı ; bizimle on iki oldu der idi. O zaman bu ecnebilerin davaları gümrükte bir komisyon marifetiyle rüyet olunurdu. Serbesti-i ticaret muahedesinden sonra memleketimize o kadar ecnebiler tehâcüm etti ki idareleri pek müşkil oldu ; anlar için ayrıca mahkeme küşad olunmak lâzım geldi.

Himaye-i ecnebiye belası bize yeter iken bela üstüne bela olarak bir de mahkeme-i muhtelita yapıldı. Ya o zaman, hikmete muvafık yolda bir ticaret mahkemesi yapmak kabil değilmiydi ? evet kabil idi, lâkin o zaman ser-i kârda bulunanlar dekayik-i umur-ı adliyeyi bilmezler ve erbabından öğrenmeğe tenezzül etmezler idi ; belki ticaret ne demek olduğunu bilmediklerine bu dahi bir delil-i kâfidir ki salifüzzikr ticaret muahedenâmesini ecnebiler büyük ve küçük her nevi ticaret edebilirler cümlesi münderic olup esnafın dükkân-lardaki ahzû italarının küçük ticaret tabirinde dahil olduğunu bil-miyerek imza eylemiş oldukları sonra Bab-ı âli ile sefaretler beyinde bundan dolayı zuhura gelen keşakeşlerden anlaşılmıştır.

Sathîce bir nazar edelim der iken şevk-i iltifat-ı mehasin-gayat-ı devletleriyle sadedden çıkıldı ; söz uzadı ; maksat ise ehasin-i te-veccühât-ı celile-i hidiv-i ekremîlerinin bekası niyazından ibaret olmağla olbapta emr ü ferman hazreti men lehül-emrindir.

Fî 18 S (Safer) 1302

Ahmed Cevdet

* * *

SÂDULLAH PASA'NIN REFET BEY'E GÖNDERMİŞ OLDUĞU MEKTUPLAR

I

Refet Beye yolladığı 1 Eylül 95 (13 Eylül 1879) tarihli mektubu

Birader-i Vâlâ-şânım Efendim Hazretleri,

Bu kere dahi kemal-i memnuniyetle aldığım lutufname-i âlilere nazaran bundan iki hafta akdem takdim eylediğim arızanın alınmamış olduğu anlaşılıyor ; şimdiye kadar varid olmuş olacağı cihetle mükâtebede meşhud olan himmet-i âliyelerinin mukabele-i şükriyesinde kusur eylemediğimi nezd-i âlilerinde bir kat daha tahakkuk etmiştir zannederim. Duçar oldukları keyifsizlikten dolayı teessüratımı geçenki mektubumda arzetmiştim ; iade-i sıhhat buyrulduğu havadisinden fevkalade memnun oldum.

Rıhtım imtiyazı meselesi beynelvükelâ eser-i ihtilâf bırakmış olduğu talgraflardan anlaşılıyor ; esbab-ı zahiriyesi bildiriliyor ise de ledünniyyesi malûm olmadı. *İstanbul* limanına rıhtım yapmak *İstanbul*'u ihya etmektir ; böyle bir teşebbüs-i hayır ne vakit meydana çıksa derhal kıl ü kal hazırdır. Acaba rıhtım vücuda gelecek mi, yoksa Rumeli demiryolu gibi güsgüdük mü kalacak ? her ne ise temenni edelim şehrimize büyük şeref verecek böyle bir eser vücuda gelsin.

Burada kış bir kaç gün öğleden evvel on yedi öğleden sonra on üç dereceye çıktı ; dünden beri gereği gibi îtidal kesbeyledi, şimdi herkes Vaynah hazırlığı ile meşguldür, mağazarla tühaf ve zeraif ile donandı ; şehrin bazı yerlerinde pazar kuruldu ; politikaca durgunluk vardır ; şerare-i nifak tahterremad'dır.

Avrupa'nın en meşhure aktrisleri Almanya'nın büyük şehirlerini devre başladılar ; *Berlin* nöbetini geçirdi. İtalyalı meşhure trajedin Resnuri altmış üç yaşında olduğu halde oynadığı rollerde gösterdiği meharet pek çok alkışlandı *Sena*'ya çıktıkça seyircilerin alkışları ayyuka çıkardı, perde indikçe kıyametler kopup biçare mekkare-i salhur de yedi sekiz defa perdeden arz-ı kamet etmeğe mecbur olurdu.

Kışın burada dahi fukaranın hali perişandır, bir iki fakir Nirden'de hasbezzarure geceyi geçirmeğe mecbur olduğundan sabahleyin statü gibi yerlerinde câmid ve kaid bulundu.

Almanyalı meşhur bir senktraş'ın hurafat-ı yunaniyeden Pro-

mete'nin *Kafkasya*'da suret-i mahbusiyetini gösterir. Mermerden cesamet-i tabiiyyede yaptığı heykel âsâr-ı bercestden olmağla muvakkaten nasyonal müzesine konulup seyredilmektedir ; İmparator hazretleri favkalade tahsin eylemiş olduğundan nazar-ı iltifat-ı saltanatla eser-i nefisin kıymeti dü bâlâ olmağla herkes temasında tehalük etmektedir. Promete, bir ağaç kütüğü üzerine iki kolları arkasında zincir ile bağlı olduğu halde bir karakuş, omuzuna konup ciğergâhına havale-i çengâl etmiş ve bir peri hayret ve teessüründen Promete'nin dizi yanında serpilip kalmış. Bir peri dahi ukabın def-i tasallutu için göğsüne doğru elini dayamıştır. Promete'nin vaz u hali bir mahbus-ı zincirkeşin halini tamamen muarrif olduğu gibi ukabın tavr-ı haşmânesi huzzarın tüyelerini ürperttirir. İki peri-i ürryanın manzarası ise *İstanbul*'da pek çok sofunun savm ve vuzuunu nakzeder surettedir.

İstanbul'da dahi bir ermeni senkraşın bazı masnuaat-ı nefise vücuda getirdiğini Levand Herald'de okudum ; Allah vere de tebamızdan kendi kendine yetişmiş böyle bir sahib-i hünerin kıymeti biline idi. Alman senkraşı bizzat taltif-i imparatoriye mazhar oldu ; bilmem bizim statüer maarif nazırını göre bildi mi ? ne ise söz uzadı ; mektub-ı devletleri eksik edilmemesi ricasiyle hatm-ı kelâm olundu.

Fî ı Eylöl sene 95 Berlin Sâdullah

Peder Paşa hazretlerinin âsâr-ı teveccühât-ı seniyelerinden dolayı teşekkürat ve tâzimatımı arz buyurmalarını rica ederim.

II

Sâdullah Paşanın Refet Beye göndermiş olduğu 18 Ekim 1879 tarihli ikinci mektubu.

Birader-i Vâlâşânım Efendim Hazretleri

İki kıta tahrirat-ı devletleri ziver-i dest-i tekrim oldu ; resmimin gönderilmesi hakkında izhar buyurulan arzunun teehhur-ı is'âfi hazır yapılmış olmamasındandır ; bu kere mahsusen çıkarttuğım resmi takdim ettim ; memul ederim ki resm-i âlileri dahi mütekebilen gönderilir. Asaf (oğlu) geldi. *İstanbul*'da iken hakkında gösterilen iltifattan dolayı tekrar teşekkür ederim, vürudundan iki gün sonra bir Riyalşule'ye verdim, bilimtihan dördüncü sınıfın kısm-ı âlisine girdi, gündüzleri mektebe gidecek geceleri mektebinin mualliminin hanesinde pansiyoner kalacaktır ; eğer üç ay *İstanbul*'da kalmamış

olsaydı üçüncü sınıfa girebilirdi zannederim ; küçük biraderini (Nusret Beyi) dahi bir cimnaza verdim, yedinci sınıfa girdi ; çocukların mektebe konulması işi zihnimce bir büyük gaile idi, şükürler olsun bertaraf oldu.

Halil Paşa merhumun⁵¹ kitaplarının bir defteri var ise ve matbû ise bir nüshası gönderilmesini rica ederim. Merhumda kıtası büyük ve musavver fransızca bir osmanlı tarihi var idi ; müellifi hatırıma gelmiyor ; fakat eski bir teliftir ve resimleri pek enteresandır ; eğer ehven baha ile alınmak mümkün olursa almak isterim.

Kitaptan bahsederken çoktanberi taraf-ı âlilerine bildirmeği arzu ettiğim halde unutmuş olduğum bir şeyi tahattur ettim ; şöyle ki Roma devletinin esbab-ı şevket ve inkırazına dair olan Gibon tarihini mütalea eder iken gözüme işeni ki Plütark'ın⁵² teracim-i ahval-i meşahiri Fatih Sultan Mehmed asrında türkçeye terceme olunup kendisine takdim olunmuş imiş. Rivayet pek kuvvetli değilse de sıhhati halinde böyle bir eser-i mühimmin meydana çıkmasındaki faide müsellemler olduğundan Fatih kütüphanesinden ve daha sair memul olan kütüphanelerden tahkik buyurulmasını rica ederim. Atufetli Münif Efendi Hazretlerine, iltifatlarına mütekebilen arz-ı tekrimat ederim ; şu tercümenin taharrisi hususunda ibrâz-ı teshilât buyuracaklarında şüphe olmadığından bir kere de anlara malûmat verilmesi rica olunur.

Verilen havadisten dolayı teşekkür ederim ; tehhül hususunda gösterilen ihtiyat pek makuldür. Sefaretlerin ilgası havadisi Vakitten (Vakit gazetesinden) rivayeten Avrupa gazetelerinin lisanına düştü ; buna dair yeni malûmat var ise iş'arı mütemennadır. Vücutca lehül-hamd afiyetteyim. Meşguliyet-i resmiyye olmadığı zamanlarda kâh almanca tahsiliyle ve kâh eski Yunan ve Roma müelliflerinin âsâr-ı edebiyesini mütalea ile vakit geçiriyorum. Usul-i inşamızı tashih etmek için bu âsâr-ı nefiseden inşaca en meşhur olanlarının tercümesi pek lâzım görünüyor. Nev hevesan-ı üdebamız indî tercemeye, böyle âsârın tercemesini tercih ile erbab-ı kaleme nümune-i imtisal gösterirler ise büyük hizmet ederler.

⁵¹ Üç defa tophane nazırlığında (müşirliğinde) bulunarak 1290 H./1873 M. de vefat etmiş olan Taşköprülü İbrahim Halil Paşadır.

⁵² Eski Yunan tarihçilerinden ve filozoflarından olan Plütark milâdın 125'inci senesinde doğmuştur. Elde bulunan en meşhur eseri Yunan ve Roma ricalinin mukayeseli terceme-i hallerine ait telifidir.

Bir lisan mektebi tesis olunduğu *Istanbul* havadisinden anlaşıldı. Nizamnamesinin tafsilatına vakıf değil isemde isminden bir mühim eser olduğu görülüyor. Siyak-ı hale göre maarif ıslahatına sıra gelmiş demek olur ; her ne kadar biz de ıslahattan bahis açılrsa ve ona dair mazbata yapılmış olsa hayalât-ı şairâne aşıkı olan kâtiplerimiz bir vezinde olduğu için mehakim, maarif, meâbir sözlerini bir sıraya dizip başka teşebbüsâtı katarı dahil etmeği, cevdet-i karihaya ve selaset-i ifadeye münafi görürler idi ; inşallah elfaza olan alaka ef'ale dahi sirayet etmiştir ; şimdi nöbet meâbire geldi ; o da lâfzından fiile münkalib olur ise bir vezinde diğer ıslahatı bulmakta kâtiplerimizin zahmet çekmeyecekleri memuldur.

Latife ile söz uzadı. İltifatnameleri kemakân eksik edilmemesi temennasiyle hatm-ı kelâm ederim efendimiz.

Berlin Fi 6 Teşrinevvel sene 95 Sâdullah

III

Sâdullah Paşa'nın Refet Bey'e göndermiş olduğu 24 Kasım
1880 tarihli mektubu

Birader-i Valâ-şânım Efendim Hazretleri

Mektub-ı âlileri şerefvarid oldu, teşekkür ederim. Mektubunuzu aldığım vakit pencereden sefarethâne karşısına yeni dikilmiş olan mareşal Vrankal'in statüsünü seyretmekte idim ; sandalya hikâyesine hem güldüm, hem teessüf ettim ; kendi kendime hasbinallah ne garip tezaad dedim. Bir yerde mareşal ölüsü kürsi-i îzaza çıkarılıyor ; bir başka yerde dirisi sandalyadan aşağı indiriliyor ; her ne ise şark ve garp iki zıdd-ı kâmil olduğundan mukayesede manâ yoktur ; her birinin âlemi kendine mahsustur.

Şimdi burada yahudi meselesi var ; Prusya kamarasında haylı nutuklar edildi ; muârizlar, yahudilerin servet ve reviyetini çekemiyorlar. Hülâsa-i mesele bundan ibarettir, îtirazat-ı mûcibe tevilât-ı müvehheme kabilindedir. Hükümet, kavanin-i mevzuayı tagyir edemeyeceği cevabını verdiğinden bahis kesildi⁵³ ; yazmağa şâyan havadis olmadığından bu kadarla iktifa kılındı. Bâki teveccüh-i devletleri ve lütf-ı mükâtebeleri mütemennadır efendim.

Fî 12 Teşrin-i sâni sene 96 Berlin Sâdullah

⁵³ Demek Hitler'in bundan yarım asır sonra yaptığı 1880'de çapraşık bir siyasetle yapılmak istenmiş ise de hükümetin azim ve iradesiyle yani Prens Bismark'ın kaşlarını çatmasıyla fiile çıkarılamamıştır.

IV

Sâdullah Paşa'nın, Refet Bey'e gönderdiği 16 Temmuz 1880 tarihli mektub

Birader-i Vâlâ-şânım Efendim Hazretleri,

İki kıt'a mektub-ı âlileri şerefvarid oldu; birinin verdiği haber-i meserrete göre mabeyn-i hümayun kitabetine memuriyet emareleri görüldüğü anlaşıldı; pek ziyade memnun olmuştum; hatta her dakika haber-i tevcihe muntazır oldum, bir eser zuhur etmedi. İstanbul'dan aldığım gazeteleri gözden geçirdim, mabeyn-i hümayun kitabet tevcihatında nâm-ı âlilerini görmediğimden ziyade teessüf ettim, iş'ar-ı devletlerine göre kuvve-i karibede görünen bu lutfun adem-i zuhuruna aceb ne sebep oldu? Merak ediyorum, bildirilmesini rica ederim. Feyz u ikbal ne kadar müstağni olsa yine erbab-ı kemale haddim ve eshab-ı kemal ne kadar rekabet-i ağıyara uğrasa yine ikbale mülâzım olduğundan bu fırsat fevt olduysa diğerinin karîben zuhur edeceğinde şüphe yoktur; bu teselli ile teessüf-i vâki mündefi oldu. Küttâb-ı mabeyn-i hümayundan taşraya memur olan Mahmud ve Hasan Beyleri tahattur edemediğim gibi yeni gelen zatları dahi tanımıyorum; bu tevcihatın esbabınca malûmat var ise malûmat verilmesini rica ederim.

Konferansın (Berlin konferansı) müddet-i ictimaında haylı yoruldum; şimdi kararı gâilesiyle *Istanbul* yorulacaktır. Şark meselesinin üç seneden beri açtığı büyük fırtınalar hâlâ devam ediyor; bir nazik zaman içindeyiz ki bir küçük hatadan pek büyük bir hata tevellüd eder; her ne ise buraları âlemin malûmı bir şeydir; o cihette tafsil-i kelâma hacet yoktur.

Vakit gazetesinin son nüshalarının birinde kongrenin hitamında Berlin'deki Rusya sefaretî tarafından verilen ziyafette ve med'uvvinden bazı zevatın çehresinde ve tavr ve muamelesinden teferrüs olunan ahkâma dair Taymis muhbirinin mektubu tercümesini okudum; muhbirin hissiyatı muvafık nefis-el-emirdir.

Sözü uzatmağa zaman müsait değil; hatime-i kelâm olarak rica ederim ki daima ahzile müftehir ve müteşekkir olduğum mektuplarınız bundan böyle bir az uzun olsun baki dua.

16 Temmuz 1880 Berlin

Sâdullah

HABERLER

TÜRK TARİH KURUMU GENEL KURULU'NUN 1951 TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumunun 1951 yılı Genel Kurul toplantısı, 24 Mart 1951 Cumartesi günü saat onda, Kurum merkezinde yapılmıştır. Toplantıyı Kurum Başkanı Prof. Şemseddin Günaltay açmış, Genel Kurul Başkanlığına Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ikinci Başkanlığa Tevfik Bıyıklıoğlu, sekreterliklere Doç. Dr. Tahsin Özgüç ve Doç. Dr. Halil İnalçık seçilmişlerdir.

Bundan sonra Kurumun 1950 yılı çalışmalarına ait Yönetim Kurulu raporiyle 1950 hesaplarına dair denetleme Kurulu raporları okunmuş, çalışma raporu üzerinde görüşmeler yapılarak her iki rapor tasvip ve Yönetim Kurulu ibra edilmiştir. Vakit geçmiş olduğundan tekliflerin ve bütçenin tetkiki Pazar gününe bırakılmıştır.

25 Mart Pazar günü saat 14'de ikinci oturum yapılmış, evvelâ Yönetim Kurulu tarafından hazırlanıp bütçe komisyonunca incelenen 1951 yılı bütçesi okunarak kabul edilmiş, daha sonra, Yönetim Kurulu ile üyelerden on dördünün imzasını taşıyan ve Kurum tüzüğünde bazı değişiklikler yapılmasına dair bulunan ayrı iki teklifin görüşülmesine geçilmiştir. Bu görüşmeler sonunda Kurum tüzüğünün 9 uncu maddesinin şu şekilde tadili uygun görülmüştür :

“Türk Tarih Kurumu'nun Genel Kurul tarafından seçilen 7 üyeden mürekkep bir İdare Kurulu vardır. Bunlar aralarından bir Başkan, iki Asbaşkan, bir Genel-sekreter ve bir Veznedar seçerler. Genel Kurul ayrıca üç de yedek üye seçer.

Kuruma girebilmek için Atatürk'ün ülküsüne ve onun bu Kurumu kurmaktaki amacına bağlılık şarttır”.

Tüzüğün diğer maddelerinde yapılması teklif edilen değişikliklerin, mümasil Avrupa ve Amerika ilim Kurumlarının tüzükleri getirilerek tetkik edilmek şartıyla yeni seçilecek Yönetim Kurulu tarafından hazırlanmasına ve ilk toplanacak Genel Kurulun tasvibine sunulmasına karar verilmiştir. Müteakiben Yönetim Kurulu seçimine geçilerek Yönetim Kuruluna, Prof. Şemseddin Günaltay, Prof. Hikmet Bayur, Prof. Âfet İnan, Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Ekrem Akurgal ve Prof. Sedat Alp, yedek üyeliklere de Faik Reşit Unat, Prof. Halil Demircioğlu, Prof. Şinasi Altundağ seçilmişlerdir.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN I. I. 1950 DEN 31. XII. 1950 TARİHİNE KADAR BİR YILLIK
ÇALIŞMALARI HAKKINDA

R A P O R

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,

Kurumumuzun son bir yıllık çalışmalarına ait raporumuzu yüksek katınıza sunuyoruz :

Mali Durum

Kurumumuzun 1950 yılı geliri 51.174 lira 32 kuruşu 1949 yılından artan gelir fazlası, 100.000 lirası hükümet yardımı, 100.000 lirası Atatürk tesisi geliri, 11.884 lira 66 kuruşu yayınlar geliri, 54 lirası üye aidatı, 15.356 lira 30 kuruşu faizler, 18.649 lira 16 kuruşu diğer gelirler olmak üzere 297.118 lira 44 kuruştur.

Bu gelirden 60.884 lira 78 kuruşu daimî memur ve hizmetlilerin aylıkları, mesken tazminatları, çocuk zamları ve sigorta primlerine, 3.612 lira 30 kuruşu yolluklarla hizmetlilerin elbise ve ayakkabı bedellerine yardım ve ikramiyelere, 5.068 lira 6 kuruşu kırtasiye, demirbaş, posta, telgraf, telefon ile türlü idare giderlerine, 46.956 lira 25 kuruşu telif ve tercüme bedelleriyle baskı malzemesi giderlerine ve bu fasıldan ücret alan uzman aylıklarına, 109.919 lira 24 kuruşu basımevi demirbaşlarıyla işletme giderlerine, 9.751 lira 74 kuruşu kitap ve mecmua bedelleriyle ciltleme giderlerine, 26.897 lira 61 kuruşu kazı giderleriyle bu fasıldan ücret alan arkeolog mimar, fotoğraf, asistan ve müstahzır aylıklarına, 1.279 lira 17 kuruşu Milletlerarası kongre giderlerine harcanmış ve bu suretle giderler toplamı 264.369 lira 15 kuruş tutmuştur. Tasarruf edilen 34.292 lira 44 kuruş 1951 yılına devredilmiştir.

Bu raporumuzun sonuna eklediğimiz bilançoda görüleceği üzere 1951 yılına 1.217.194 lira 93 kuruş kıymetinde Kurum varlığı devredilmiştir. Bu yekûna kütüphânemize bağış veya mübadele suretiyle gelen kitapların değeri dahil değildir. Bu yekûn geçen yıla nazaran 112.999 lira 76 kuruş bir fazlalık göstermektedir.

Yayın İşleri

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayınlanmıştır:

- 1 - BOSSERT, BAHADIR ALKIM, HALET ÇAMBEL, NİHAL ONGUNSU ve İBRAHİM SÜZEN : *Karatepe kazıları birinci ön rapor.*
- 2 - TAHSİN ÖZGÜÇ : *Kültepe kazısı 1948 raporu.*
- 3 - ARIF MÜFİD MANSEL, EMİN BOSCH ve JALE İNAN : *1947 senesi Side kazılarına dair ön rapor.*
- 4 - İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Mithat Paşa ve Taif mahkûmları.*
- 5 - ŞEMSEDDİN GÜNALTAY : *Takın Şark IV Birinci bölüm, Perslerden Romahlara kadar.*
- 6 - HİKMET BAYUR : *Hindistan Tarihi III. cilt.*

7 - NECATİ LUGAL ve AYDIN SAYILI : *Fârâb 'nin Halâ risalesi.*

8 - Belleten sayı : 53—55.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1 - HÂMİT KOŞAY : *Alacahöyük kazısı 1937—39 raporu.* Türkçe ve Fransızca.

2 - ŞEMSEDDİN GÜNALTAY : *Yakın Şark IV İkinci bölüm.*

3 - YUSUF HİKMET BAYUR : *Türk İnkulâbı Tarihi II. cilt III. bölüm.*

4 - İSMÂİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Osmanlı tarihi III. cilt.*

5 - EBERHARD : *Uzak Doğu tarihi.*

Bu yıl içinde şu eserlerin basımına başlanmıştır :

1 - ALİ FUAT TÜRKGELDİ : *Görüp İştiklerim* (İkinci baskı).

2 - REŞAT KAYNAR : *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.*

3 - *Türk Dili ve tarihi hakkında araştırmalar.*

4 - CAVİT BAYSUN : *Tezakir-i Cevdet.*

Bu yıl içinde şu eserlerin telif hakkı satın alınarak basılmasına karar verilmiştir :

1 - HİKMET BAYUR : *Türk İnkulâbı Tarihi II. cilt IV. bölüm.*

2 - FÜRÜZAN KINAL : *Eti Bibliyografyası.*

3 - NECATİ LUGAL ve ADNAN ERZİ : *Hünkârname.*

Tercümeleler

Bu yıl içinde şu eserlerin tercümeleri bitmiş ve Kuruma teslim edilmiştir :

a) Kaynaklar :

1 - SIMON RENİGER VON RENİNGEN : *İstanbul'a dair rapor* (1649 - 1666).

b) Yeni eserler :

1 - HEYD : *Orta çağda Yakın Şarkın ticaret tarihi.* II. cilt.

2 - HOWORTH : *Moğollar tarihi.* III. cilt.

3 - BARON R. D'ERLANGER : *Farabi Müziği.*

Dünya Tarihi

Bu yıl içinde dünya tarihinden yalnız Hindistan tarihinin III. cildi yayınlana-bilmiştir. Bu suretle bu seriden şimdiye kadar 11 cilt basılmış oluyor. Bu yıl bu seriden yeni bir eser gelmemiştir. Geçen yıllarda baskıya verilmiş olanlardan 4 cildin bu yıl içinde baskı işlerini bitirmiş olacağız.

En çok aranan eserlerden olan bu serinin kısa bir zamanda tamamlanması, bu konuda vazife almış arkadaşlarımızın biraz daha gayret göstererek eserlerini biran evvel bize vermeleriyle mümkün olacaktır.

Basımevi

Basımevimiz bu yıl içinde 333,5 forma eser basmıştır. İngiltere'ye ısmarladığımız Monotype dizgi ve döküm makinesi Ekim ayı sonunda gelerek kurulmuş ve çalışmaya başlamış ise de, bu iki aylık devre personelin yetiştirilmesi, tecrübe dökümlerinin yapılması, depoların hazırlanması ile geçtiğinden makinemiz esaslı şekilde 1951 yılı başında çalışmaya başlamıştır.

Yeni makinemiz sayesinde basımevimizin verimi şimdilik bir misli artmışsa da, operatörlerimizin tecrübesi arttıkça bu verim üç, hatta dört misline çıkabilecek,

aynı zamanda eserlerimiz her defasında yeni harfle basılacağı için, nefaset bakımından Avrupa eserlerinden farksız olacaktır. Önümüzdeki yıllarda bir baskı makinesi daha alabilirsek, Basımevimiz aynı zamanda Kurum için esaslı bir gelir kaynağı olacaktır. 1951 yılı başından itibaren Basımevinin muhasebesi Kurumdan ayrılmış ve bir işletme muhasebesi kurulmuştur. Bundan böyle Kurum bütçesinden Basımevi işletmesi için para ayrılmıyacağı gibi, yıl sonunda elde edilen gelirden demirbaşlarımızın aşınma payı da ayrıldıktan sonra kalacak kâr Kuruma irad kaydedilecektir.

Kütüphane

Bu yıl içinde kütüphanemize 507'si satın alınmak 284'ü mübadele ve hediye yolu ile 791 cilt kitapla 366'sı satın alınmak 227'si mübadele ve hediye yoluyla 593 dergi gelmiştir. Bu suretle kütüphanemizin kitap sayısı dergi, gazete ve haritalarla, yazmalar hariç olmak üzere 30.740 cildi bulmuştur.

Bu yıl içinde 45 gazete, 300 dergi ve 1280 eser ciltlenmiştir. Alfabetik ve kitap ismine göre yapılmakta olan kataloglarımız günü gününe tanzim edilmekte olduğundan en son gelen eserleri de ihtiva ettiği gibi, sistematik katalogumuzun mühim kısmı ikmal edilmiştir.

Kazılar

Bu yıl yapılan kazılar şunlardır :

- 1 - Kültepe kazısı.
- 2 - Side kazısı.
- 3 - Karatepe kazısı.

Bu kazıların sonuçları hakkında yüksek kurulunuza kısaca malûmat vereceğiz :

1 - *Kültepe kazısı* : Üyelerimizden Doçent Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığındaki heyet Kültepe'de bu yıl da Ağustos başından Ekim sonuna kadar kazıya devam etmiştir. Buluntuların Eski Anadolu tarihi bakımından önemi ve kazı yerinin antika kaçakçıları tarafından daima tahribe maruz bulunması dolayısıyla Kültepe'nin kısa bir zamanda araştırılıp tasfiye edilmesi icabettiğinden bu yıl bu kazıya diğer kazılardan daha fazla tahsisat ayrılmıştır.

Kültepe'nin Karum kısmında bu yıl yapılan araştırmalarda muhtelif hususî evler, tüccar mağazaları, zengin arşivler meydana çıkarılmıştır. Bu arşivlerde gayet iyi durumda olmak üzere yeniden 1700 tane çivi yazılı tablet ve mühürlü zarflar bulunmuştur. Mimari eserlerin sağlamlığı ve evlerdeki eşyanın yerli yerinde bulunmuş olması bakımından burası Hatay, Suriye ve Mezopotamya'nın Alalah, Mari ve Tello gibi merkezleriyle mukayese edilebilir. Bulunan arkeolojik eşya ise, çeşitleri bakımından fevkalâde kıymetlidir. Bunlar Anadolu'daki koloni çağının başlangıcı ile bitimini, diğer şehirlerle olan münasebetini ve bu çağa tekabül eden safhalarını tamamen yeni esaslara göre anlamamız gerektiğini göstermektedir. Müzelerimiz Kültepe kazıları ile bu devrin eserleri bakımından dünyada rakipsiz bir koleksiyona sahip olmuşlardır.

Bu yıl ilk defa olarak asıl höyükte, yani Kaniş şehrinde de kazıya başlanmıştır. Burada son katı, mimari eserleri çok tahrip edilmiş müstahkem bir kasaba karakteri

gösteren Roma medeniyeti temsil etmektedir. Bunun altındaki yıkıntıda Helenistik devrin muayyen bir mimariye bağlanmayan vazoları bulunmuştur.

Kültepe'nin ikinci medeniyetini Frik medeniyeti temsil etmektedir. Bu medeniyet yakılan Eti evlerinin enkazı üstünde teşekkül etmiştir. Bu seneki kazıda büyük Eti devletinin son devrini temsil eden bu yangın tabakasından daha derine inilmemiş ise de, iki medeniyetin birbirine bağlanması, yangının şekli ve yayılışı geniş bir saha dahilinde incelenmiştir.

2 - *Side kazısı* : Antalya bölgesinde Side-Eski Antalya harabelerinde 1947 yılındanberi başladığımız kazılara bu yıl da üyelerimizden Profesör Arif Müfid Mansel'in başkanlığı altındaki heyet tarafından 18 Eylül'den 31 Ekim'e kadar devam edilmiştir. Bu yıl Side kazısına ayırdığımız çok küçük tahsisata ilâvetten Millî Eğitim Bakanlığının yaptığı yardım sayesinde ve arkadaşlarımızın feragatli çalışmalarıyle çok kıymetli sonuçlar elde edilmiş bulunmaktadır.

Bu seneki kazı faaliyeti geçen yıl kazılmağa başlanan peristilli büyük bina üzerinde teksif edilmiştir. Bu bina İon nizamında galerilerle çevrilmiş 53,40×57,70 ebadında büyük bir avlu ve bu avlunun doğusunda yer alan üç salondan tereküp etmektedir. Bütün bu kısımlar çalılıklar kesilmek ve üzerlerini örten ince kum tabakası kaldırılmak suretiyle meydana çıkarılmıştır. Galerilerin doğusundaki salonların, bilhassa orta salonun Konglomera taşından yapılmış duvarları oldukça iyi, hatta bazı yerlerde 8—10 metre kadar yükseklikte mahfuz kalmış bir durumdadır.

Geçen yıl bu salonun ancak üçte biri temizlenmiş, duvarların içinde üzerleri kemerli hücreler, bunların önünde girintili çıkıntılı cepheleri mermer kaplı, alta ve üstte profilli bir kaide bulunduğu, bunun üzerinde zengin bir sütun mimarisinin yer aldığı tesbit edilmiş, hücrelerden bazılarının içinde yahut kaidenin eteğinde, en alt enkaz tabakasında bazı önemli mermer heykeller bulunmuştu.

Bu yılki çalışmalar neticesinde yeniden 17 heykel ile bir çok kıymetli mimarî parçalar meydana çıkarılmıştır. Bir zelzele neticesinde harap olup kısmen yandığı anlaşılan binanın bu güzel eserleri maalesef çok zedelenmiş olmakla beraber içlerinde oldukça sağlam bulunanlar da vardır. Hepsi iyi cins mermerden yapılmış olan heykellerin bir kısmı tabîî cesametten büyük, bir kısmı da tabîî cesamettendir. Bu heykeller, üslûplarının güzelliği ve inceliği ile göze çarpmaktadırlar. Bunlar Roma eseri olmakla beraber milâttan önce beşinci ve dördüncü yüzyıl Yunan heykellerini andırmaktadırlar. Bu bakımdan bu heykeller grubu yalnız Side pantheon'u, Side'deki heykeltraşlık için değil, Yunan heykeltraşlığı için de büyük bir önem taşımaktadır.

Bu heykeller geçen yıl kurulan müzeye kaldırılmış, yalnız güney-doğu hücrelerinde in situ olarak hemen hemen entakt bir halde bulunmuş olan 2 metre yüksekliğindeki Nemesis heykeli yerinde bırakılmıştır.

Bu yıl aynı zamanda geçen kış surun dışında Halim Can'ın tarlasında bulunmuş olan mermer lahid tamamıyla kazılarak meydana çıkarılmış ve müzeye nakledilmiştir.

3 - *Karatepe kazısı* : İstanbul Üniversitesiyle müştereken idare ettiğimiz Karatepe kazısına bu yıl para yardımı yapamadık ; Yalnız Arkeolog mimarlarımızdan birisini ve fotoğrafçımızı masrafları Kurumumuza ait olmak üzere kazı heyeti emrine verdik. Millî Eğitim Bakanlığı bu yıl bu kazımıza da yardım elini uzattı. Kazı direktörlüğünden aldığımız muhtasar rapora nazaran Karatepe kazısı bu

yıl 6 Eylül'den 18 Ekim 1950'ye kadar devam etmiştir. Kazı heyeti, üyelerimizden Doçent Dr. Bahadır Alkım ve Profesör Bossert'in idaresinde bir mimar ve bir de fotoğrafçıdan tereküp etmiş, ayrıca bir ecnebi mimar yardımcı olarak kazıya katılmıştır. Bu seneki araştırmalar Domuztepe ve Karatepe'de olmak üzere iki yerde cereyan etmiştir.

Domuztepe'de zirvenin batısında bit-hilâni inşasında iki bina meydana çıkarılmıştır. Bu yapıların içinde karmakarışık bir vaziyette bulunmuş olan muhtelif çağlara ait keramik buluntularına rağmen bit-hilâni'lerin Karatepe'deki Danuna binalarından hiç olmazsa biraz daha evvelki devre ait olması iktiza etmektedir.

Bundan başka Arslanlıkapı'nın güneyinde diğer iki yapının ikişer odası meydana çıkarıldığı gibi, sitadel'in batısında dış sura ait duvar izleri temizlenerek 200 metre kadar bir kısım açılmış ve bu suretle Domuztepe'nin batı ve güney yönünde de dış surun mevcudiyeti tesbit edilmiştir.

Domuztepe'nin Danuna'ların Karatepe'ye yerleşmesinden daha önce bir iskân gördüğü ve kalenin aplebi ihtimal Sam'al kırallarından biri tarafından inşa edildiği ve Danuna'ların Domuztepe'yi aldıktan sonra eski mimarî malzemeyi kullanarak ve ilâveler yaparak kaleyi bir istinat noktası halinde kullandıkları anlaşılıyor.

Karatepe'deki araştırmalara gelince : bu yıl Karatepe'nin dört muhtelif yerinde kazılar yapılmış ve kayalara oyulmuş müteaddit sarnıçlarla muhtelif çanak çömlek parçaları elde edilmiştir. Bu buluntular Karatepe'de Asitawandas'ın kalesinden daha eski bir iskânın mevcudiyetini meydana çıkarmaktadır.

Ayrıca yukarı giriş binasının kuzey-batısında bu sene başlanan yeni kazıda dörtgen şeklinde birbirine bitişik 8 oda meydana çıkarılmıştır.

Bayraklı kazısına yardım

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün müştereken İzmir'in Bayraklı mevkiinde yaptıkları kazıya bütün masraflı Kurumumuz tarafından ödenmek üzere Arkeolog mimarlarımızdan birisi gönderilmek suretiyle yardım edilmiştir.

Prehistorya, Arkeoloji ve Eski Çağ Seksiyonu'nun çalışmaları

Prehistorya, Arkeoloji ve Eski-Çağ seksiyonu programı, gereğince, yıllık toplantılarını geçen seneki Genel Kurul toplantısı vesilesiyle Mart 1950 ayı içinde yapmıştır. Bu toplantıların çalışmaları hazırlanan gündeme göre iki kısımda toplanmıştır.

1) Türk Tarih Kurumunun 1949 yılı Arkeolojik çalışmaları hakkında kazı müdürlerinin verdikleri izahat ve yeni buluntular üzerinde konuşmalar; diğer müesseseler tarafından yapılan arkeolojik araştırmaların sonuçları.

2) Türk Tarih Kurumunun 1950 yılı içinde hangi meseleleri ele alıp nerelerde arkeolojik araştırmalar yapmasının uygun olacağı.

26 ve 27 Mart 1950 toplantıları birinci maddenin müzakeresine hasredilmiş ve konular kronolojik bir sıra dahilinde tertip edilmiştir. Bu toplantılarda seksiyon üyeleri ve bu konu ile ilgili davetliler hazır bulunmuştur.

Evvelâ Prof. Dr. Muzaffer Şenyürek ve Asistan Dr. Kılıç Kökten, Ege bölgesi ile Güney Marmara ve Antalya çevrelerinde yaptıkları Tarih Öncesi araştırmaları hakkında izahat vermişler ve buldukları eserleri göstermişlerdir.

Dr. Hâmit Koşay ve Arkeolog Mahmut Akok ise Büyük Güllücek'teki kalkolitik çağ buluntuları ile Amasya definesi hakkında konuşmuşlardır.

Bundan sonra Doçent Dr. Tahsin Özgüç ve Doçent Dr. Nimet Özgüç Kültepe ikinci mevsim kazılarını izah etmişlerdir.

Profesör Bossert Karatepe metinlerinden çıkan filolojik ve tarihi meseleler hakkında konuşmuş, Doçent Dr. Bahadır Alkım ise Karatepe dördüncü mevsim çalışmalarının mimarî safhası üzerinde bilgi vermiştir.

Side kazısı Müdürü Profesör Arif Müfid Mansel 1949 çalışmalarını izah etmiştir.

Bundan sonra söz alan Prof. Ekrem Akurgal Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün Bayraklı'da müştereken yaptıkları ve Kurumumuzun bir arkeolog mimar vermek suretiyle yardımında bulunduğu kazı hakkında malûmat vermiştir.

Son olarak söz alan Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü Bay Nuri Gökçe, Milli Eğitim Bakanlığı ile İngiliz Arkeoloji Enstitüsünün müştereken yaptıkları Polatlı kazısının sonuçları hakkında izahat vermiş ve Mr. Ston Loyed de bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Umumiyetle seksiyonun bu kollokium çalışmaları ilmî münakaşalara yol açmış ve yurdumuzun son arkeolojik buluntuları üzerinde ilgililer arasında fikir teatisine vesile olmuştur.

Seksiyonun 28 ve 31 Mart 1950 de yaptığı toplantılarda ise gündemin ikinci kısmı üzerinde görüşülmüştür. Seksiyon Başkanı Prof. Afetinan, Kurumun halen yaptırılmakta olduğu kazılardan başka, Türkiye tarihinin aydınlatılması için daha ne gibi meselelerin gözönünde tutulması ve nerelerde kazılar yapılmasının uygun olacağı konusu üzerinde müzakereyi açmıştır.

Bu mesele üzerinde uzun ve etraflı konuşmalar olmuştur. Bu esnada Tarih Öncesi devirlerinden itibaren kalkolitik, bakır, Kapadokya, Eti, Protoeti, Frigya, Lidya ve Selçuk devirleri için esaslı teklifler yapılmıştır.

Bu müzakereler, Kurumun gelecekteki arkeolojik çalışmalarına rehber olabileceği gözönünde bulundurularak tesbit edilmiştir.

Fârâbî'nin 1000'inci yılı

Büyük Türk filozofu Fârâbî'nin bininci ölüm yıldönümü münasebetiyle törenler tertip edilmesi ve yayınlar yapılması Kurumumuzca evvelce kararlaştırılmış ve hazırlıklara başlanmıştır. Maalesef yayınlanmasını tasarladığımız eserlerin hiç birisi tören gününe yetişemedi. Bununla beraber yayınlarımız arasında açılan XV. seride Fârâbî'nin henüz neşredilmemiş bazı makale ve eserleriyle tercümelerini ve Fârâbî hakkında yazılmış moğonrafileri yayınlamaya karar vermiş ve bunlardan ilkini (Halâ hakkındaki makale) çıkarmış bulunuyoruz. Ayrıca Belleten'in 1951 yılına ait ilk sayısı da Fârâbî'ye tahsis edilmiştir. 29 Aralık 1950'de Ankara'da tertip edilen anma töreninde ise Kurumumuz adına Başkanımız Prof. Şemseddin Günaltay Fârâbî'nin hayatı ve felsefesi hakkında bir konuşma yapmıştır.

1951 Eylülünde İstanbul'da toplanacak XXII. Şarkiyatçılar Kongresi

1951 yılının Eylülünde İstanbul'da toplanacak olan XXII. Şarkiyatçılar kongresi, mahiyeti itibariyle Kurumumuzu yakından ilgilendirmektedir. İstanbul Üni-

versitesinde kurulmuş olan kongre tertip ve icra komitesinde üyelerimizden Doçent Dr. Bahadır Alkım Kurumumuzu temsilen bulunmaktadır. Basılmakta olan bazı eserlerimizi bu kongreye yetiştirmek ve mümkün olursa Belleten'in bir sayısını kongreye tahsis etmek istiyoruz. Yaptığımız tamimde de açıkladığımız gibi, bu kongreye mümkün olduğu kadar çok sayıda Türk âliminin katılması ve kıymetli, orijinal tebliğler yapması memleketimizin ilmî şerefi bakımından çok önemlidir. Arkadaşlarımızdan bu hususu tekrar rica ederiz.

Sinan Monografisi çalışmaları

Sinan monografisi çalışmaları devam etmektedir. Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen bu yıl yeniden 8 parça plân ve rölöve hazırlayarak Kuruma teslim etmiştir. Prof. Gabriel'in çalışmalarına devam ettiğini öğrenmiş bulunuyoruz. Eserin Sinan'a ait yazmaların tenkitli baskılarını ihtiva edecek olan birinci cildinin basılmamış olan müsveddeleri Bay Rıfki Melûl Meriç tarafından son günlerde Kuruma teslim edilmiştir. Bunların basım işine Kurum Basımevinde devam edilecektir.

Columbia Üniversitesi'nin 200'üncü yıldönümü münasebetiyle Üniversite Rektörü General Eisenhower'den alınan davetnâme ve verilen cevap

Amerika'nın en büyük üniversitelerinden biri olan Columbia Üniversitesi Rektörü ve İkinci Cihan harbinin müttefik orduları Başkomutanı General Eisenhower'den Başkanımız Prof. Şemseddin Günaltay'a 6 Kasım 1950 tarihiyle gelen bir mektupta üniversitenin 1954 yılına rastlayan 200 üncü yıldönümünde yapılacak törenlere Kurumumuz da davet edilmekte ve bu münasebetle Üniversite idarecilerinin üzerinde ısrarla durulmasının uygun olacağına karar verdiği konu hakkında bizim de yayımlar yapmamız istenmekte idi. Bu konu; ilmî araştırma ve bu araştırmaları yapma yolunda tam bir serbesti, insanlığın bilgi edinme ve bunu serbestce kullanma yolundaki hakkıdır.

Bütün dünya ilim müesseseleri ve münevver her insanın kendisine ülkü edineceği bu konu, hiç şüphesiz bizim de inandığımız ve cesaretle savunacağımız bir ülküdür. Yönetim Kurulunuz Sayın General'e verdiği cevapta bu nazik davetten dolayı teşekkürlerini bildirdikten sonra, bahis konusu olan prensibe bizim de aynı kuvvetle inandığımızı belirtmiş ve törenlere katılmaya karar verdiğimizizi, 1954 yılında Beletten'imizin bir sayısını bu konu ile ilgili yazılara tahsis edeceğimizi, üyelerimizle temasa geçerek aynı yıl içinde bu prensibe uygun yazılar yazmalarını temin edeceğimizi bildirmiştir. Üniversiteden alınacak tamamlayıcı malûmattan üyelerimiz haberdar edilecektir.

Amerikan siyasi ve İçtimai İlimler Akademisinin 55. yıllık toplantısına yapılan davet

Merkezi Amerika'nın Philadelphia şhrinde bulunan "Amerikan Siyasi ve İçtimai İlimler Akademisi" tarafından Başkanımız Prof. Şemseddin Günaltay'a bir mektup gönderilerek Akademinin önümüzdeki Nisan ayının altısında toplanacak olan 55 inci yıllık toplantısına Kurum adına iki delege yollanması istenmiş ve bilhassa büyük dünya meselelerini münakaşa konusu olarak seçen Akademinin bu toplantılarına her taraftan büyük alâka gösterildiği ayrıca tasrih edilmiştir. Gerek

zamanın darlığı ve gerekse döviz müşkilâtı yüzünden bu toplantılara buradan iştirak imkânını bulamadığımızdan Türkiye'nin New-York Haberler Bürosu Müdürü Bay Nuri Eren'e bir mektup yazarak bu toplantılarda Kurumumuzu temsilen bulunmasını rica ettik.

Bina işi

Geçen seneki raporumuzda Kurum binası için millî emlakten 2670 metre kare bir arsanın satın alındığını ve 1951 yılında inşaata başlayabileceğimizi bildirmiştik. Arsamızın tapusunu Belediye ile Vergi Dairesi arasında çıkan ihtilâf yüzünden son günlerde alabildik. Arsamızın nivelman haritası yaptırılmış ve plân etüdülerine de başlanmıştır. Elimizdeki para binamızın tamamını yapmaya kifayet etmediğinden, halbuki her gün daha ziyade inkişaf istidadı gösteren Basım-evimiz Fakülte binası içinde genişletmeye de imkân olmadığından ilk evvel binanın Basım-evi kısmını inşa etmeği düşünmekteyiz.

Yönetim Kurulumuzun yeni üyeleri

Yönetim Kurulu üyelerinden Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı İstanbul'da oturmak zorunda bulunduğu ve veznedarlıktan ve Yönetim Kurulu üyeliğinden çekilmiş ve esasen Bay Muzaffer Göker'in elçiliğe tayini üzerine de bir yer açılmış bulunduğu Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Bekir Sıtkı Baykal yönetim kurulu üyeliklerine seçilmiş ve Prof. Bekir Sıtkı Baykal aynı zamanda veznedarlık vazifesini de üzerine almıştır.

Raporumuza son verirken hepinizi saygı ve sevgi ile selâmlarız.

**TÜRK TARİH KURUNU'NUN 1950 YILI HESAPLARI HAKKINDA
DENETLEME KURULU RAPORU**

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu Başkanlığına

Türk Tarih Kurumunun 1950 takvim yılı bütçe muhasebesi ve sarfiyat muamelâtı 3. 3. 1951 tarihinde tarafımızdan tetkik edilerek aşağıdaki sonuçlar tesbit edilmiştir :

1 - "1949" bütçe yılından "1950" bütçe yılına, bütçe hesaplarıyla ilgili olarak :

	<u>L.</u>	<u>K.</u>
Merkez bankalarında	15.356	78
İş Bankası Ankara Şubesinde	738	00
Avans hesabı zimmet bakiyesi	36.619	54
	<u>52.714</u>	<u>32</u>

"52.714,32" lira matlubat ve

İstanbul bürosu memurları aylığı	1.540	00
1950 yılına müdevver bütçede geçen yıldan devir kısmını teşkil eden miktar	51.174	32
	<u>52.714</u>	<u>32</u>

"52.714,32" lira düyunat devredilmiş ve bu miktarlar kayıtlara mutabık bulunmuştur.

2 - 1950 yılı bütçesi gelir ve giderleri 270.000 lira olarak tesbit edilmiş ve cari bütçe senesi zarfında Atatürk tesisinden 15.000, neşriyat hasılatından 3.000 ve türlü gelirlerin diğer gelirler kısmından 2.000 lira varidat fazlası elde edilerek Kurum ihtiyaçlarının artması yüzünden bütçenin gider kısmından sigörta primi faslına 2.200, baskı malzemesi faslına 15.000, yardım ve ikramiyeler faslına 800, kitap ve mecmua bedelleri faslına 2.000 lira ki, baliği 20.000 lira ilâvesiyle her iki kısmın senelik yekûnu 290.000 liraya çıkarılmış ve masraf bütçesinin kazılar faslından 12.000 lira alınarak Basımevi demirbaş hesabına 7.000 ve işletme hesabına 5.000 liralık münakaleler yapılmıştır.

3 - 290.000 liralık gelir bütçesinin, yıl sonunda aza aidatı faslından 46 lira tahsil edilememiş ve neşriyat hasılatından 1.884,66, türlü gelirlerin faizler kısmından 356,30 ve türlü gelirlerin diğer gelirler kısmından 4.923,48 lira varidat fazlası elde edilmiş, diğer fasıllar tahminatı bütçeye uygun olmuştur. Tahsil miktarı 297.118,44 liradır.

4 - 290.000 liralık gider bütçesi fasıllarında yekûnen 264.369,65 lira sarfiyat icra edilmiş ve 25.630,85 lira muhtelif fasıllardan tasarruf temin olunmuştur. Fasil ve maddelerin hiç birinde, tahsisat harici sarfiyat görülmemiştir.

5 - 1949 yılı bütçesinden 1950 yılı bütçesine avans bakiyesi olarak 36.619,54 lira matlup devredilmiştir. 1950 yılı içinde de muhtelif maksatlarla yeniden 99.631,12 lira avans tediye olunmuş ve bu suretle hesabın zimmet yekûnu 136.250,66 liraya baliğ olmuştur. Yıl içinde bu hesaptan 103.511 lira tahsil olunarak 1951 yılına 32.738,92 lira zimmet bakiyesi devredilmiştir.

6 - Kurumun 1951 yılı başında, bütçe harici tutulan 240.000 liralık esham ve tahvilât ile birlikte, mevcudat ve matlubatı :

	<u>L.</u>	<u>K.</u>
Küçük kasada	20	00
Devlet eshamı ve bankalarda	241.553	52
Avans	32.738	92
Kâğıt ve Basım Genel Müdürlüğünde	11.000	00
	<u>285.312</u>	<u>44</u>

285.312,44 lira ve düyunatı da

Gelir bakiyesi	272.749	29
İstanbul bürosu	1.540	00
Borçlu hesabı cari	11.0003	15
Hasan Çakır bisikleti	20	00
	<u>285.312</u>	<u>44</u>

285.312,44 liradan ibaret bulunmuştur.

7 - Kurumun 1950 bütçe yılından 1951 yılı başına müdevver mevcudu, bütçe harici tutulan 240.000 liralık esham ve tahvilât hariç olmak üzere :

Merkez Bankası Ankara şubesinde	1.467	17
Merkez Bankası İstanbul şubesinde	86	35
Küçük kasada	20	00
Avans	32.738	92
Kâğıt ve Basım Genel Müdürlüğünde	11.000	00
	<u>45.312</u>	<u>44</u>

45.312,44 lira olarak bulunmuştur.

8 - Muhasebe esas ve muavin kayıtlarının, müsbit evrak ile karşılaştırılarak tetkiki neticesinde; bilcümle muamelâtın ilgili hesaplara intizam ve dikkatle geçirildiği ve evrakı müsbitenin tamam ve itina ile tasnif ve muhafaza olunduğu görülmüştür.

9 - 1949 yılı bütçe hesap ve muamelâtına ait 4-3-1950 tarihli Denetleme Kurulu raporunun 5 inci maddesinde tenkit ve ıslahı teklif olunan vergi kesintilerinin Maliye şubelerine devri teslimi keyfiyetinin, raporda teklif olunan şekilde, ematen toplanarak toptan reddedilmesi suretiyle yapılmakta olduğu görülmüştür.

10 - Kurumun bütçe ve muhasebe muamelâtına, kayıtların icra ve evrakın tanzim, tertip ve muhafazası safhalarına ait olarak muhasiplikçe gösterilen dikkat ve itinaı kayıt ve takdire şayan bulduğumuzu ve gerek muhasebe ve gerek dola-

yısıyle temas ettiğimiz diğler muamelâatın tertip, tanzim ve idaresinde Başsekreterin yorulmaz ve feragatli çalışmalarını da ayrıca tebarüz ettirmeği lüzumlu gördüğümüzü Genel Kurula saygı ile arzederiz.

Çalışma Bakanlığı
Müsteşarlığından
emekli

FUAT ERCİYES

B. M. M. Muhasebe
Müdürü

MAZLUM BULAK

T. T. K. Üyesi ve
Gazi Eğitim Enstitüsü
Tarih öğretmeni

FAİK REŞİT UNAT

T. T. K. Üyesi ve Siyasal
Bilgiler Okulu Coğrafya
Profesörü

HÂMİT SADİ SELEN

Türk Tarih Kurumu
1950 BİLANÇOSU

A K T İ F

20,00	Küçük kasa
1.553,52	Merkez Bankası
1.467,17	Ankara
86,35	<u>İstanbul</u>
240.000,000	Devlet eshamı
40.000,00	—/° 7 faizli Millî Müdafaa
200.000,00	—/° 6 faizli Kalkınma
392.680,42	Kurum Anbarları
242.123,25	Kitap anbarı
48.644,00	Belleten „
96.653,23	Kâğıt „
4.272,98	Malzeme „
986,96	<u>Çeşitli malzeme anbarı</u>
180.291,55	Demirbaş
52.782,30	Merkez
104.780,30	Basımevi
22.728,55	<u>Kazılar</u>
73.603,95	Kütüphane
32.738,92	Avans
11.000,00	Kâğıt Basım Genel Müdürlüğü
36.891,78	Kitapçılar
237.559,90	Satın alınan telif tercüme eserler
20.300,00	Gayri menkuller
3.118,04	Çürük alacaklar
2.242,42	Leipzig Güstav fok
769,01	Varoğlu Yayınevi
106,61	<u>Berrak Kitapevi</u>

1.229.758,08

P A S İ F

Kurum tasarrufu	1.217.194,93
İstanbul Bürosu	1.540,00
İş Bankası	11.003,15
Müteferrik	<u>20,00</u>

1.229.758,08

30. 12. 950
Muhasebeci
S. Hünel

	<u>Page</u>
Articles, Etudes :	
WAECHTER, I., GOĞUŞ, SABAHAT, WILLIAMS, VERONICA SETON: The Sakce Gözü Cave Site 1949 (en anglais) . . .	193
AKARÇA, AŞKIDİL: Une sépulture du V ^e siècle av. J. Ch. à Aspendos	203
DUYURAN, RÜSTEM: Recherchcs archéologiques faites en 1947—48 à İzmit et à Silivri	213
ÖZ, TAHSİN: Une lettre de l'Empereur de Byzance	219
BURİAN, ORHAN: Quatre relations de voyage anglaises sur la Turquie.	223
ŞENYÜREK, MUZAFFER SÜLEYMAN: Two cases of premature suture closure among the ancient inhabitants of Anatolia (en anglais)	247
UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: Correspondance de feu Sadullah Paşa avec Safvet et Cevdet Paşas et avec Refet Bey, fils de Safvet Paşa	263
Informations :	
Assemblée générale annuelle de la Société d'Histoire Turque — 1951. . .	301

PLANCHES

- I - III — J. Wæchter
 IV - XI — A. Akarca
 XII - XIX — R. Duyuran
 XX - XXI — T. Öz
 XXI - XXIII — İ. H. Uzunçarşılı
 XXIV - XXV — M. Şenyürek

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XV

No. 58

Avril 1951

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5